

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**BIOGRAPHY
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Випуск 4

Київ 2025

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

БІОГРАФІЧНУ БІОГРАФІКА БІОГРАФІСТИКА

**Збірник праць Інституту біографічних досліджень
Електронне наукове видання**

Випуск 4

**Біографіка і патріотична консолідація
українського суспільства**

**Матеріали XXI Біографічних читань
(Київ, 4 червня 2025 року)**

**Матеріали до «Українського національного
біографічного архіву»**

Київ 2025

Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2025. – Вип. 4. – 229 с.

Збірник праць Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячений проблемам теорії і методології біографіки, актуальним питанням її досвіду, сучасному стану й перспективним завданням розвитку. У четвертому випуску збірника вміщено тези доповідей і повідомлень учасників XXI Біографічних читань «Біографіка і патріотична консолідація українського суспільства», які відбулися 4 червня 2025 р. в Києві, а також матеріали до «Українського національного біографічного архіву».

Видання орієнтоване на науковців, які працюють у галузі біографістики, біобібліографії, соціальних комунікацій, розбудови електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло осіб, котрі цікавляться вітчизняною історією та культурою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, д-р іст. наук (заступник головного редактора); О. В. Плющик, канд. філол. наук (секретар редколегії); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; О. Є. Бондарева, д-р філол. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц.комунікацій; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; В. В. Томазов, д-р іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Курганова Олена Юріївна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник;

Турган Ольга Дмитрівна, доктор філологічних наук, професор.

Публікується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 8 від 09.09.2025 р.

У разі передруку публікацій посилання на збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Biography. Biographica. Biographistica" collection.

© Національна академія наук України,
2025

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2025

З М І С Т

Від редакційної колегії	6
XXI Біографічні читання «Біографіка і патріотична консолідація українського суспільства».....	9
Часи великих випробувань у дзеркалі біографіки...	18
Попик В. І. Сучасна українська біографіка: очікування суспільства	18
Буряк Л. І. (Авто)біографічний наратив воєнної сучасності: українки в глобальному фотонарисі Марісси Рот	29
Любовець Н. І. Мемуари як простір «діалогу поколінь»: інструмент формування громадянської свідомості та ідентичності.....	36
Александрова Г. А. Роман Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення»: історія першого року російсько-української війни крізь призму автобіографії	41
Марченко Н. П. «Час війни» як чинник і контекст долі й текстів сучасних українських дитячих письменників	48
Колективний портрет діячів науки, освіти і культури як форма репрезентації України	55
Березівська Л. Д. Педагогині України : біографічний словник (друга половина XIX – початок XXI ст.)	55
Міхно О. П. Життєписи репресованих освітян в енциклопедичному біографічному словнику «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI століття)» як свідчення інтелектуального геноциду	60
Колтачихіна О. Ю. Український контекст становлення релятивістських і квантових теорій: біографічні наративи як ресурс національної наукової пам'яті (до річниць фундаментальних фізичних теорій XX ст.)	67

Бонь О. І. Літературно-мистецька інтелігенція 1920-х років: ціна компромісу з більшовицьким режимом	73
Болдирєв О. І. Біографії жінок у біомедичній науці в дзеркалі Вікіпедії	79
Персоналії діячів науки, освіти й культури: сучасне прочитання	85
Школа В. М. Автобіографічність текстів Василя Стефаника	85
Вечерок О. М. Батьки В. Г. Короленка: біографічний дискурс і літературна інтерпретація	90
Головко О. В. Хатки в житті Володимира Короленка.....	97
Деревянко Т. М. Біографія українського педагога Якова Чепіги (Зеленкевича) в освітньо-науковому просторі (до 150-річчя від дня народження)	103
Яблонський М. Р. Популяризація біографій письменників Розстріляного відродження як складник редакторської політики Петра Волиняка	107
Біліченко Л. С. До біографії Віктора Арендта (1843–1927)	112
Школа Г. М. Стилiстичні особливості документальної прози (на матеріалі текстів про Леся Курбаса)	116
Пруденко Г. М. Біографічне вивчення постаті М. Міхновського крізь ідентифікацію ролі постаті в національній історіографії	122
Мемуари, спогади, епістолярій: духовний діалог поколінь	126
Демуз І. О. Листи Сокальських до В. П. Іконникова як джерело вивчення родинної біографії	126
Яблонська О. В. Листування з редакцією часопису «Зоря» у творчій біографії Олени Пчілки	132
Сухомлинська Л. В. Повоєнне повсякдення в спогадах про Василя Сухомлинського	140

Шалак О. І. Лист як одна з форм комунікативних практик біографіки, діалог поколінь	145
Розширюючи межі біографічних досліджень	152
Матвієнко О. В. Гастрономія: особистий досвід Бориса Грінченка (на матеріалі епістолярію)	152
Плющик О. В. «Біографія тварини» крізь призму реалій російсько-української війни	155
Нові інформаційні технології. Бібліографія та джерела біографічних досліджень	162
Вернік О. Л., Вернік Ю. В. Використання елементів штучного інтелекту в біографічних дослідженнях: нові можливості для Українського національного біографічного архіву	162
Комарянська Т. В., Котлярова Т. В. Репрезентація «Польського біографічного словника» в «Українському національному біографічному архіві» (до 90-річчя публікації 1-го тому словника)	169
Негрейчук І. О. Біобібліографічний довідник як джерело інформації (на основі матеріалів «Митці української діаспори» та «Поети Київської школи»)	175
Литвин О. В. Науковий доробок Степана Томашівського в бібліографічних ресурсах Національної історичної бібліотеки України (до 150-річчя від дня народження історика)	182
Левченко Ю. І. Біобібліографічний покажчик «Юрій Григорович Кондратьєв»: досвід підготовки біографічної статті	187
Матеріали до «Українського національного біографічного архіву»	197
Козар Л. П. Сюжетно-мотивні комплекси окупації Ворзеля в усноісторичних свідченнях волонтерки Юлії Полянської	197
Семешин Е. В. Дмитро Нукалов: штрихи до біографії директора Сумського державного педагогічного інституту.....	211

Від редакційної колегії

Цим виданням Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського продовжує випуск серії електронних збірників наукових праць і матеріалів з актуальних проблем біографіки як феномену гуманітарної науки й культури, інформаційного ресурсу суспільства а також біографістики – теоретико-методологічної дисципліни, покликаної вивчати історичний досвід, традиції й сучасний стан біографічних досліджень в Україні й світі, завдання й перспективи їх розвитку.

Черговий випуск збірника, який пропонується нині увазі читачів, репрезентує матеріали ХХІ Біографічних читань «Біографіка і патріотична консолідація українського суспільства», що відбулися 4 червня 2025 року у форматі онлайн-конференції.

Щорічні Біографічні читання вже традиційно згуртовують навколо Інституту біографічних досліджень професійне співтовариство вчених, які розробляють вузлові теоретичні й методичні проблеми біографічних студій: актуалізацію й розширення їх проблемно-тематичного простору; застосування нових творчих підходів до побудови біографічних наративів, найбільш ефективних прийомів біографічного письма; вдосконалення комунікації між авторами, видавцями, бібліотеками й інформаційними центрами й осередками, читацькими/користувацькими аудиторіями. Важливе місце в Читаннях належить новому, з позицій сучасного досвіду, прочитанню персоналій діячів далекого й близького минулого, осмисленню крізь оптику біографіки досвіду наших сучасників.

Цьогорічні Читання відбулися в нелегкий час, коли український народ протистоїть російській агресії, коли вирішується доля Батьківщини, коли йдеться про захист нашого спільного права жити на своїй вільній землі, бути українцями.

Усі ми відчуваємо зараз, як на наших очах змінюється суспільство, його настрої, інтелектуальна й духовна атмосфера, а, відповідно, і очікування вітчизняної читацької аудиторії від

біографічної друкованої й електронної продукції, суспільний попит на яку стрімко зростає. Співвітчизники прагнуть почути нове слово про наших попередників і сучасників, яке було б одкровенням, дійсно припадало до душі, допомогало жити й гартувати волю, здатність до протистояння викликам долі.

Це висуває перед біографами й біографістами, як теоретиками, методологами й методистами дослідницької роботи, нові завдання й нові вимоги, а разом з тим – відкриває принципово нові обрії творчого пошуку. І нам самим дуже важливо зрозуміти, у чому вони полягають.

Готуючи цьогорічні Читання, Інститут біографічних досліджень зробив спробу багато в чому по-новому окреслити їх вузлові проблеми, які нині мають бути в центрі обговорення. Серед них і екзистенційні модуси нашої буремної доби в аспектах досліджень біографів і очікувань читацьких аудиторій, і проблема значення біографіки для збереження гуманістичних цінностей Українського світу, і гострі й актуальні, дуже болючі нині питання переосмислення життєвих траєкторій українців на тлі подолання постколоніальної спадщини, перепрочитання поколінневої біографії українства, осмислення долі співвітчизників в умовах соціальних потрясінь, геноциду, воєн, примусових і вимушених переселень населення.

Як це завжди буває, далеко не вся окреслена організаторами проблематика знайшла повне відображення в заявлених у Програмі сьогоднішніх Читань доповідях і повідомленнях. Але все одно — це важливо і як дороговказ на майбутнє, свого роду — і програмний маніфест, орієнтир для наступної роботи.

Ми, як організатори Читань очікуємо, що й доповіді, і повідомлення, які прозвучали й в більшості публікуються в цьому збірнику, і їх відеозаписи, розміщені, за згоди доповідачів, на каналі Інституту біографічних досліджень у Ютубі «Biography. Біографіка. Біографістика» (URL: <https://www.youtube.com/@biography..5055>), слугуватимуть активізації наукової думки, постановці й вирішенню актуальних, чергових для біографіки й біографістики як теоретичної дисципліни, проблем.

Збірник уміщує також рубрику «Матеріали до Українського національного біографічного архіву», започатковану в попередньому випуску. У ній публікуються дослідження старшої наукової співробітниці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, кандидата філологічних наук, доцента Л. П. Козар, присвячена аналізу усноісторичних свідчень волонтерки Юлії Полянської, і інших учасників подій про її роботу під час російської окупації Ворзеля в 2022 р., а також стаття молодого дослідника Е. В. Семешина, присвячена фактам з біографії Д. Нукалова (1909–1954), ректора Сумського державного педагогічного інституту, яка є розширеним варіантом доповіді, підготовленої автором до XXI Біографічних читань.

XXI Біографічні читання «Біографіка і патріотична консолідація українського суспільства»

XXI Біографічні читання, присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003), відбулися 4 червня 2025 року у форматі онлайн-конференції.

Цього року в центрі обговорення творчого співтовариства біографістів, згуртованого навколо Інституту біографічних досліджень, були проблеми екзистенційних модусів нашої буремної доби в дослідженнях біографів і очікуваннях читацьких аудиторій, значення біографіки для справи збереження гуманістичних цінностей у драматичних умовах воєнних подій, консолідації українського суспільства, розкриття потенціалу особистості засобами традиційних і новітніх форм біографічного письма й біографічної інформації.

До програми XXI Біографічних читань увійшло 49 тем доповідей і повідомлень дослідників з наукових установ, закладів вищої освіти, бібліотек, архівів, музеїв з різних міст України. До онлайн-заходу мали можливість приєднатися більше 30 учасників.

У вітальному слові директор Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України **Володимир Іванович Попик** наголосив на нових завданнях і вимогах, які висуває перед біографістами — вченими, літераторами, журналістами, а також працівниками інформаційної та бібліотечної сфери війна, політичні й духовні процеси, що відбуваються під її впливом в українському суспільстві.

У доповіді «Сучасна українська біографіка і очікування суспільства» **В. І. Попик** наголосив, що біографістам належить зробити рішучий поворот від традиційної у довоєнний час

тематики, зорієнтованої на створення ґрунтовних біографічних нарисів про визначних діячів науки й культури, статей у фахових наукових виданнях, до підготовки публікацій різноманітних форматів, спрямованих на розкриття духовної, патріотичної й громадянської сутності української людини; її здатності протистояти жорстким викликам долі; об'єднувати зусилля в умовах воєн, революцій, соціальних потрясінь; вимушеної відірваності від Батьківщини. При цьому сучасний читач чекає від біографічної літератури всієї життєвої правди про представників минулих поколінь і наших сучасників без будь-якої штучної ідеалізації й героїзації. Біографи покликані розкривати сутність людей у всій складності й суперечливості їхніх доль; у боротьбі, що конче необхідно сучасній людині, щоб зберегти в собі все людське; духовно вистояти у вирі драматичних подій. Зусилля біографів, спрямовані на досягнення цієї мети, сприятимуть розширенню читацької спільноти біографічної літератури. Важливо також враховувати, що біографіка нині далеко вийшла за тісні для неї рамки наукових публікацій — вона нині є важливою частиною комунікативного простору суспільства, успішно послуговується багатьма інформаційними інструментами, швидкими й доступними для широкого кола реципієнтів, зокрема, можливостями інтернету, як-от, соціальними мережами, месенджерами тощо.

Значну увагу в доповідях учасників Читань було приділено можливостям і завданням біографіки у справі розкриття феномену Української людини, її визначальних світоглядних констант, патріотичної свідомості, інтелектуальних і духовних обріїв. Ішлося, зокрема, про створення колективних портретів діячів науки, освіти й культури як важливу форму репрезентації України, відображення соціуму в часі й просторі. При цьому особливою прикметою цьогорічних Читань стало прочитання цього феномену через гендерну проблематику, жіночі біографії. Низка виступів охоплювала біографічний матеріал про жіночі постаті в науці, освіті й культурі: У доповіді *«Педагогині України: біографічний словник (друга половина XIX — початок XXI ст.)»* **Лариса Дмитрівна Березівська**, директорка Державної

науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, представила окремі персоналії жінок зі створюваного словника з різних часових зрізів і контекстів. Зазначена тема здобула продовження в доповіді її колеги, головного наукового співробітника відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, доктора педагогічних наук **Олександра Петровича Міхна** *«Життєписи репресованих освітян в енциклопедичному біографічному словнику «Педагоги України (друга половина XIX — початок XXI століття)» як свідчення інтелектуального геноциду»*. **Олексій Ігорович Болдирєв**, в.о. завідувача кафедри біотехнології Державного університету «Київський авіаційний інститут», кандидат біологічних наук, у доповіді *«Біографії жінок у біомедицинській науці в дзеркалі Вікіпедії»* представив особливі підходи до біографії жінок та інструменти їх реконструкції, а також висловився щодо необхідності розширювати майданчики для репрезентації біографій науковиць/науковців.

Гостротою постановки проблеми й глибиною висновків була позначена доповідь доцента кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, кандидата історичних наук, доцента **Олександра Івановича Боня** на тему *«Літературно-мистецька інтелігенція 1920-рр.: ціна компромісу з більшовицьким режимом»*.

Проблема колективної біографії знайшла відображення також у повідомленні викладачки Zentrum für schulpraktische Lehrerausbildung (м. Арнсберг, Німеччина), кандидата історичних наук **Оксани Юрївни Колтачихіної** *«Український контекст становлення релятивістських і квантових теорій: біографічні наративи як ресурс національної наукової пам'яті (до річниць фундаментальних фізичних теорій XX ст.)»*.

Значне місце в програмі Читань належало доповідям і повідомленням, присвяченим відображенню в біографії воєнних випробувань, пов'язаних з ними людських переживань, досвіду подолання нанесених війною психологічних травм. **Лариса**

Іванівна Буряк, провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії ІБД НБУВ, доктор історичних наук, професор, у доповіді *«(Авто)біографічний наратив воєнної сучасності: українки в глобальному фотонарисі Марісси Рот»* акцентувала на суголосності жанру фотонарису, як форми колективного портрету, викликам сучасності.

Завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії ІБД НБУВ, доктор історичних наук, старший науковий співробітник **Надія Іванівна Любовець** у доповіді *«Мемуари як простір “діалогу поколінь”: інструмент формування громадянської свідомості та ідентичності»* поділилася роздумами щодо спогадів, які набувають у сучасних умовах нового значення: через їх написання й читання розвивається історична свідомість, формується солідарність і колективна стійкість. Вона наголосила на потребі інкорпорації спогадів у суспільний простір з метою формування світоглядних засад для створення активного громадянського суспільства.

Провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії доктор філологічних наук **Галина Андріївна Александрова** в повідомленні *«Роман Олександра Михеда “Позивний для Йова. Хроніки вторгнення”: історія першого року російсько-української війни крізь призму автобіографії»* проаналізувала характерну для української літератури воєнного періоду книгу вітчизняного автора, що відображає не тільки його власні оповіді й рефлексії, а й містить багато документальних фактів. Старша наукова співробітниця цього ж відділу, кандидат історичних наук **Наталія Петрівна Марченко** в доповіді *«“Час війни” як чинник і контекст долі й текстів сучасних українських дитячих письменників»* зосередила увагу на впливі життєвих подій і факторів війни на творчість письменників

Проблемам інформаційно-комунікативних можливостей біографіки були присвячені доповіді завідувача сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктора історичних наук, старшого наукового співробітника **Валерія В'ячеславовича Томазова** *«Біографіка як важливий ресурс для формування національно*

толерантного суспільства» та старшої наукової співробітниці відділу теорії та методики біобібліографії ІБД НБУВ, кандидата філологічних наук **Оксани Іванівни Шалак** *«Лист як одна з форм комунікативних практик біографіки, діалог поколінь»*.

Головна наукова співробітниця сектору наукової бібліографії та біографістики Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, доктор історичних наук, професор **Інна Олександрівна Демуз** у доповіді *«Листи Сокальських до В.П. Іконнікова як джерело вивчення родинної біографії»* підкреслила важливість епістол у розкритті окремих подробиць з життя, ілюстрації викладацької, наукової й громадської діяльності тощо для реконструкції родинної біографії. В.о. професора кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету, доктор філологічних наук **Валентина Миколаївна Школа** в тексті *«Автобіографічні мотиви у творах Василя Стефаника»* здійснила аналіз художньої й епістолярної спадщини класика української літератури й розкрила чинники впливу, родинний і товариський, на формування його творчої індивідуальності. Професорка кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидат філологічних наук **Ольга Василівна Яблонська**, опрацьовуючи матеріал до творчого портрету Олени Пчілки, на основі її письмової комунікації в тезах *«Листування з редакцією часопису “Зоря” у творчій біографії Олени Пчілки»* відтворила особливості написання та публікації прозових творів. Доцентка кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук **Галина Миколаївна Школа** в повідомленні *«Стилістичні особливості документальної прози (на матеріалі текстів про Леся Курбаса)»*, залучивши спогадову літературу про українського режисера, епістолярій, виступи й розвідки, розкрила підходи до висвітлення його творчого шляху. Старша наукова співробітниця сектору сухомлиністики відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки

України імені В. О. Сухомлинського, доктор філософії **Леся Віталіївна Сухомлинська** в тезах *«Повоєнне повсякдення в спогадах про Василя Сухомлинського»* зосередила увагу на емоційних свідцтвах важкого десятиліття 1940–1950 рр., наголосила на важливості вивчення мікроісторії.

Головна наукова співробітниця кафедри української літератури, компаративістики та грінченкознавства Факультету української філології, культури і мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка **Олена Євгенівна Бондарева**, доктор філологічних наук, професор, у презентації дослідження *«Біографічний/квазібіографічний міф Степана Бандери в сучасній українській драматургії»* усебічно представила різноманітні підходи до його постаті в багатьох п'єсах, виставах, кінофільмах.

У програмі Читань було представлено кілька біографічних розвідок, присвячених сучасному прочитанню персоналій діячів науки, освіти й культури. Серед них — повідомлення наукових співробітниць Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка: кандидата філологічних наук **Ольги Миколаївни Вечерок** *«Батьки В.Г. Короленка: біографічний дискурс і літературна інтерпретація»* і Олеси Володимирівни Головки *«Хатки в житті Володимира Короленка»*; доцента кафедри соціальних комунікацій Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидата наук з соціальних комунікацій **Максима Романовича Яблонського** *«Популяризація біографій письменників Розстріляного відродження як складник редакторської політики Петра Волиняка»*. Завідувач науково-дослідного відділу Державного політехнічного музею імені Бориса Патона при Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» **Віталій Вячеславович Татарчук** поділився досвідом роботи щодо реконструкції біографії (*«Авіаційний інженер та історик авіації Степан Карацуба (1897–1984): спроба аналізу наукової діяльності»*).

На Читаннях були представлені повідомлення молодих дослідників: молодшої наукової співробітниці відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського **Тетяни Михайлівни Деревянко** «*Біографія українського педагога Якова Чепіги (Зеленкевича) в освітньо-науковому просторі (до 150-річчя від дня народження)*»; студента бакалаврату Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро) **Гліба Максимовича Пруденка** «*Біографічне вивчення постаті М. Міхновського крізь ідентифікацію його ролі в національній історіографії*»; магістрів історії **Лідії Сергіївни Біліченко** «*До біографії Віктора Арендта (1843–1927) — революціонера, історика, правознавця*», **Едуарда Володимировича Семешина** «*Дмитро Нукалов: штрихи до біографії директора Сумського державного педагогічного інституту*» (стаття великого формату, підготовлена на основі цього повідомлення друкується в збірнику окремо в рубриці «Матеріали до Українського біографічного словника»).

На міждисциплінарному рівні, розширюючи межі біографічних студій, біографія досліджується як феномен соціокультурного буття. У цьому напрямку інтерес становлять представлені в збірнику тези старшої наукової співробітниці відділу теорії та методики біобібліографії ІБД НБУВ, кандидата філологічних наук, доцента **Оксани Валентинівни Плющик**, присвячені «аніمالістичному повороту» «*Тварини в російсько-українській війні: біографічний аспект*»), а також студентки бакалаврату Факультету української філології, культури і мистецтва, бібліотекарки II категорії Бібліотеки Київського столичного університету імені Бориса Грінченка **Ольги Віталіївни Матвієнко**, яка презентувала гастрономічну культуру в родині Грінченків, осмислюючи постать громадського діяча, науковця й письменника як людину з чіткою системою цінностей, побутовими практиками, сформованими в певному історико-культурному контексті — «*Гастрономія: особистий досвід Бориса Грінченка (на матеріалі епістолярію)*».

Начальниця відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України **Наталія Миколаївна Климович**, презентуючи тему *«Фонди Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України: джерельний потенціал та особливості опрацювання документів членів творчих спілок»*, надала інформацію про наявні фонди установи й комунікативні можливості системи архівів.

Низка доповідей і повідомлень учасників Читань була присвячена бібліографічній галузі знань у межах біографічного простору. Серед запропонованих текстів, книг, форм і способів систематизації й структурування матеріалів варто назвати учасників: головного бібліографа відділу інформаційно-бібліографічної роботи Наукової бібліотеки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидата історичних наук **Юрія Івановича Левченка** (*«Біобібліографічний показчик “Юрій Григорович Кондратьєв”: досвід підготовки біографічної статті»*); завідувачку сектором ретроспективної бібліографії науково-бібліографічного відділу Національної історичної бібліотеки України **Ольгу Володимирівну Литвин** (*«Науковий доробок Степана Томашівського в бібліографічних ресурсах Національної історичної бібліотеки України (до 150-річчя від дня народження історика)»*); головну бібліографку науково-бібліографічного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого **Ірину Олександрівну Негрейчук** (*«Біобібліографічний довідник як джерело інформації (на основі матеріалів “Митці української діаспори” та “Поети Київської школи”)»*).

Активно впроваджують результати роботи з наукової теми Інституту біографічних досліджень співробітники його відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів: молодший науковий співробітник **Олексій Олексійович Босенко** представив повідомлення *«Домінуючі види іконографічних зображень в українському історико-культурному просторі»*, а його колеги ознайомили зі здобутками в роботі над наповненням

«Українського національного біографічного архіву»: зусилля молодшої наукової співробітниці **Тетяни Вікторівни Комарянської** в співавторстві з молодшою науковою співробітницею відділу теорії та методики біобібліографії **Тетяною Володимирівною Котляровою** спрямовані на гідне представлення інформації щодо книги (*«Репрезентація “Польського біографічного словника” в «Українському національному біографічному архіві» (до 90-річчя видання)»*), а старший науковий співробітник, кандидат психологічних наук **Олексій Леонідович Вернік** і наукова співробітниця **Юлія Вікторівна Вернік** у процесі підготовки тез уточнили заявлену в програмі тему в такій редакції *«Використання ІІІ в біографічних дослідженнях: нові можливості для Українського національного біографічного архіву»*, яка найкраще демонструє оптимізації процесу наповнення біографічного електронного ресурсу.

Доповіді й повідомлення, які прозвучали на Біографічних читаннях, окреслили нову дослідницьку тематику й методологічні підходи, які успішно впроваджуються у вітчизняній біографіці.

У збірнику публікуються тези доповідей і повідомлень, надані редакції збірника учасниками Читань.

Приємно відзначити, що відеозаписи доповідей учасників, до яких можна додавати коментарі, збережено на ютуб-каналі Інституту біографічних досліджень «Biography. Біографіка. Біографістика» (<https://surli.cc/nhjlhb>).

*Оксана ПЛЮЩИК,
кандидат філологічних наук, доцент,
старша наукова співробітниця
Інституту біографічних досліджень НБУВ*

Часи великих випробувань у дзеркалі біографіки

УДК 929+930.1

Попик Володимир Іванович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

директор Інституту біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: volodymyrpopyk317@ukr.net

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА І ОЧІКУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано питання відповідності стану й напрямів розвитку сучасної вітчизняної біографіки, як одного з найбільш затребуваних суспільством напрямів гуманітарної науки й культури, інтелектуальним і духовним запитам співвітчизників в умовах воєнних випробувань. Наголошено, що важливим завданням біографіки постає нині сприяння засвоєнню країнами величезного досвіду минулих поколінь і сучасників у збереженні світоглядних цінностей Українського світу, патріотичних переконань, здатності до згуртування, взаємодопомоги й протистояння жорстким викликам долі.

Ключові слова: біографіка, духовні цінності Українського світу, досвід протистояння викликам долі.

Серед проблем, дослідження яких для біографістів у теоретичному, методичному, практичному плані нині безперечно на часі, одне з перших мість посідають взаємозв'язки й відповідність шляхів розвитку сучасної української біографіки та

очікувань від неї суспільства — наших співвітчизників. У часи воєнного лихоліття вони особливо заслуговують на те, аби новітня вітчизняна біографічна література — наукові дослідження, художні твори, публіцистика, а також мережеві ресурси — найбільш повно відповідали їх сьогоденним інтелектуальним і духовним запитам, потребі здобуття світоглядної й психологічної опори в прикладах, у досвіді життя, дій, переконань попередників і наших сучасників.

Власне, таким завдання біографіки було завжди. З-поміж усіх спрямувань гуманітарної науки й культури біографіка чи не найбільшою мірою звернена безпосередньо до кожної окремої людини, її внутрішнього світу, світоглядних засад існування, уявлень про себе як частину традиції безперервного поступу поколінь. Життєвий шлях, боротьба й звершення, людські трагедії й протистояння тяжким випробуванням, а найбільшою мірою — знакові образи великих українців завжди формували в наших співвітчизників уявлення про Батьківщину. Виклики воєнної доби загострили увагу до біографіки як провідника гуманістичних засад Українського світу, людського прагнення до досягнення досвіду інших, до співпереживання, до опори на власні сили, а поряд із тим — до взаємної допомоги і єднання. Приклад інших людей допомагає долати важкі психологічні травми, біль втрат, знаходити сили для подальшого життя.

Обираючи героїв своїх наукових досліджень, художніх творів, публіцистичних нарисів, створюючи електронні ресурси, призначені для широкого загалу, біографи повинні виходити в наш час насамперед з тих високих вимог, які поставили перед гуманітаріями жорсткі реалії сьогодення. Час спокійної традиційної «академічної» творчості, коли автори, виходячи з усталених суто наукових критеріїв, орієнтувалися насамперед на розробку типологічно подібних до вже напрацьованих і знайомих, але «ще не досліджених проблем», підготовку пов'язаних з дисертаційною тематикою монографій і публікацій у визнаних фахових виданнях, стрімко відходить у минуле. Він вже не повернеться, тому що, на наше глибоке переконання, українське суспільство, а отже, широкий загал

читачів/користувачів біографічної продукції, здобуває нині в горнилі війни важливі й важкі уроки, духовно мужніє, гартує волю, стійкість до випробувань, стає більш зрілим інтелектуально. Збагачені важливим, але й трагічним досвідом, читачі висувають нові, принципово більш високі запити і й вимоги до проблематики й результатів наукової й художньої, публіцистичної творчості, інформаційної роботи, до глибини відображення біографами всієї складності людського існування, його драматизму. Відчутною мірою це обумовлює необхідність виходу біографіки за межі усталених канонів, посилення в ній психологічного й літературно-публіцистичного спрямувань.

Сказане зовсім не означає, що ґрунтовні наукові праці усталених форматів залишаться незатребуваними або можуть втратити своє значення. Навпаки, вони повною мірою збережуть його як джерело нових знань, більш глибокого в методологічному плані розуміння минулого й сучасності, проникнення в сутність людського духу. При цьому вкрай важливим є те, аби ґрунтовні, фундаментальні розробки не залишалися надбанням лише вузького кола професіоналів, а ставали основою для поширення біографічних знань серед широкого читачького загалу, різних його аудиторій, сприяли піднесенню самої культури біографічного знання — осмислення минулого й сучасного, самих себе крізь призму людських доль і досвіду. Назрілою потребою є, зокрема, щоби поява кожного значимого дослідження, або майстерного художнього літературного біографічного твору, перетворювалися зусиллями видавництв, бібліотек, інформаційно-культурних центрів на значиму, резонансну суспільну, культурну й інформаційну подію. В ідеалі, навіть ставали б основою для реалізації комплексних, багатоаспектних інформаційних проєктів, що поєднують можливості живого спілкування авторів з читачами, електронні презентації та представлення окремих сюжетів і фрагментів на Ютубі і в соціальних мережах, що сприятиме їх довготривалій присутності в національному інформаційному просторі.

Щодо втрати в сучасних умовах певною частиною біографічних праць, створених у суто традиційних академічних

вимірах, значимості, суспільного звучання, то вона дійсно може спіткати ті з них, що не співвідносяться з пульсом сучасності, просякнуті «антикварним» духом, замилюванням штучно романтизованою старовиною, належать до другорядної, «необов'язкової» в наші дні проблематики, яка, власне, уже відійшла в минуле й повторює за своїм духом і творчими підходами літературу попередніх десятиліть, а тому становить інтерес виключно для самих авторів-дослідників і вузького кола зацікавлених читачів. Подібні розробки, зрозуміло, побутуватимуть ще деякий час, але вони приречені поступово відходити поза межі наукового дискурсу, до сфери приватних пошукових інтересів, популярних публікацій, а отже, принаймні, не становитимуть тематику планових наукових досліджень, дисертаційних робіт, що нині, на жаль, все ще трапляється.

Не вдаючись до детального аналізу процесів, які відбуваються в дослідницькому й інформаційному просторі, зазначимо лише, що, за нашими спостереженнями, незрідка дослідники-біографи, уже на четвертому році війни, яка є екзистенційним випробуванням — бути чи не бути Україні, все ще далекою мірою не знайшли свого місця в сучасній драматичній ситуації. На жаль, і нині частка другорядної і дріб'язкової проблематики, особливо в розрізі давно започаткованих дисертаційних досліджень, які за своєю тематикою, досліджуваними персоналіями, методологічними підходами відповідають уже відкинутим життям стереотипам і синдромам посттоталітарної доби початку ХХІ ст., залишається все ще помітною. Особливою мірою це стосується регіональних університетів — не за тематикою досліджень, зверненою до місцевого матеріалу, яка навпаки заслуговує на всебічну підтримку, а за традиційністю, можна сказати — «провінційністю» підходів. Додатковими характерними маркерами тут виступає хронологічна лінійність, а не проблемний характер викладу, який мав би концентрувати увагу на головних, знакових рисах того чи іншого представленого героя; одновимірність і трафаретність образів, протизадає принаманному сучасному науковому дискурсу принципу

«стереоскопічного» розкриття особистості; збереження загальної тональності оповіді про українську людину як страдника/жертву за умов тоталітарного суспільства, а не багатовимірну особистість, яка активно протистоїть трагічним обставинам. На жаль, відчувуються й певні відголоски зовсім неприйнятних у сучасних умовах стереотипних уявлень про «єдиний історичний простір». Головне ж, і найбільш вразливе, — немає перегуку часів, того, що дійсно може привернути увагу сучасного читача до думок, дій, переживань, досвіду, неповторної людської особистості, реконструйованої засобами біографічного письма.

Варто звернути увагу також на те, що біографіка, яка на зламі століть відіграла значну роль у подоланні старих стереотипів мислення, чи не першою посприяла поверненню вітчизняному минулому його «людського обличчя»; утвердженню погляду на людину як творця історії; дещо пожертвувала своєю роллю провідника новацій у гуманітарних науках. Дослідники-біографи нині поступаються ініціативою своїм колегам — «чистим» історикам, соціологам, політологам, філософам, а значною мірою і культурологам, історикам літератури, які демонструють впевнений вихід на принципово недосяжні раніше рубежі в постановці дослідницьких проблем, у самому розумінні минулого, сучасності, української людини в усіх її діях, суперечностях, драматизмі світосприйняття.

Зрозуміло, зовсім не йдеться про те, аби всі дослідники-біографи, відкинувши свої попередні напрацювання, взяли писати саме про людей на війні, їх патріотичні подвиги, самопожертву героїв. Така біографіка — нарисова, спогадова, публіцистична — нині є вкрай важливою. У цьому напрямі плідно працюють чимало літераторів і журналістів, волонтерів, які збирають живі людські розповіді; спогади-інтерв'ю про випробування, через які пройшли наші співвітчизники на фронті, на окупованих територіях; про обстріли; про життя вимушених переселенців в Україні і за її межами. Посилився й інтерес до долі українців у війнах і драматичних перипетіях революцій і соціальних потрясінь минулого. У цьому плані підготовлено змістовні праці. Але треба враховувати й те, що для науковця тут

є певний ризик збитися на швидкоплинну кон'юнктуру, романтичну чи псевдоофіційну героїзацію постатей минулого й сьогодення, на ілюстрування історії й сучасності позитивними, спрощеними образами. Але час одновимірного письма минув і сучасними читачами воно вже не сприймається. Це визнають і видавці, і бібліотекарі, які відстежують інтереси читацького загалу.

Драматизм українського минулого й сьогодення надає дослідникам величезний матеріал для глибокого розкриття стійкості й сили духу української людини, особливо на драматичних зламах історії, її визначальних рис, світоглядних переконань, боротьби, яка неможлива без крайнього напруження сил, подолання відчаю, невпевненості, важких душевних травм, втрат, страхів і болів, протистояння жорстоким викликам долі, а часом — розчарувань, несправделивості; без прагнення до взаємодопомоги й громадської самоорганізації. У цьому полягає правда життя в усьому її трагізмі, так притаманному українському світосприйняттю. Цієї правди про українську людину — представників минулих поколінь і наших сучасників, у всій її неприкрашеності й суперечливості, без будь-якої піднесеної ідеалізації й героїзації вимагає від біографічної літератури сучасний читач, задля якого, зрештою, а не заради відповідних усім академічним вимогам «правильних» публікацій у фахових наукових виданнях, повинні працювати дослідники. Те саме повною мірою стосується художньої й публіцистичної біографіки, інтелектуальної літератури *non fiction* — і, можливо, навіть більшою мірою реалізується в цих напрямках сучасної біографічної творчості. Правда про українську людину, у всій її силі й слабкості, здобутках і трагічних помилках, як ніколи потрібна нині нашим співвітчизникам, щоби зберегти в собі все людське, вистояти і, можливо, підготуватися до ще більших випробувань, які можуть чекати на нас попереду.

З позицій Інституту біографічних досліджень НБУВ, одним з найважливіших завдань якого є відстеження розвитку сучасного дослідницького й видавничо-інформаційного процесу, аналіз досвіду впровадження нових теоретичних і методичних

підходів, перспективних форм комунікації авторів-дослідників з читацькою аудиторією, ефективних засобів реконструкції біографій, а також невирішених проблем і перспектив подальшого поступу вітчизняної біографіки, мушу зупинитися на окремих спрямуваннях і завданнях, актуальність яких виразно окреслила наша доба.

Розвиток сучасної української біографіки наразі вимагає в наш час глибокого методологічного аналізу. У драматичних умовах сьогодення, що обумовлює кристалізацію нової духовної аури України, а також під впливом прискорення процесів формування інформаційного суспільства, місце, роль і значення біографіки, біографічної інформації стрімко змінюється. Зросла не лише кількість наукових досліджень, дисертаційних праць з біографічної проблематики. Біографіка останніми роками далеко вийшла за тісні для неї рамки наукових публікацій і перетворилася на важливу, активно затребувану суспільством частину комунікативного простору суспільства. Наочним свідченням цього є й те, що важливим напрямом постала популярна біографіка в інтернеті, у соціальних мережах, на платформах ютубу, телеграму, інстаграму й под. Уже з'явилися навіть перші цікаві спеціальні дослідження цього феномену. Це дуже важливо в наш час ще й тому, що необхідно витіснити в мережах з ужитку російську пропагандистську біографіку, надзвичайно поширену й агресивну, яка продукує фальшовані уявлення про постаті минулого, зокрема, українців, облудливо привласнює собі українську національну спадщину, її імена.

У сучасних умовах актуальним для української біографіки залишається завдання подолання посттоталітарної й постколоніальної спадщини, але розв'язання його вимагає, з висоти здобутого досвіду, певних коректив, зосередження не лише на відторгненні неприйнятного з позицій національних інтересів, наприклад, усього що маркувало на імперський штиб культурний простір, витісняючи на узбіччя власне українське, але й дбайливого збереження в національному пантеоні імен, які часом необґрунтовано почали відкидатися. Авторів цих рядків довелося звернути увагу на цю проблему в низці публікацій [7,

8]. Ідеться, зокрема, про вдумливе й бережливе переосмислення долі й спадщини кількох поколінь вітчизняних діячів науки, освіти й культури, яким довелося працювати в нелегких умовах ХІХ і особливо — ХХ ст. Не дивлячись на часом недостатньо окреслене національне самоусвідомлення багатьох з них, обумовлене як диктатом жорстких політичних вимог, так і загальною отруйною ідеологічною атмосферою минулих часів, необхідно намагатися глибоко зрозуміти реалії їх життя й праці, жодним чином не відкидаючи всієї спадщини таких діячів, що, як ми тепер бачимо, зрештою працювала на піднесення інтелектуального й духового потенціалу України. Особливо важливим є осмислення неоднозначних, суперечливих за своїм змістом постатей минулого не в призвичаєному з попередніх десятиліть імперському або радянському дискурсі, а в широкому європейському, гуманістичному контексті, оскільки всім нашим співвітчизникам, не дивлячись на обумовлені часом політичні, мовні й культурні орієнтації, які вони іноді просто вимушені були демонструвати «задня годиться», у більшості було притаманне загальне безумовне усвідомлення приналежності України до європейської цивілізації, а не російської, не імперської, не радянської.

Інша проблема, актуальність якої особливо обумовлена драматичними викликами сьогодення, пов'язана з окресленням сучасного бачення визначальних рис української людини, її духовних констант, стійкості, здатності працювати на благо України як на її теренах, так і у вимушеній еміграції поза межами Батьківщини. Упродовж останніх років цю тематику в Інституті біографічних досліджень плідно розробляє Л. І. Буряк, яка в серії публікацій на новому рівні поставила проблему творчої самореалізації в ХХ ст. в умовах революцій, воєн, вимушеної еміграції цілої плеяди українських жінок-мисткинь [1; 2] Проблему «митець і війна» в публікаціях останніх років порушила Н. П. Марченко, досліджуючи долі українських дитячих письменниць, розробляючи питання донесення правди про війну до дитячої й юнацької аудиторії [5].

Принципово важливими для розвитку вітчизняної гуманітарної науки й культури в методологічному плані стали запропоновані Н. І. Любовець підходи до розуміння мемуарів і спогадів не лише як історичного джерела, яким вони традиційно постають для істориків, а й важливого простору людської комунікації, який єднає представників багатьох поколінь, транслює між ними дух, традиції, світоглядні й моральні цінності українства [4]. І це стосується не лише минулого. Війна виявила величезну духовну роль людських спогадів, розповідей, інтерв'ю, які важливі не лише як історичне джерело — для фіксації канви драматичних подій, а й не меншою мірою — для збереження духовних цінностей, які допомагають людям позбутися тяжких психологічних травм, ставати стійкими та, спираючись на досвід і приклад інших, бути готовими до боротьби з нелегкими випробуваннями. Щодо цього в Інституті біографічних досліджень з'явилися важливі саме в методологічному плані розробки Н. І. Любовець [3]. Так само, значний методологічний і практично-методичний інтерес становлять напрацювання О. В. Плющик щодо досвіду застосування різних шляхів меморіалізації пам'яті про героїв війни: у пресі, в електронних ресурсах, у міському просторі [6].

Теоретико-методологічні розробки Інституту біографічних досліджень в кінцевому результаті спрямовані на надання методичної й практичної допомоги всім, хто працює в галузі біографіки й поширенні біографічних знань: науковцям, літераторам, журналістам, видавцям, працівникам ЗМІ й мережевих інформаційних центрів. У найбільш концентрованому й систематизованому вигляді вони представлені в науковій доповіді з практичними рекомендаціями «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької та інформаційної роботи, інтеграції й поширення біографічних знань» [9].

1. Буряк Л. І. Життя як виклик: ескіз до біографії Наталії Геркен-Русової на тлі української еміграції. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг.*

Матеріали Міжнародної наукової конференції (4–6 жовтня 2022). Київ : НБУВ, 2022. С. 427–430.

2. Буряк Л. І. Жіночі траєкторії життя на тлі викликів ХХ століття. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ : НБУВ, 2024. Вип. 3. С. 35–43. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004960.pdf

3. Любовець Н. І. Інформаційно-комунікативний потенціал спогадів про російсько-українську війну 2014–2022 рр. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ : НБУВ, 2022. Вип. 23. С. 44–58. <https://doi.org/10.15407/ub.23.044>

4. Любовець Н. І. Українська мемуарна традиція: еволюція у вимірах часу (ХІІ ст. – перша третина ХХ ст.) : монографія. Київ : НБУВ, 2024. 504 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004936>

5. Марченко Н. П. Дитячі письменники України в умовах воєнної агресії: життєві та авторські стратегії. *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти міжмовної комунікації та формування комунікативної компетентності сучасного фахівця* [Електронне видання] : зб. мат. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Ірпінь, 2023. С. 58–62.

6. Плющик О. В. Колективна пам'ять: біографії героїв російсько-української війни у вуличному просторі. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : матеріали Міжнар. наук. конф. (3–5 жовт. 2023 р.). Київ : НБУВ, 2023. С. 624–627.

7. Попик В. І. Українська наука і вчені у ХХ столітті: переосмислення феномену. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 21–25. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004741.pdf

8. Попик В. І. Біографіка в інтелектуальній і духовній культурі сучасної України. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ : НБУВ, 2024. Вип. 25. С. 15–37. <https://doi.org/10.15407/ub.25.015>

9. Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької та інформаційної роботи, інтеграції й

поширення біографічних знань. Наукова доповідь з практичними рекомендаціями. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ : НБУВ, 2024. Вип. 3. С. 210–255. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004960.pdf

UDC 929+930.1

Volodymyr Popyk,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,

Director of Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: volodymyrpopyk317@ukr.ua

MODERN UKRAINIAN BIOGRAPHY AND SOCIETY'S EXPECTATIONS

The issue of the correspondence of the state and directions of development of modern national biography, as one of the most demanded directions of humanities and culture by society, to the intellectual and spiritual needs of our compatriots in conditions of war trials is analyzed. It is emphasized that an important task of biography is now to promote the assimilation by compatriots of the vast experience of past generations and contemporaries in preserving the worldview values of the Ukrainian world, patriotic beliefs, the ability to unite, mutual assistance and confront the harsh challenges of fate.

Keywords: biography, spiritual values of the Ukrainian world, experience of confronting the challenges of fate.

УДК 929 : 82-9/930.85

Буряк Лариса Іванівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

доктор історичних наук, професор,
провідна наукова співробітниця відділу теорії
та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна

e-mail: larysa.buryak@gmail.com

(АВТО)БІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ ВОЄННОЇ СУЧАСНОСТІ: УКРАЇНКИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ФОТОНАРИСІ МАРІССИ РОТ

У фокусі дослідження — фотонарис Марісси Рот «Смуток і світло: українські жінки-біженки у Британії», який аналізується як візуально-вербальний автобіографічний наратив у форматі її глобального проєкту «Одна людина плаче: жінки і війна».

Ключові слова: біографіка, (авто)біографічний наратив, жінки, війна, Марісса Рот, фотонарис.

Війна змінює все — пейзажі, ритм життя, відчуття часу. Але найглибші зміни відбуваються в людині. Особливо тоді, коли звичні опори — дім, родина, спокій — зникають. Саме війна та її наслідки для людей, перш за все, для жіночої половини людства, визначили творчість Марісси Рот (Marissa Roth) — відомої фотожурналістки, документалістки, лауреатки Пулітцеровської премії й кураторки численних мистецьких фотопроєктів. Ця стаття присвячена дослідженню одного з її фотонарисів «Смуток і світло: українські жінки-біженки у Британії», який розглядається в контексті трансформації простору жіночих автобіографій під впливом повномасштабної війни в Україні та аналізується як візуально-вербальний наратив у форматі глобального проєкту фотографки «Одна людина плаче: жінки і війна».

У сучасній фотожурналістиці Марісса Рот посідає особливе місце. Вона не просто фіксує реальність, а намагається зрозуміти її, розповісти історію навколишнього світу крізь погляд тих, хто часто залишається непочутим. На її переконання, саме жіночий погляд на війну й воєнні конфлікти є надзвичайно важливим, проте недостатньо висвітленим.

Однією із її найбільш знакових робіт є проєкт «Одна людина плаче: жінки і війна» («One Person Crying: Women and War»). Марісса Рот називає цю роботу «глобальним фотоесе», позиціонуючи при цьому себе «візуальною оповідачкою» (visual stories teller) і «активісткою миру» (peace activist)¹. Цей глобальний документальний фотонарис охоплює понад чотири десятиліття її творчої роботи та присвячений впливу воєн і воєнних конфліктів на жінок у різних країнах світу. Його центральною частиною є галерея жіночих портретів, що представляє понад дві сотні зображень². Фотонарис не обмежується лише портретами жінок. Зображення зазвичай супроводжуються інтерв'ю з героїнями портретної галереї й авторськими коментарями, що формують невід'ємну частину загальної концепції проєкту. Особисті історії жінок постають сюжетами їхніх біографій, які завдяки журналістській майстерності органічно вплітаються в глобальні історичні процеси, що супроводжуються війнами й воєнними конфліктами.

У рамках цього довготривалого дослідження Марісса Рот відвідала не один десяток країн. Фотографуючи жінок, життя яких було зруйноване війнами, вона побувала в Афганістані,

¹ Про це вона зазначає в одному зі своїх портфоліо «The Peace Photographer. Marissa Roth. A Feature Documentary». Попри те, що праці фотографки представлені на різних Інтернет-ресурсах, зокрема, на її сайті <https://marissarothphotography.com/>, це портфоліо у його цілісному варіанті Марісса Рот надала під час інтерв'ю, дізнавшись про проведення дослідження, присвяченого візуально-вербальним формам жіночого автобіографічного нарративу воєнної доби.

² Виставка зображень, представлених проєктом «Одна людина плаче: жінки і війна», експонувалась у різних музеях і культурних центрах світу, включаючи Музей толерантності в Лос-Анджелесі. Саме вона стала підґрунтям для створення ще одного творчого продукту, надихнувши драматургиню, акторку й громадську діячку Лізу Хейз (Lisa Hayes) на постановку вистави «У пошуках світла» («Finding the Light»), яка розповідає про боротьбу жінок за виживання під час воєнних конфліктів.

Боснії, В'єтнамі, Камбоджі, Пакистані, Південному Судані, Руанді, Сирії, Хорватії, Японії й багатьох інших країнах світу — від Південно-Східної Азії до Африки, від Близького Сходу до Європи. «Я читала історію війни в обличчях кожної жінки, яку зустрічала в цьому проєкті», — напише вона, коментуючи свої враження від напруженої багаторічної роботи.

Її інтерес до складних тем, пов'язаних із конфліктами, травмами й людською стійкістю, був не випадковим. Марісса Рот народилася в Лос-Анджелесі, у Каліфорнії. Вона є нащадком єврейських емігрантів, які пережили Голокост. Ця спадкова пам'ять про випробування, біль, втрату та виживання вплинула на всю її подальшу творчість. Окрім родинної історії, глибоко вкоріненої в пам'ять, в'єнамська війна з її складним травматичним шлейфом, у тіні якої зростало покоління в США, що народилося наприкінці 1950-х, виявилась підґрунтям для формування світоглядних позицій цієї представниці американського інтелектуального середовища. Розпочавши свою кар'єру в журналістиці в 1980-х роках, коли світ переживав численні трансформації — політичні, соціальні, культурні, — Марісса Рот уже на початку свого шляху виокремилася серед інших фотографів не лише технікою, а й здатністю бачити особистісний вимір глобальних подій, які врешті-решт вирішували як долю країн і цілих народів, так і долю кожної окремої людини, що потрапляла в турбулентність перерозподілів світу й капіталів.

Війна в Україні стала одним із останніх сюжетів, що поповнили фотохроніку її тривалої «одіссеї». Марісса Рот, яка останнім часом живе в Лондоні, вирішила фотографувати й інтерв'ювати українок, життя яких виявилось зруйнованим повномасштабною війною Росії проти України. Її фотонарис під назвою «Смуток і світло: українські жінки-біженки у Британії» (*Sorrow and Light: Ukrainian Women War Refugees in Britain*) презентує українських жінок, які змушені були залишити Батьківщину через бойові дії, опинившись у Великій Британії. Він розповідає про їхні долі через портретні зображення, що супроводжуються короткими автобіографічними історіями.

Стислі інтерв'ю озвучують травматичний досвід, пережитий жінками з початком війни, і фрагменти їхнього життя, яке залишилось позаду.

Ця робота, як і решта інших, що входять до проєкту «Одна людина плаче: жінки і війна», стала не просто фотодокументом, а потужним візуально-вербальним наративом, який на цей раз репрезентує український вимір жіночої травми війни, вписуючи її в глобальний контекст. Обираючи своїх героїнь, Маріса Рот акцентувала увагу на жінках, які представляли різні регіони України, належали до різних вікових і соціальних категорій. Проте всіх їх об'єднувала трагедія, яку вони пережили, а особиста драма кожної з них стала частиною спільної, що відбулась з Україною.

Водночас характерною рисою проєкту є те, що крізь оптику свого об'єктива Марісса Рот намагається побачити й зафіксувати не тільки страждання жінок, а й акцентувати на людяності й надії, які існують навіть у найтемніші часи. Її об'єктив є не лише інструментом документування, а й засобом спілкування, співчуття й гуманізму. Промовистою, з огляду на це, є назва українського проєкту, де смуток і світло поєднані в єдине ціле. Коментуючи свої відчуття на тлі підготовки українського фотонарису, фотографка звернула особливу увагу на те, що українки «виражали широкий спектр емоцій під час фотосесій та інтерв'ю, всі вони несли в собі силу й надію, навіть коли плакали. Деякі їхні обличчя відкрито передавали почуття, інші залишалися стриманими, зберігаючи гідність. Дехто стоїчно й рішуче сприймає реальність своєї ситуації, інші ж намагаються скористатися несподіваними можливостями, які їм випали в Англії. Деякі з них хочуть повернутися додому, інші воліли б залишитися. Для своїх портретів одні тримали в руках фотографії як дорогоцінні спогади про своїх загиблих близьких, інші обрали традиційний український одяг як символ солідарності зі своєю країною» [4].

Фотонарис «Смуток і світло: українські жінки-біженки у Британії» вартий уваги не лише як твір сучасного фотомистецтва й один із невід'ємних елементів глобального проєкту Марісси

Рот. Особливо актуальним він постає з огляду на затребуваність українським суспільством нових біографічних репрезентацій на тлі воєнної сучасності, коли на перший план виходять не ґрунтовні монографії про жінок минулого, які потребують значного часу для пошуку й опрацювання джерел, а синтезовані жанри, що дозволяють оперативніше фіксувати пережиті емоції як один із ключових елементів життєписів в екстремальних умовах реального часу (інтерв'ю, короткі автобіографічні історії), генеруючи при цьому промовисті візуалізації внутрішніх станів за допомогою мистецтва фотографії³. Отже, підтверджуючи тенденцію витіснення так званих «великих» жанрових форм на користь «малих», фотонарис, як різновид візуально-вербального автобіографічного нарративу, є одним із жанрів, що відповідає викликам сучасності.

Завдяки своїй багатовимірності фотонарис також дозволяє осмислювати жіночий (авто)біографічний нарратив у його особистісному, глобальному, гендерному й просопографічному вимірах. Один із ключових меседжів, що його транслює цей жанр, полягає в тому, що війна — це завжди особисте. Увага акцентується саме на цьому аспекті воєнних катастроф, який часто лишається поза увагою в офіційному дискурсі, зосередженому переважно на масштабах бойових дій, хроніках наступальних чи оборонних операціях, статистиці втрат серед цивільних і військових.

Водночас фотонарис вписує український жіночий (авто)біографічний нарратив у ширший контекст глобальної історії [1] й глобальної біографії [3], розчиняючи відмінності між голосами жінок, що стали жертвами воєн у різних частинах світу. Емоції, які переживають жінки під час воєнних катастроф — біль втрат і розлуки, страх перед невідомим, відчай невизначеності, туга за втраченим домом і родиною — набувають універсального звучання, незалежно від географії їх походження.

³ Див. також: Орелі Брос. Жінки та війна. Листи з України до вільного світу (Бостон: Academic studies Press, 2024). Тут представлені жіночі (авто)біографічні хроніки й галерея фотопортретів авторок, які розповідають «особисті історії страху, ненависті й любові перед обличчям несправедливості, жорстокості й насильства».

Поєднуючи візуальне й вербальне в автобіографічних репрезентаціях, фотонарис відображає складний синтез героїчного й трагічного, надії й смутку, сподівань і розпачу крізь призму жіночого воєнного досвіду. Він не просто документує пережитий досвід жінок, а робить його видимим, ставить жіночі розповіді про війну в центр уваги суспільного діалогу. І це особливо важливо для українського контексту, де жіночий досвід війни часом маргіналізується, або ж зводиться до ролі «супровідної історії».

Поряд із цим фотонарис актуалізує просопографічний вимір (авто)біографічного наративу, акцентуючи увагу на вимушеній еміграції жінок як одній із ключових характеристик сучасного покоління українців. У цьому сенсі досвід жіночої еміграції сьогодення перегукується з траєкторіями життя попередніх поколінь українців, змушених в силу історичних обставин залишити Батьківщину. У такий спосіб просопографічний портрет українських жінок-біженок відображений у фотонарисі, набуває особливого звучання в межах концепту «біографія покоління», деталізуючи його сучасні риси й водночас підкреслюючи тяглість драматичного історичного досвіду.

Війна в Україні, що триває четвертий рік, стала поштовхом для радикальних трансформацій. Вона «вже запустила кумулятивний імпульс руйнації попереднього горизонту концепцій, образів, уявлень. Це ще одна ознака того, що ми вступаємо в іншу історичну добу» [2, с. 11]. Ці процеси виразно вплинули на біографіку, біографічні студії, зокрема, на жіночий (авто)біографічний наратив, змінюючи його контент, по-новому розставляючи акценти, пропонуючи найбільш промовисті форми, включаючи його в глобальний контекст.

Фотонарис Марісси Рот «Смуток і світло: українські жінки-біженки у Британії», як частина її проєкту, є своєрідним маркером тенденцій, притаманних воєнному сьогоденню. Це не лише мистецький твір фотожурналістики, який презентує авторський талант і майстерність, а й візуально-наративний документ, що разом з іншими історичними раритетними

документами зберігатиметься в Бібліотеці й Архіві ім. Тараса Шевченка в Лондоні. Ба більше, це емоційне свідчення й спроба зберегти те, що залишається поза офіційними хроніками про війну й лунає крізь шум офіційної риторики, говорить мовою болю й мовою гідності, об'єднує особисте з колективним і свідчить, що кожна війна — це, насамперед, історія окремої людини, а за кожною цифрою — життя, яке є неповторним.

1. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2022. 432 с.

2. Ясь О. «На зорі новітньої історичної доби ...». Інтерв'ю головного редактора «Українського історичного журналу» академіка НАН України В. Смолія (Записав і підготував до друку О. Ясь). *Український історичний журнал*. 2024. Вип. 6. С. 5–18.

3. Global biographies (2022). Lived history as method. (Laura Almagor, Haakon Ikononou and Gunvor Simonsen, Ed.). Manchester : University Press. 288 p.

4. Sorrow and Light: Ukrainian Women War Refugees in Britain. Photographs and interviews by Marissa Roth. URL: https://issuu.com/benurigallery/docs/sorrow_and_light_ukrainian_women_war_refugees_in

UDC 929 : 82-9/930.85

Larysa Buriak,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Leading Research Associate of Department of Theory and

Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: larysa.buryak@gmail.com

**(AUTO)BIOGRAPHICAL NARRATIVE OF
CONTEMPORARY WAR: UKRAINIAN WOMEN IN A
GLOBAL PHOTOGRAPHIC ESSAY OF MARISSA ROTH**

The focus of the study is Marissa Roth's photographic essay "Sorrow and Light: Ukrainian Women War Refugees in Britain" which is analyzed as visual and verbal (auto)biographical narrative in the format of her global project "One person crying: Women and War".

Keywords: biography, (auto)biographical narrative, women, war, Marissa Roth, photo essay.

УДК 82-94 : 355

Любовець Надія Іванівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: lyubovets@gmail.com

МЕМУАРИ ЯК ПРОСТІР «ДІАЛОГУ ПОКОЛІНЬ»: ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ

Розкрито значення мемуарів як простору для «діалогу поколінь» і засобу осмислення досвіду війни. Проаналізовано їх як міждисциплінарне явище з особливими функціями: меморіальною, виховною, пізнавальною, терапевтичною, консолідаційною. Акцентовано на ролі мемуарів у подоланні особистої й національної травми, збереженні пам'яті, ідентичності й внутрішньої стійкості, консолідації українського суспільства й громадянської дії.

Ключові слова: мемуари, війна, функції мемуарів, діалог поколінь, громадянська свідомість, національна ідентичності.

У період глибоких суспільних зрушень, спричинених війною, мемуари набувають особливого історичного, соціального й культурного значення. Як міждисциплінарне історико-культурне явище, вони виступають важливим інструментом збереження історичної пам'яті, переосмислення травматичного суспільного й особистого досвіду, конструювання колективної ідентичності, а також стають простором для діалогу між поколіннями та об'єднують суспільство довкола спільної мети.

У контексті розгляду мемуарів як простору для «діалогу поколінь» особливої ваги набувають філософські виміри мемуарів. Адже мемуари — це не лише фіксація подій минулого. Вони — жива форма тексту, який містить у собі пам'ять, емоції, досвід, травму й надію. На зв'язок між тілом і текстом, свого часу, вказували такі дослідники, як: Ролан Барт, Жан Бодріяр, Жак Дерріда, Жан-Люк Нансі, Мішель Фуко й ін. У сучасному гуманітарному дискурсі мемуарний текст (як літературний жанр) усе частіше осмислюється як «тіло пам'яті», що існує не лише як сукупність знаків, а як жива структура, здатна до взаємодії і в середовищі вітчизняних вчених [1; 2]. Саме через таке осмислення тексту як тіла народжується поняття «місця зустрічі» — простору, де автор і читач сходяться в процесі співпереживання. Ця зустріч відбувається тут і тепер: у момент читання читач взаємодіє з голосом минулого, який промовляє зі спогадів, і саме в цьому процесі внутрішнього діалогу — оживає пам'ять.

Таким чином, мемуари є не лише ретроспективним жанром (оповіді про минулі події), а інструментом постійного обміну смислами між минулим, теперішнім і майбутнім. Минуле промовляє, теперішнє відповідає, а майбутнє вибудовується в діалозі — через переосмислення, усвідомлення та формування внутрішньої позиції, що спонукає читача до відповідального вибору й дії. У цьому трикутнику взаємодії народжується досвід, який належить не лише одному поколінню, а й стає частиною колективної пам'яті.

У мемуарному тексті, зокрема в українській традиції, можна виокремити низку ключових функцій, кожна з яких уточнює, поглиблює й розвиває базові засади жанру. До основних

(базових) належать меморіальна й комунікативна функції, що формують підґрунтя для інших — пізнавальної, виховної, терапевтичної, консолідаційної.

Меморіальна функція полягає у фіксації досвіду, збереженні подій, постатей, ситуацій, які можуть бути втрачені або витіснені з історичної пам'яті. Вона формує підґрунтя для всіх інших функцій, оскільки саме пам'ять лежить в основі історичного мислення й ідентичності.

Комунікативна функція розкривається через діалог між автором і читачем. Мемуари — це завжди звернення: навіть якщо вони безадресні, вони розраховані на сприйняття Іншим. Таким чином, у тексті відбувається комунікація поколінь: минуле промовляє до сьогодення.

Пізнавальна функція дозволяє читачеві здобути знання про події, епоху, персоналії через особисту оптику сучасника/учасника. Саме особисте, емоційне сприйняття робить історію не абстрактною, а «включеною» в людський досвід.

Виховна функція реалізується в здатності тексту формувати моральні орієнтири. Адже через мемуари читач бачить живі приклади вибору, сумнівів, втрат, які дозволяють йому визначитися зі своєю позицією.

Терапевтична функція проявляється як для автора, так і для читача. Мемуари допомагають усвідомити та проговорити травму, зібрати розпорошене «я» після кризи чи втрати, впорядкувати внутрішній досвід і віднайти в ньому сенс.

Консолідаційна функція виявляється в здатності мемуарів об'єднувати суспільство. У мемуарних текстах формується уявна спільнота людей, які мають подібні переживання, пам'ятають, чинять опір, шукають справедливості — навіть якщо вони ніколи не зустрічалися в реальному житті.

Війна надає особливого сенсу й значення терапевтичній і консолідаційній функціям мемуарів. Спогади стають простором проговорювання болю, важливого як для автора, так і для читача. Для автора — це спосіб упорядкувати пережите через діалог із собою, що часто стає першим кроком до внутрішнього примирення, усвідомлення глибини травми й віднаходження

цілісного «я», здатного рухатися далі. Адже мемуарний текст постає як продовження тіла автора — втілення його досвіду, болю та спроби зцілення. Для читача — це можливість упізнати власний страх чи біль в історії Іншого, не залишитися наодинці з внутрішнім хаосом.

Водночас у текстах спогадів оформлюється національне «ми» — з конкретними обличчями, голосами, історіями. Учасники воєнних подій, цивільні очевидці, волонтери — усі разом формують мозаїку героїчного спротиву проти спільного ворога. Читаючи ці тексти, читач долучається до спільного переживання, що творить простір емоційного й символічного єднання з потужним консолідаційним ефектом.

Таким чином, автор і читач у мемуарному тексті, як у просторі зустрічі живого досвіду, пам'яті, особистісної присутності й спільної боротьби, трансформують травматичне минуле в ресурс для формування цілісної ідентичності. Вони повертають собі відчуття значущості, належності до національної спільноти й історії.

У цілому можна стверджувати, що в умовах війни мемуари виконують багатошарову соціокультурну функцію: вони стають простором індивідуального й колективного переживання, засобом проговорювання болю, втіленням пам'яті й досвіду. Через діалог між автором і читачем, у якому поєднуються особистісна присутність, живий досвід і символічна боротьба, мемуарний текст сприяє як внутрішньому зціленню, так і формуванню національної ідентичності. У цьому процесі мемуари перетворюються на потужний інструмент згуртованості, що зміцнює зв'язок між особистою історією й колективною пам'яттю, між окремою долею й історією спільноти.

Отже, в умовах війни мемуари постають не лише як засіб індивідуального зцілення, а й як форма колективної саморефлексії, що відкриває шлях до переосмислення травматичного досвіду, утвердження ідентичності й відновлення почуття належності до національної спільноти.

Не менш важливо пам'ятати про те, що в сучасному суспільстві спогади набувають нового значення як форма

громадянської дії, де писати спогади й читати однаково важливо. Писати мемуари — означає не просто фіксувати події, а діяти через слово, засвідчуючи досвід, що має суспільну вагу. Це акт відповідальності: перед собою, перед спільнотою, перед історією. Читання мемуарів також виступає громадянською дією, що передбачає етичне співпереживання, прийняття іншого досвіду, критичну рефлексію. Через читання розвивається історична свідомість, формується солідарність і колективна стійкість.

1. Вербицька О. Тіло як текст: семіотика постмодерністичного розуміння. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філос.* 2009. Вип. 12. С. 85–91.

2. Тарнашинська Л. Б. «Тіло» тексту як «місце зустрічі»: антрополого-герменевтичний аспект. *Сучасні літературознавчі студії*: Тіло і тілесність у контекстах культури та літератури. Вип. 16. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2019. С. 176–181. <https://doi.org/10.32589/2411-3883.16.2019.187442>.

UDC 82-94 : 355

Nadiia Liubovets,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

D.Sc. (History), Senior Research Associate,

Head of Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: lyubovets@gmail.com

MEMOIRS AS A SPACE FOR «DIALOG BETWEEN GENERATIONS»: A TOOL FOR THE FORMATION OF CIVIC CONSCIOUSNESS AND IDENTITY

The article reveals the significance of memoirs as a space for “dialogue between generations” and a means of comprehending the experience of war. They are analyzed as an interdisciplinary phenomenon with special functions: memorial, educational, cognitive, therapeutic, and

consolidation. The author emphasizes the role of memoirs in overcoming personal and national trauma, preserving memory, identity, and internal resilience.

Keywords: memoirs, war, functions of memoirs, intergenerational dialogue, civic consciousness, national identity.

УДК 82-4/9 : 929

Александрова Галина Андріївна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

доктор філологічних наук,

старший науковий співробітник,

провідна наукова співробітниця відділу теорії та

методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: galekss@ukr.net

**РОМАН ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА «ПОЗИВНИЙ ДЛЯ
ЙОВА. ХРОНІКИ ВТОРГНЕННЯ»: ІСТОРІЯ ПЕРШОГО
РОКУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
КРІЗЬ ПРИЗМУ АВТОБІОГРАФІЇ**

Розглядається роман Олександра Михеда «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (2023), основою якого є автобіографічний трагічний досвід автора та його рідних, пережитий ними в перший рік повномасштабної російсько-української війни, поєднаний з документальними фактами.

Ключові слова: Україна, війна, автобіографія, роман, Йов, історія.

Російсько-українська війна, що триває вже 15-й рік (із них четвертий рік повномасштабного вторгнення, яке вороги старанно маскують за скромною аббревіатурою СВО), уже має свої етапи, ділиться на хронологічні відтинки, і, на жаль, стала

нашим повсякденням. Війна торкнулась біографії кожного з нас. Суспільство й збройні сили переживають втрату близьких (і фізичну, і ментальну), звикли до смерті, вигорання, емоційних гойдалок. Книжки палять, письменників убивають, багато друкарень розбомблені. Але попри все, українці живуть і борються, в Україні розвивається літературний процес.

Сучасна українська проза досить різномасштабна й різноспрямована й підтверджує загальносвітові тенденції: поворот до людського, зосередження на тому, що означає «бути людиною сьогодні, на емпатії та людській взаємодії, на екзистенційних людських проблемах і <...> на конструюванні світів досвіду» [6, с. 361].

Г. Скоріна і М. Рябченко ще два роки тому нарахували, що вже є понад 1000 видань про російсько-українську війну, і зазначали, що серед них переважає документалістика й щоденникові записи. Окрім художньої й документальної прози, є мелодрами, містика, фантастика, артбуки, фотобуки [3]. О. Романенко додає, що документальний складник у цих книжках поєднується з актуальною тематикою й художнім вимислом [5].

Літературу, яка зображає події останніх років в Україні, називають нині воєнною, мілітарною, комбатантською, ветеранською, волонтерською. Перед дослідниками постає чимало питань: як класифікувати твори, основою яких є найчастіше автобіографічний драматичний, а то й трагічний досвід, які методологічні підходи застосовувати? Як у сучасній українській літературі трансформуються, синтезуються індивідуальний і колективний досвіди? Зараз здебільшого виходять книжки цивільних авторів. Ті, хто воюють і планують описати свій досвід, здебільшого ведуть онлайн-щоденники в соцмережах чи нотатки в смартфонах; структурні елементи соцмережі автори дуже активно застосовують у літературному тексті. Є книжки, написані безпосередніми учасниками бойових дій, а є, створені воєнкорами, військовими капеланами. Можна виокремити таку окрему групу, як книги-мартирологи — видання пам'яті про загиблих. Їх стає, на жаль, дедалі більше. Окрім

цього, з'являються книги-свідчення від тих і про тих, хто пережив окупацію чи виїхав за кордон.

Олександр Михед — літературознавець (1988 р. н.), кандидат філологічних наук, який останнім часом багато працює як прозаїк. У перший рік війни він видав книжку із заголовком, у якому є знакові для українців слова-символи: «Котик, півник, шафка» (2022), де біль передано за допомогою (майже) дитячої казки. Друга його книжка має заголовок, який відсилає читача до Біблії — «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (видавництво Старого Лева, 2023). Вважають, що Йов жив бл. 2000–1500 до Різдва Христового; це старозавітний праведник, про якого оповідає Книга Йова в Біблії. Історія життя Йова вчить, що нещастя Бог посилає не тільки за гріх, а іноді й праведникам; розкриває нам, що не завжди земне щастя відповідає добродійному життю людини, і закликає не бути байдужими до нещасних. Йов своїми невинними стражданнями й терпінням був прообразом Ісуса Христа. Тому в дні страждання Ісуса Христа (на страсному тижні) в церкві читається розповідь із книги Йова. Можна дискутувати з відомою дослідницею метамодерну Тетяною Гребенюк, яка зараховує роман О. Михеда до здобутків метамодернізму й зокрема вважає, що порівняння долі України з долею біблійного пророка Йова, «дещо іронічне» [1, с. 53]. Це насамперед пряма ілюзія на історію України, на її долю; твір перейнятий вірою в те, що страждання для українців закінчатся, ми не маємо права втрачати віру в перемогу.

Олександр Михед почав писати книжку «Позивний для Йова» в перший день повномасштабного вторгнення й працював над нею протягом тринадцяти місяців. В інтерв'ю для «Української правди» автор акцентує: «Це книжка, яку я ніколи б не хотів написати» [2]. Олена Лисенко називає твір літописом болю й надії. Після прочитання його розумієш, що багато чого забувається, події нашаровуються одна на одну й стираються в пам'яті. Література ж, за переконанням О. Михеда, «один з інструментів того, щоб прожити нами, наша злість, лють, жах досвіду, через який проходить сучасна Україна, ставали колективною пам'яттю» [4, с. 332]. На першому місці в книжці —

біографічний автор і його родина, їхні переживання першого року війни, а також ілюзії українців про те, що війна закінчиться швидко; є й історії про те, як віра в швидку перемогу над ненависним ворогом об'єднала українців. Окрім автобіографічних сторінок, уміщено також чотири інтерв'ю з різними людьми, чиє життя змінила війна:

- з Євгеном Терещенком — кіборгом, який у 2014-му році захищав Донецький аеропорт і повернувся на фронт після повномасштабного вторгнення;

- з Ларою Яковенко — художницею, яка була змушена залишити все й переїхати за кордон разом із матір'ю;

- з Євгеном Спіріним — журналістом, що брав участь в ексгумації масових поховань у Бучі;

- з Тетяною Михед — літературознавицею, мамою автора, яка разом із його батьком, теж літературознавцем, Павлом Михедом, пережили окупацію Бучі.

А також автор уміщує, за його словами, «уламки» хроніки воєнних злочинів, які вчинили російські військові протягом першого року війни. Цю хроніку впорядкувала Роксоляна Гера, адвокат, подруга автора. Лише уламки, бо, переконаний автор, «жодній свідомості не стерпіти цього» [4, с. 9].

Повноцінними героями твору є також війна, українська історія, пам'ять і біль, який автор зображає без прикрас, бо вірить: «якщо люди можуть формулювати свої переживання, цей біль не мовчить і він відрефлексований» [4, с. 9]. Це біль від втрати власного будинку в Гостомелі; біль про три тижні окупації в Бучі, де в підвалі переховувалися батьки; біль від смерті друзів, про які він розповідає іноземним журналістам, і перші 100 днів у війську. Ідеться про реальні географічні місця, які раніше перебували на маргінесах уваги, а наприкінці лютого — у березні 2022 року опинилися в центрі уваги всього світу; у них відбувалися знакові для автора і для всієї України трагічні історичні події: бої, окупація, звільнення, масові поховання, прощання із загиблими.

На обкладинці книжки розбите вікно у квартирі батьків і вид на, колись прекрасну, Бучу, яку окупанти перетворили на

випалену землю. Автор передає своє почуття провини, що він не зміг переконати батьків у тому, що потрібно було негайно покинути це містечко, як зробили вони, у перший же день виїхавши з дружиною Оленою до друзів у Чернівці. Адже батько говорив героєві, що вони з мамою — найщасливіше покоління, бо народжені після війни, і, за їхніми уявленнями, проживуть у світі без війни. У момент евакуації мама, за словами автора, постає перед вибором, що немов створений голлівудськими сценаристами: вона може забрати або торбу з найнеобхіднішими документами, або переноску з улюбленою чорною кішкою. Який вибір зробила мама, читач здогадується. Бо насправді для мами це не вибір.

Історія евакуації батьків автобіографічного автора, це, за його словами, історія новозавітної теплоти й підтримки: «Це усвідомлене протестантське служіння у декого з героїв, які рятують моїх батьків. І розділене житло, і подружнє ліжко, які незнайомі люди віддають батькам, а самі сплять на підлозі.

А ще розділений хліб насущний. Точніше — не хліб. Бо хліба в їхньому підвалі не було. Лише картопля, зварена в лушпинні» [4, с. 52].

Книжка О. Михеда «Позивний для Йова» отримала премію імені Юрія Шевельова за найкращу есеїстику 2023 року. Хоч автор зазначає, що ніколи не писав політичних есеїв і взагалі не любить цю публіцистичну форму, бо такі тексти здебільшого дуже пафосні, у них мало нюансів, вони дуже тимчасові [4, с. 17]. Але він вирішив зафіксувати цю мить. Тому «Позивний для Йова» є справжнім зображенням трагедії, через яку пройшов кожен українець у перші місяці війни. Книжку високо оцінили й критики, і читачі за її глибину, правдивість і емоційну силу. Це не просто документальна хроніка, а й справжнє літературне свідчення про важкі часи нашої історії. Ілюстрації до книжки створив художник Мітя Фенічкін; основою для них стали скріншоти новин, які О. Михед робив упродовж 13 місяців від початку повномасштабної війни.

Зараз цю книжку можна назвати типовою для української літератури воєнного періоду. Це поєднання автобіографічної

оповіді, рефлексій над прожитим і документальних фактів. Це фіксація реальності, це твір, так би мовити, «по гарячих слідах», це сильні емоції й переживання, які навряд чи можна описати через 5–10 років. Вони документують і одночасно осмислюють повсякдення російсько-української війни, поєднують колективний та індивідуальний досвід осмислення війни як трагічної й травматичної події. Через особисте сприйняття війни, яке стало страшною сторінкою автобіографії письменника, через власну трагедію й трагедії близьких людей автор переосмислює історію всієї України, оптимістично стверджуючи: «Хай би як українці чубилися між собою, перед обличчям ворога — ми разом» [4, с. 12]. Водночас є і роздуми про причини наших втрат: «Українська історія — це історія постійного знесення налаштувань. Ми рідко щось отримуємо в спадщину. Рідко коли підтримується зв'язок між поколіннями, поколіннями митців. Митців страчених, розстріляних, репресованих. Щоразу ми все починаємо спочатку» [4, с. 46]. У книжці, витриманій у репортажному стилі, описано не лише життя самого автора, а й те, як змінюємося ми, як наша повсякденна мова стає наративом війни; колись звичні й важливі речі — болючими подразниками, а певні відчуття й емоції — такими, які хочеться забути, але й водночас запам'ятати назавжди. Недаремно книжка закінчується словами:

«Я хочу все це забути.

Я хочу цього ніколи не забувати» [4, с. 332].

Отже, твір П. Михеда нагадує про наш обов'язок зберегти тяжкі спогади про трагічну реальність, причиною якої є війна Росії проти України, нагадати читачам про культуру пам'яті, про її трансформації, про те, які наративи про війну ми формуємо для майбутніх поколінь.

1. Гребенюк Т. В. Спільний біль, війна й ідентичність: національна специфіка українського літературного метамодернізму. *Сучасні літературознавчі студії*. 2023. Вип. 20. С. 30–58. <https://doi.org/10.32589/2411-3883.20.2023.293539>

2. Лисенко О. «Книжка, яку я ніколи б не хотів написати». Олександр Михед видав хроніки болю та надії. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/06/21/254991/>

3. Мимрук О. Воєнна література — тепер це і є Укрсучліт. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit>

4. Михед О. Позивний для Йова. Хроніки. Хроніки вторгнення. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 335 с.

5. Романенко О. Хаос війни та криза ідентичності: типологічні домінанти оповіді про травму у сучасній українській літературі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика, 2023. Вип. 2(34). С. 107–111. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.21>

6. Timmer N. Do You Feel It Too?: The Post-Postmodern Syndrome in American Fiction at the Turn of the Millennium. 2010. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789042029316>

UDC 82-4/9:929

Galyna Aleksandrova,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

Doctor of Philological Sciences, Senior Research Associate,

Leading Research Fellow of Department of Theory and

Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: galekss@ukr.net

**OLEKSANDR MYKHED'S NOVEL “CALL NAME FOR JOB.
CHRONICLES OF THE INVASION”: THE HISTORY OF THE
FIRST YEAR OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
THROUGH THE PRISM OF AUTOBIOGRAPHY**

The novel by Oleksandr Mykhed “Call Sign for Job. Chronicles of the Invasion” (2023) is considered, the basis of which is the

autobiographical tragic experience of the author and his family, experienced by them in the first year of the full-scale Russian-Ukrainian war, combined with documentary facts.

Keywords: Ukraine, war, autobiography, novel, Job, history.

УДК 929:821.161.2.09

Марченко Наталія Петрівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старша наукова співробітниця відділу теорії та
методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: np_marchenko@ukr.net

«ЧАС ВІЙНИ» ЯК ЧИННИК І КОНТЕКСТ ДОЛІ Й ТЕКСТІВ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ

На основі матеріалів, зібраних нами, починаючи з 2014 р., зроблена спроба систематизувати, узагальнити та проаналізувати колективний портрет сучасних українських письменників, які пишуть для дітей у роки російсько-української війни (2014–2025). Визначено типові життєві й творчі стратегії авторів, а також основні жанрові й тематичні риси творів, написаних у час війни.

Ключові слова: біографістика, книга для дітей і юнацтва, книговидавництво в Україні ХХ ст., російсько-українська війна 2014–2025 рр.

Письменники, котрі пишуть для дітей, у силу значної залежності літератури для дітей і юнацтва від соціокультурної

ситуації й освітніх стратегій у країні, значно більше, ніж автори загальної літератури включені в усі процеси, що розгортаються в соціумі. Фактично всі вони різною мірою були задіяні в подіях Революції Гідності 2014 р. і відразу включилися в мистецьку рефлексію, ідеологічний і прямий супротив вторгненню росіян в Україну.

Увесь цей час, починаючи з 2014 р., різною мірою, але постійно нам вдавалося відстежувати процеси, котрі відбувалися в суб'єктивному й колективному сприйнятті й творчому переосмисленні війни дитячими письменниками. Уже восени 2014 р., у межах зорганізованої мною багатогодинної представницької дискусії «Діти. Війна. Культура» (фестиваль дитячої книги «Азбукове Королівство Магів і Янголів», Музей книги та друкарства України), видавці, письменники, психологи й літературні критики аналізували, як відомі дитячі автори в різний час і в різних країнах зверталися до теми війни, та напрацьовували стратегії для України. Згодом матеріали щодо суб'єктивного досвіду проживання війни дитячими письменниками України, їхнього розуміння свого місця в цій війні, вимог до дитячого читання й книжки для дітей у часі війни, а також найважливіших рис і можливостей сучасної української літератури для дітей і юні, котрі можуть бути засновком її розвитку в часи війни, послідовно збиралися та аналізувалися нами в межах ресурсу КЛЮЧ Національної бібліотеки України для дітей. Зокрема йдеться про серії матеріалів: «КЛЮЧове опитування (1991–2021 pp.)» (<https://chl.kiev.ua/key/Pages/Search>) — розкриває уявлення понад півсотні авторів про найвагоміші книги, події, зміни й виклики доби Незалежності, а також найвпливовіших авторів, редакторів і видавців галузі за цей час; «Що читати дітям під час війни» (<https://chl.kiev.ua/key/Pages/Search>) — містить поради й роздуми письменників, про особливості читання дітей в «часі війни»; «#Письменницька_Мобілізація» (<https://chl.kiev.ua/key/Pages/Search>) — розкриває громадську діяльність окремих авторів під час російської війни в Україні; «Час війни» (2014–2024 pp.) (<https://chl.kiev.ua/key/Pages/Search>) — у рефлексії українських дитячих

письменників; підсумки (<https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/897>) — містить суб'єктивний досвід життя під час війни та роздуми 27 письменників, а також узагальнення анкетування понад півсотні авторів, які опинилися в різних типових життєвих ситуаціях часу війни.

Водночас нами було проведене дослідження творчості низки авторів, які були «дітьми війни» в часи Другої світової та стали свідками війни нинішньої (як-от, Володимир Рутківський, Григорій Фалькович), активно рецензувалися нові книжки для дітей, присвячені подіям російсько-української війни, вивчалися українські твори, написані для дітей у ході Першої й Другої світових воєн.

Методичний аспект залучення дітей до читання, переосмислення травматичного досвіду й героїзації в книжці для дітей у часи війни нами пропрацьований у ході реалізації проєкту «Історія через книги: методичні заходи для учасників освітньо-виховного процесу щодо розвитку емоційного інтелекту та критичного мислення» (виконавець: Всеукраїнська громадська організація «Українська бібліотечна асоціація», 2025), що переміг у мистецькому конкурсі на організацію та проведення заходів із промоції читання Українського інституту книги в 2025 р., і отримав державне фінансування (<https://surl.lt/hqacfo>). Заняття відвідала вражаюча кількість слухачів (близько півтори тисячі учасників!) із усіх кінців України й зарубіжжя, де нині опинилися наші земляки.

З'ясувалося, що для дітей в Україні нині здебільшого пишуть жінки. Серед авторів, включно з чоловіками, приблизно рівна кількість бездітних і багатодітних, але переважаюча більшість перебуває в шлюбі та має двоє дітей. Усі автори мають вищу освіту (або й кілька), переважна більшість вільно володіє однією чи кількома іноземними мовами, усі мають значний досвід громадської діяльності та часто — освітньої. У роки війни представники письменників, які пишуть для дітей, отримали весь спектр досвіду, пережитого українцями загалом. Серед них є військові, внутрішньо переміщені, вимушені емігранти, жителі прифронтових і відносно безпечних територій України. Доли

авторів (здебільшого старшого покоління), які в силу різних обставин залишилися на окупованих територіях, за малим винятком залишаються не відомими. Усі письменники активно працюють як волонтери, зокрема вони задіяні в підтримці війська, протистоянні з ворогом на інформаційному фронті, а також у культурній дипломатії й облаштуванні освітнього середовища для українських дітей за межами України.

Творчий доробок українських дитячих письменників у часи війни значною мірою є документальним і відображає реалії, у яких розгортається нині дитинство. Це може бути упорядкування видань, які фіксують дитячий погляд на «світ війни» (як ось, білінгви «Листи з війни» й «Листи на війну»; комікс «Тітка Суп»), безпосередні дитячі спогади (як ось, щоденник Єви Скалецької з Харкова) чи написані авторами-підлітками повноцінні художні тексти (до прикладу, повість Марусі Щербини «Яра» чи посмертна збірка катованого та розстріляного бойовиками «ДНР» за проукраїнську позицію Степана Чубенка «Я зрозумів сенс життя...»). На окрему увагу заслуговують книжки, написані на основі листування письменників-військових із дітьми (Валерій Пузік «З любов'ю — тато», «Абетка війни» Євгена і Соломії Степаненків), а також присвячені військовими побратимам по зброї (Олена Мокренчук «Аліска, фронтова лисичка», «Афінка з “Куби”») та Героям України, що за життя стали символами свого покоління (Анастасія Єрмолаєва «Наш Да Вінчі»).

Водночас письменники-військові пишуть повісті, що торкаються всіх аспектів проживання війни, зокрема фізичної втрати й збереження в серці Дому, віднайдення себе в «новому», зруйнованому війною світі та «новому», скаліченому війною тілі (Олександр Михед «Котик, півник, шафка», Олена Максименко «Пси, які приручають людей», Сергій Пантюк «Фікус Бенджамін розповідає про щастя»). Але частіше письменники-фронтовики звертаються до вітаїстичних, радісних, героїчних, пригодницьких чи історичних сюжетів, які надихають юного читача, дають йому змогу пожити «звичайне» дитинство в наш жахний час війни (Віталій Запека «Полінка», Віктор Полянко «Слобожанська

Атлантида», Андрій Зелінський «Семенові Зорі», Петро Яценко «Прес, чорнило, три гармати» й ін.).

Новий тон оповіді, драматичні сюжети й неймовірна сердечність і емпатія до читача притаманні авторам, які втратили в цій війні близьких (Ганна Осадко «Дубочок з війни», збірка «Чи бачать небеса котів», Сашко Дерманський «Клуб врятованих котиків» та ін.).

Книжки тих, чії рідні зараз захищають Україну на фронті, навпаки сповнені оптимізму, надії, закорінені в минувшину як невичерпне джерело героїчного (Валентина Захабура «Лео-Фу, або Я народився собакою», Дара Корній «Чарівний звір слов українського міфу», «Пасіка Україна та інші казки з війни» тощо).

Внутрішньо переміщені письменники у своїх книжках підсвідомо постійно повертаються до теми Дому, «рідного місця», «непоправної втрати», водночас шукаючи опертя у внутрішньому Світлі й надії, що це дасть змогу «народити» свій світ на новому місці у всій його повноті (Олександр Шатохін «Жовтий метелик», Григорій Фалькович «Руді і Чумацький Шлях», «Розкажи мені казку про війну»). Також вони з повною відвертістю описують драматизм і різновекторність досвіду українців, які залишилися на окупованих територіях (Павло Куш «Дама Д'Арк і війна фарб», Світлана Вертола «Юна. Війна»).

Письменники, котрі опинилися у вимушеній еміграції, намагаються відобразити український досвід війни у формах, зрозумілих зарубіжному читачеві (Ірина Мацко «Героїчні казки»), а також розповісти про досвід життя в різних країнах українських родин і дітей різного віку (Галина Ткачук «Блакитний записник», Інна Данилюк «Чарівні дракони острова Гозо»). Натомість автори, котрі вже давно живуть за межами України, зосередилися на перенесенні на український ґрунт найбільш вдалих моделей переповідання історій війни, напрацьованих у літературі для дітей західного світу (Оксана Луцкевська «Триматись за руки, сестричко», «Теплі речі для Татами», «Це тиха ніч, мій астронавте» й ін.).

Найчисленніша група авторів — письменники, котрі залишаються в Україні на відносно безпечних територіях (не виїжджали або ж повернулися після короточасного перебування закордоном). У фокусі їхньої творчості: повернення додому (Слава Світова «Гудзик, який хотів повернутися додому», Мар'яна Савка «Залізницею додому»), розмаїтий досвід дітей у війні (Таня Стус «Таємні історії великих і маленьких перемог», Олена Фінберг «Неймовірні історії про kota Бучика» (трилогія)), героїчне протистояння з ворогом (Володимир Чернишенко «Битва за місто», Лариса Ніцой «Незламні мураші», Зоряна Живка «Пес Патрон» та ін.), терапевтичні практики самозбереження, родинна (Христя Венгринюк «Моя мама — гора», Світлана Ройз «Сміховисько» й ін.). Також саме ці автори активно розвивають фентезійні жанри (Оксана Давидова «Привидуся», Оля Русіна «Абрикоси зацвітають уночі», Мія Марченко і Катерина Пекур «Діти вогненного часу», Володимир Аренєв «Музиканти. Четвертий дарунок» та ін.).

Наше дослідження засвідчило: *значну задіяність дитячих письменників у всі аспекти життя України в часи війни й типовість їхніх життєвих стратегій і досвіду; зростання популярності теми* (після 2022 р. тема війни стала однією з найактуальніших у сучасній українській дитячій літературі); *жанрову різноманітність творів про війну* (війна представлена у повістях, оповіданнях, віршах, казках, науково-популярній книжці); *їхню здатність допомагати дітям* (зрозуміти та усвідомити події, що відбуваються; прожити емоції й переживання, пов'язані з війною, як ось, втрату близьких або переїзд; знайти надію й підтримку); *важливість діалогу* (твори про війну стають поштовхом до відвертої розмови між дітьми і дорослими про складні питання, пов'язані з війною, наприклад, про втрату, смерть і життя після втрати тощо).

UDC 929:821.161.2.09

Nataliia Marchenko,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Senior Research Associate of Department of Theory and

Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: np_marchenko@ukr.net

**“TIME OF WAR” AS A FACTOR AND CONTEXT OF THE
FATE AND TEXT OF CONTEMPORARY UKRAINIAN
CHILDREN'S WRITERS**

Based on the materials we have collected since 2014, an attempt has been made to systematize, summarize, and analyze a collective portrait of contemporary Ukrainian writers who write for children during the years of the Russian-Ukrainian war (2014–2025). The types of life and creative strategies of the authors have been identified, as well as the main genre and thematic features of works written during the war.

Keywords: biography, book for children and youth, book publishing in Ukraine in the 20th century, Russian-Ukrainian war 2014–2025.

Колективний портрет діячів науки, освіти і культури як форма репрезентації України

УДК 37(477)(092)"185/200"-055.2

Березівська Лариса Дмитрівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член (академік) НАПН України,

директорка Державної науково-педагогічної

бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,

головна наукова співробітниця відділу педагогічного

джерелознавства та біографістики,

Київ, Україна

e-mail: lberezivska@ukr.net

ПЕДАГОГІНІ УКРАЇНИ: БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Розкрито особливості представлення біографічних портретів найвідоміших педагогинь України різних історичних контекстів в енциклопедичному словнику. Актуалізовано їхній внесок у розвиток освіти.

Ключові слова: педагогині України, енциклопедичний словник, жіноча педагогічна біографіка, освіта, педагогіка.

Нині в річищі євроінтеграції України актуалізувалося завдання «створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання асиметрії забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків та дискримінації за ознакою статі в усіх сферах життєдіяльності суспільства», про що йдеться в «Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року» (2022) [7]. Ця проблема не сходить з палітри історії освіти в

Україні й світу. З огляду на це, актуалізується жіноча біографіка як міждисциплінарний науковий напрям, що є предметом вивчення українських учених (Л. Березівська, Л. Буряк, О. Драч, О. Кісь, О. Міхно, Ю. Михайлюк, І. Петренко й ін.) [3; 4; 5; 6].

У цьому контексті важливим є творчий задум колективу науковців Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського — створення енциклопедичного словника «Педагоги України (друга половина XIX — початку XXI ст.» як цілісного представлення біографічної інформації про понад 300 відомих і маловідомих освітян у різні історичні епохи [1; 2].

Із них понад 50-ти — жінки. Це приблизно шоста частина репрезентованих у довідковому виданні постатей. Жінки відігравали й відіграють ключову роль у розвитку суспільства. Відповідно, належну увагу ми приділяємо творчій спадщині тих з них, кого об'єднує царина освіти.

Хто вони? Що зі словника про них дізнаються сучасні освітяни як цільова адресна група користувачів і найширший загаль українського суспільства?

Найперше знайомство з педагогинею відбувається через портрет (одяг, зачіска, прикраси, фон, предмети тощо), який відображає епоху, соціальний статус жінки. Водночас словник інформує про дату, місце народження й смерті/поховання; основну спеціальність; почесні звання; науковий ступінь або вчене звання; профільну освіту; ключові етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади в наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти й педагогіки України; членство й керівну роботу в академіях, найбільших наукових товариствах; участь у знакових українських і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди й премії; праці вченої і про неї.

Одразу зазначимо, що ці жінки мали гарну освіту, більшість з них працювали на різних посадах у багатоманітних закладах освіти чи наукових установах, брали участь у громадських організаціях, просвітницькому русі; були авторками численних наукових, навчальних, довідкових і літературних

творів, засновницями видавництв чи журналів тощо. Дехто з них володів кількома іноземними мовами, має різні нагороди.

Як свідчить аналіз за роком народження, найстарша жінка серед представлених у словнику — це організатор і керівник недільних шкіл Христина Алчевська (1841–1920), а наймолодша — фахівчиня з дидактики Галина Васьківська (1963–2021). Більшість з них жили на зламі двох чи трьох епох, що впливало на їхню діяльність і творчість. Переважно їхнє життя тривало 70–80 років. Наймолодшою пішла у засвіти письменниця Євгенія Ярошинська (1868–1904) у 36-річному віці, а найдовше прожила — 105 років — письменниця О. Дучимінська (1883–1988). А от 90-річний рубіж перейшли кілька представлених освітянок: методистка навчання української літератури Олександра Бандура (1917–2010), дитяча письменниця Іванна Блажкевич (1886–1977), хімік-методистка Ніна Буринська (1927–2017), методистка навчання української літератури Євгенія Кучеренко (1922–2020), Праведниця народів світу Олександра Шулежко (1903–1994), методистка навчання математики Надія Шульгина-Іщук (1888–1979). Життя жінок передчасно обривалося не лише через хворобу. Серед педагогинь є когорта репресованих, жертв тоталітарної системи, як-от: дитяча письменниця Оксана Стешенко (1875–1942) (дружина педагога Івана Стешенка, якого вбили більшовики), історикиня Наталя Мірза-Авакянц (1888–1940?) та ін.

Є в словнику і розповіді про тих педагогинь, чия життєтворчість тривала у вимушеній еміграції. Серед них: історикиня Наталя Полонська-Василенко (1884–1973), журналістка Мілена Рудницька (1892–1976), фахівчиня з дошкільної освіти Софія Русова (1856–1940), філологиня Надія Світлична (1936–2002).

Про родинну педагогічну традицію свідчить представлення у словнику біографій мамі і її доньки: Христина Олексіївна Алчевська і Христина Данилівна Алчевська (1881–1931), Олена Пчілка (1849–1930) і Леся Українка (1871–1913). Або ж є постаті жінок, які творчо працювали зі своїми чоловіками: Марія Грінченко (1863–1928) і Борис Грінченко (1863–1910), Наталія

Лубенець (1877–1943) і Тимофій Лубенець (1855–1936), Софія Русова і Олександр Русов (1847–1915), Ганна Сухомлинська (1918–2003) і Василь Сухомлинський (1918–1970) та ін. Деякі жінки після смерті чоловіків присвятили своє життя популяризації їхньої славетної спадщини, завдяки чому, власне, і ввійшли в історію.

Підсумовуючи, зазначимо, що в енциклопедичному словнику жіночі біографії змальовано лише штрихами до портретів найвідоміших педагогинь. Тут немає багатобарвної палітри їхніх доль, оскільки сама форма подачі матеріалу не передбачає розлогих розповідей.

Жінки-освітянки, про яких ідеться, народилися й більшу частину свого життя працювали в Україні, як уже зазначалося — у різні часи й у різних контекстах. Словник надає змогу користувачам дізнаватися й порівнювати дати, місця народження чи смерті, місця навчання й роботи, родинні й професійні зв'язки тощо відомих освітянок, осмислити жіночий досвід. А основне — показує їхній неоціненний внесок у розвиток освіти, науки, культури, збереження української національної й громадянської ідентичності. Актуалізація ролі освітянок в історії України набуває особливого значення під час героїчної боротьби сучасних українських жінок, які разом із чоловіками борються проти російського агресора за незалежність і європейські демократичні цінності. Біобібліографія наприкінці довідки, а саме твори педагогинь і праці про них, розширяють інтерес і поглиблюють знання про талановитих жінок — здобувачів вищої освіти, наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників зокрема, широких верств українського суспільства загалом. Видання сприятиме подальшому розгортанню гендерних студій.

1. Березівська Л. Д. Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» крізь призму жіночої біографіки. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.). Київ : НБУВ, 2020. С. 436–438. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003836>

2. Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX — початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ: НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 158–162. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>

3. Буряк Л. І. Жіноча біографіка як напрям наукових досліджень: традиції та сучасні репрезентації. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ: НБУВ, 2016. Вип. 13. С. 10–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_13_4

4. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації : монографія / під наук. ред. Оксани Кісь ; Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, Укр. асоц. дослідниць жіноч. історії, Ін-т народознавства НАН України. Львів : Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, 2023. 440 с.

5. Педагогині / ідея О. Міхна ; тексти В. Бондаренко ; дизайн і верстка А. Онищука ; наук. консультантка О. Сухомлинська ; Пед. музей України. Київ, 2020. 50 с. URL: <https://surl.li/kenywe>

6. Петренко І., Михайлюк Ю. Жіноча історія: нове дослідження про досвіди жінок минулого. [Рец. на кн.: Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації : монографія / під наук. ред. Оксани Кісь ; Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, Укр. асоц. дослідниць жіноч. історії, Ін-т народознавства НАН України. Львів : Центр міськ. історії Центр.-Схід. Європи, 2023. 440 с.] *Укр. іст. журнал*. 2024. № 2. С. 218–222. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.218>

7. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року : схвал. розпорядж. Каб. Міністрів України від 20 груд. 2022 р. № 1163-р. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>

UDC 37(477)(092)"185/200"-055.2

Larysa Berezivska,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member
(Academician) of the National Academy of Educational
Sciences of Ukraine,

Director of V. Sukhomlynskyi State Scientific
and Educational Library of Ukraine,

Chief Researcher of the Department of Pedagogical
and Source Studies Biographistics,

Kyiv, Ukraine

e-mail: lberezivska@ukr.net

**WOMEN EDUCATORS OF UKRAINE: A BIOGRAPHICAL
DICTIONARY (SECOND HALF
OF THE 19th – EARLY 21st CENTURIES)**

The representation of biographical portraits of the most renowned women educators of Ukraine from various historical contexts in an encyclopedic dictionary has been disclosed. Their contribution to the development of education has been highlighted.

Keywords: women educators of Ukraine, encyclopedic dictionary, women's pedagogical biography, education, pedagogy.

УДК 373.5:37.01(092)

Міхно Олександр Петрович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу педагогічного
джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

e-mail: amihno@ukr.net

ЖИТТЄПИСИ РЕПРЕСОВАНИХ ОСВІТЯН В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ СЛОВНИКУ «ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)» ЯК СВІДЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ГЕНОЦИДУ

На основі кількісних показників, таблиць і графіків простежено масштаби й наслідки цілеспрямованого нищення української педагогічної еліти радянським тоталітарним режимом.

Ключові слова: репресії, освітяни, інтелектуальний геноцид, педагогіка, тоталітаризм, енциклопедичний словник, історична пам'ять.

Життєписи репресованих освітян є свідченням індивідуальних трагедій, які водночас відображають цілеспрямовану політику знищення інтелектуального потенціалу української нації. Систематичні репресії проти педагогічної еліти стали одним із основних інструментів цієї політики. Під педагогічною елітою розуміємо тих освітян, які, володіючи значним науковим і педагогічним досвідом, були лідерами в освіті й культурі, відіграючи важливу роль у формуванні інтелектуальних і моральних орієнтирів нації. Знищення цієї еліти означало не тільки її фізичну ліквідацію, а й культурне й інтелектуальне виродження суспільства. Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга половина ХІХ — початок ХХІ століття)» не лише документує ці втрати, а й демонструє масштаби інтелектуального геноциду, здійсненого радянським тоталітарним режимом. Багато імен педагогів, які зазнали політичних переслідувань, були свідомо викреслені з історії, а їхній спадок — знищений або замовчаний. Повернення цих постатей у науковий і суспільний дискурс дає змогу осмислити їхній внесок у розвиток освіти й науки, а також відновити тяглість української педагогічної традиції, проаналізувати вплив репресій на розвиток освіти й педагогічної думки.

Термін «інтелектуальний геноцид» використовують для позначення поняття, що означає навмисне знищення або систематичне послаблення інтелектуального потенціалу нації через репресії, асиміляцію, цензуру й інші форми утисків. Із часом навколо цього поняття сформувався концепт, який перегукується з ідеєю культурного геноциду, яку ще в 1944 р. сформулював Рафаель Лемкін. Він підкреслював, що геноцид не обмежується фізичним винищенням нації, а може передбачати скоординовані дії, спрямовані на руйнування основ її життя: мови, культури, релігії, національних почуттів, освіти, економіки, а також гідності й безпеки окремих її представників [4, с. 79].

В українському контексті одним із перших, хто вжив термін «інтелектуальний геноцид», був Олекса Тихий (1927–1984), педагог, правозахисник, дисидент. У своєму листі до Президії Верховної Ради УРСР «Думки про рідний донецький край» (1973) він назвав масову асиміляцію українців Донеччини інтелектуальним геноцидом [2, с. 74]. Оскільки праці О. Тихого за життя не були опубліковані, сам термін, а також пов'язане з ним поняття й концепт, увійшли в публічний дискурс лише на початку 1990-х років завдяки самвидаву. Тоді концепт інтелектуального геноциду набув особливої актуальності у зв'язку з переосмисленням політики русифікації й репресій проти національної інтелігенції. У 1990–2000-х роках він поступово закріпився в українському науковому й публіцистичному дискурсі. Ми використовуємо цей концепт для означення свідомого й системного знищення освітянської й наукової еліти, репресій проти українських педагогів як носіїв національної ідентичності, культурної пам'яті й просвітницьких традицій. Ці репресії призвели не лише до непоправних людських утрат, а й мали довготривалі наслідки для розвитку української освіти й науки.

Саме в цьому контексті постає необхідність ідентифікації постатей, які стали жертвами інтелектуального геноциду. Систематизовані нижче відомості про репресованих українських педагогів, чії персоналії ввійшли до енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина

ХІХ — початок ХХІ століття)», — це спроба окреслити масштаб і персоніфікувати наслідки свідомого знищення освітянської еліти. У словнику представлено життєписи понад 300 осіб [1; 3], серед яких — 58 освітян, що стали жертвами політичних переслідувань, у тому числі — 7 педагогинь. У формі таблиці подаємо розподіл років народження й смерті репресованих освітян за декадами.

Таблиця 1. Розподіл репресованих педагогів за декадами народження й смерті

Декада народження	Кількість осіб	Декада смерті	Кількість осіб
1850–1859	1	1910–1919	3
1860–1869	3	1920–1929	1
1870–1879	13	1930–1939	25
1880–1889	20	1940–1949	19
1890–1899	18	1950–1959	2
1900–1909	1	1960–1969	4
1920–1929	1	1970–1989	3
1930–1939	1	2000–2009	1

Аналіз хронологічного розподілу біографічних даних репресованих педагогів (Табл. 1) свідчить про те, що найбільш вразливою до хвилі політичних переслідувань виявилася генерація освітян, народжених у 1870–1890-х роках. Саме це покоління формувалося в умовах активного становлення українського національного руху й модернізації освітньої системи, що робило їх потенційними носіями «небезпечних» для радянського режиму ідей. Натомість розподіл дат смерті яскраво демонструє апогей репресивної політики радянської влади у 1930-х роках: майже половина всіх зафіксованих випадків припадає саме на цей період, що відповідає хронології Великого терору (1937–1938). Висока частка смертей у 1940-х роках пов'язана з довготривалими наслідками ув'язнення, заслання й загального погіршення соціальних і життєвих умов у роки Другої світової війни. Ці хронологічні спостереження підтверджують системність і масовість репресій, спрямованих на знищення інтелектуальної основи українського суспільства — освітянської

еліти, яка формувала майбутнє нації. Масштаби й наслідки репресій проти українських педагогів подаємо у формі графіків (рис. 1.)

Рис. 1. Масштаби репресій проти українських педагогів у XX столітті: статистичний і людський вимір.

Як бачимо, майже половина репресованих педагогів були розстріляні, ще біля 30% загинули в ув'язненні. Частині (13,8%) вдалося повернутися з ув'язнення, але їхні життя й кар'єра були зруйновані. 5% зникли безвісти, але ця цифра не зменшує трагедії, адже кожна така доля — це втрата для національної освіти, культури й історичної пам'яті. Завважимо, що репресії проти українських освітян тривали впродовж усього періоду існування радянського тоталітарного режиму — від його становлення і аж до останнього десятиліття СРСР. Ще на початковому етапі радянської влади було покладено початок репресивній політиці щодо представників української інтелігенції, зокрема педагогів. Без суду й слідства були вбиті Іван Стешенко (1873–1918), Володимир Науменко (1852–1919), Юхим Щириця (1890–1919) — одні з перших жертв більшовицького терору. Їхня загибель у 1918–1919 роках символізує початок масштабного наступу на українську культуру, науку й освіту. У 1930-х роках радянська репресивна машина досягла свого апогею. Цей період увійшов в історію як «розстріляне Відродження» — масове нищення представників

української інтелектуальної еліти, серед яких були численні вчителі, викладачі й науковці. Арешти, заслання, тортури й розстріли стали звичними явищами, що призводили до знищення не лише окремих осіб, а й самої традиції національного освітнього поступу. Репресії не припинилися й у повоєнні десятиліття. Навіть у період так званої «відлиги» спостерігалось ідеологічне цькування вільнодумних педагогів і вчених, а в 1980-х роках — уже на тлі загального ослаблення режиму — за свою просвітницьку й правозахисну діяльність був ув'язнений і в 1984 р. помер у радянській тюрмі Олекса Тихий. Його смерть стала трагічним символом того, що переслідування українських педагогів радянською владою не припинялося аж до припинення існування СРСР.

Жертвами репресій стали уродженці всіх регіонів України — від Криму до Слобожанщини, від Донбасу до Закарпаття. Особливо вражає віковий розподіл: більшість репресованих педагогів були в розквіті своїх професійних сил — від 40 до 70 років. Це свідчить про те, що репресії нищили не лише окремих людей, а й цілі покоління інтелектуальної еліти, які могли б визначати майбутнє української освіти. Хоча майже всі ці люди були реабілітовані (здебільшого посмертно), це не повернуло їм ані життя, ані можливостей творити й навчати. Ця статистика — не просто цифри, а трагедії конкретних людей, які стали жертвами тоталітарної системи. Це втрати, масштаб яких досі неможливо ані виміряти, ані до кінця усвідомити.

Висновки. Біографії репресованих освітян, представлені в енциклопедичному біографічному словнику «Педагоги України (друга половина XIX — початок XXI століття)», є свідченням інтелектуального геноциду — цілеспрямованого знищення носіїв національної ідеї, культури й освіти в умовах тоталітарного режиму. Радянська політика репресій проти педагогів упродовж всього існування СРСР мала на меті зламати духовні основи українського суспільства, знищити його освітній і культурний потенціал. Убивства, заслання, табори, заборона професійної діяльності — усе це стало інструментами винищення педагогічної еліти, що призвело до масштабних втрат у розвитку

української освіти. Фіксація цих трагедій у словнику є не лише актом повернення імен репресованих педагогів із забуття, а й виявом наукової й громадянської відповідальності — кроком до відновлення історичної справедливості й усвідомлення глибини травми, завданої українській освіті й педагогіці.

1. Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX — початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін -ту біогр. дослідж. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 158–162. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>

2. Міхно О. Олекса Тихий (1927–1984) та його педагогічна візія. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Вип. 8. С. 64–86. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86>

3. Міхно О. Персоналії енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (середина XIX — початок XXI ст.)»: цифри і факти. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* : матеріали звітної наук.-практ. конф. (Київ, 17 груд. 2024 р.). Вінниця : Твори, 2024. С. 30–32. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743799/>

4. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. Washington, D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 1944. 284 p.

UDC 373.5:37.01(092)

Oleksandr Mikhno,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,

Head Researcher at the Department of Pedagogical Source Studies and Biographical Studies,

V. Sukhomlynskyi State Scientific

and Educational Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: amihno@ukr.net

**BIOGRAPHIES OF REPRESSED EDUCATORS
IN THE ENCYCLOPEDIC BIOGRAPHICAL DICTIONARY
“EDUCATORS OF UKRAINE (SECOND HALF OF THE
19TH – EARLY 21ST CENTURY)” AS EVIDENCE
OF INTELLECTUAL GENOCIDE**

On the basis of quantitative indicators, tables and graphs, the article traces the scale and consequences of the targeted destruction of the Ukrainian pedagogical elite by the Soviet totalitarian regime.

Keywords: repression, educators, intellectual genocide, pedagogy, totalitarianism, encyclopaedic dictionary, historical memory.

УДК 530.12(091)+530.145(091)+001.89+929(477)

Колтачихіна Оксана Юріївна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1408-5482>,

кандидат історичних наук,

викладачка,

Zentrum für schulpraktische Lehrerbildung,

Арнсберг, Німеччина

e-mail: oksana.koltachykhina@gmail.com

**УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ
РЕЛЯТИВІСТСЬКИХ І КВАНТОВИХ ТЕОРІЙ:
БІОГРАФІЧНІ НАРАТИВИ ЯК РЕСУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ ПАМ'ЯТІ (ДО РІЧНИЦЬ
ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ФІЗИЧНИХ ТЕОРІЙ XX ст.)**

Досліджено внесок українських фізиків у релятивістські й квантові теорії. Біографічні наративи розглядаються як інструмент відновлення наукової пам'яті й подолання постколоніальної спадщини.

Ключові слова: теорія відносності, історія фізики, наукова біографістика, українські фізики, релятивістська теорія,

національна пам'ять, національна ідентичність, квантова механіка.

2025 рік відзначається потрійним ювілеєм у світовій фізиці: 100-річчя квантової механіки, 120-річчя спеціальної (СТВ) і 110-річчя загальної теорії відносності (ЗТВ). Незважаючи на значний внесок у розвиток цих революційних концепцій, український контекст їх становлення залишається недостатньо дослідженим. Українські фізики початку ХХ ст. не лише сприйняли та розвинули квантові й релятивістські теорії, а й зробили вагомий внесок у їх поширення, викладання й практичне застосування.

Біографічні наративи є ефективним інструментом збереження й передачі наукової пам'яті, а також важливим елементом формування національної наукової ідентичності, особливо у випадках, коли імена вчених були свідомо вилучені з офіційного історичного дискурсу через політичні, ідеологічні чи національні причини. Метою нашого дослідження є реконструкція українського контексту становлення квантових і релятивістських теорій через призму біографічних наративів науковців, а також обґрунтування значення цих наративів для формування національної наукової пам'яті України.

Перші відомості про теорію відносності почали з'являтися в українському науковому середовищі майже одразу після публікації А. Айнштейном основоположних праць. Академічне середовище України початку ХХ ст., незважаючи на складні соціально-політичні умови, демонструвало високий рівень інтеграції у світовий науковий простір і готовність до сприйняття новітніх теорій.

Леон Йосифович Кордиш (1874–1932) — одна з ключових постатей у поширенні й розвитку релятивістських ідей в Україні [3]. Учений не лише опанував складні концепції теорії відносності, а й розробив оригінальні методологічні підходи до їх викладання та досліджував можливості експериментальної перевірки релятивістських ефектів. У 1929 р. Л. Кордиша висунули кандидатом у дійсні члени ВУАН, але через численні негативні відгуки (ймовірно, пов'язані з його дворянським

походженням) він був змушений відкликати свою кандидатуру. Незважаючи на це, до кінця життя він очолював кафедру теоретичної фізики, продовжуючи працювати над фундаментальними проблемами й експериментальною перевіркою релятивістських ефектів. Його внесок у підготовку навчальних матеріалів сприяв формуванню першої школи теоретичної фізики в Україні.

Після смерті Л. Кордиша в 1932 р. керівництво кафедрою перейшло до його учня Лева Яковича Штрума (1890–1936), який розвинув релятивістські дослідження свого вчителя [2; 4]. Він зосередився на релятивістській квантовій теорії, намагаючись узгодити принципи квантової механіки з вимогами теорії відносності. Особливий інтерес становлять його дослідження щодо поведінки частинок у релятивістських умовах, зокрема аналіз можливих наслідків руху частинок зі швидкостями, близькими до швидкості світла, та їх взаємодії з електромагнітними полями.

На жаль, наукова діяльність Л. Штрума була трагічно перервана його арештом і стратою в 1936 р. Політичні репресії призвели не лише до фізичного знищення талановитого вченого, а й до вилучення його імені й наукової спадщини з офіційного дискурсу. Лише через десятиліття, завдяки зусиллям істориків науки, його внесок у розвиток фізики почав повертатися до наукової спільноти.

Міждисциплінарні зв'язки релятивістських теорій яскраво проявилися в роботах інших українських учених, зокрема Матвія Петровича Бронштейна (1906–1938). Народжений у Вінниці, М. Бронштейн став одним із перших фізиків-теоретиків, які намагалися об'єднати ЗТВ з квантовою механікою, і у своїй праці 1935 р. заклав основи квантової гравітації. Він показав, що квантування гравітаційного поля відрізняється від квантування електромагнітного поля, і усвідомив, що квантова гравітація вимагатиме переосмислення основ фізики, включаючи поняття простору й часу.

Як і у випадку зі Л. Штрумом, наукова діяльність М. Бронштейна була перервана арештом і стратою в 1938 р. Його

ім'я було викреслено з історії науки на десятиліття, а його внесок у розвиток квантової гравітації залишався недооціненим. Повернення біографії М. Бронштейна до наукового дискурсу стало можливим лише після відновлення незалежності України.

Георгій Антонович Гамов (1904–1968), уродженець Одеси, розробив космологічні моделі, що призвело до створення теорії Великого вибуху й передбачення існування реліктового випромінювання [1]. Його робота з моделювання ранніх етапів еволюції Всесвіту спиралася на ЗТВ. Учений показав, як релятивістські ефекти визначали динаміку Всесвіту в перші миті його існування, і його модель первинного нуклеосинтезу пояснювала утворення легких хімічних елементів після Великого вибуху.

Вимушена еміграція Г. Гамова в 1933 р. й подальша наукова діяльність у США призвели до того, що його українське походження й формування як науковця в українському академічному середовищі часто залишалися поза увагою дослідників. Повернення його імені до контексту української науки є важливим елементом відновлення цілісності національної наукової пам'яті.

Дмитро Дмитрович Іваненко (1904–1994), уродженець Полтави, розвивав релятивістську квантову теорію. Його роботи з релятивістської теорії спіну й квантової електродинаміки стали важливим етапом у розумінні поведінки елементарних частинок у релятивістських умовах. Д. Іваненко спільно зі своїм колегою розробили релятивістське рівняння для опису руху електрона з урахуванням його спіну, а його дослідження руху ферміонів у гравітаційному полі призвели до формулювання коефіцієнтів Іваненка в теорії гравітації. Ці роботи стали одним із перших прикладів успішного поєднання релятивістських принципів із квантовими властивостями елементарних частинок. Попри значні досягнення, кар'єра Д. Іваненка була непростою. У 1936 р. він був засланий через конфлікт із керівництвом, а його наукова діяльність перебувала під постійним політичним тиском. Проте, на відміну від багатьох фізиків того часу, йому вдалося вижити.

Після заслання він повернувся до наукової роботи та став одним із провідних теоретиків ХХ ст.

Біографічні наративи українських релятивістів — потужний ресурс для формування національної наукової пам'яті й ідентичності. Їх повернення із забуття відновлює історичну справедливість, повертаючи українській науці імена вчених, які зробили вагомий внесок у світову фізику, але були забуті через політичні чи ідеологічні причини. Реконструкція наукових біографій є важливим етапом відновлення цілісної картини розвитку наукової думки. Ці наративи демонструють вплив соціально-політичного контексту на розвиток науки, показуючи, як репресивні практики деформували долі вчених і загальну траєкторію розвитку української науки. Вони формують важливий елемент національної наукової традиції, створюючи інтелектуальну спадкоємність між поколіннями українських вчених і підкреслюючи активну участь української науки в розвитку новітніх фізичних теорій.

Український контекст становлення квантових і релятивістських теорій має важливе значення для розуміння глобальної історії розвитку фізики ХХ ст. Він показує, що теорія відносності й квантова механіка не були монополією кількох західних наукових центрів, а знаходили відгук, інтерпретацію й розвиток у різних національних наукових спільнотах, включаючи українську. Біографічні наративи українських фізиків є важливим елементом формування національної наукової ідентичності, демонструючи активну участь українських учених у революційних змінах у фізичній картині світу початку ХХ ст.

Інтеграція «повернених імен» у сучасний науковий і освітній простір України залишається важливим завданням. Різноманітні форми популяризації й включення інформації про українських учених сприятимуть формуванню цілісного образу української науки та її місця у світовому контексті.

Таким чином, біографічні наративи українських фізиків, які працювали над розвитком релятивістських теорій, є важливим ресурсом для збереження й передачі національної наукової пам'яті. Вони не лише відновлюють історичну справедливість

щодо забутих імен, а й формують основу для побудови сучасної української наукової ідентичності, інтегрованої у світовий контекст.

1. Gamov G. My World Line: An Informal Autobiography. Viking Press, 1970. 178 p.

2. Галузевий державний архів СБУ. Слідча справа № 123. Т. 2. Арк. 202.

3. Державний архів м. Києва. Ф. 18, оп. 2, спр. № 128.

4. ЦДАВО України. Ф. 166, оп. 3, од. зб. 424. Curriculum Vitae. Арк. 8–9 зв.

УДК: 530.12(091)+530.145(091)+001.89+929(477)

Oksana Koltachykhina,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1408-5482>,

Doctor of Philosophy,

Lecturer,

Center for Practical Teacher Training,

Arnsberg, Germany

e-mail: oksana.koltachykhina@gmail.com

**THE UKRAINIAN CONTEXT OF THE FORMATION OF
RELATIVISTIC AND QUANTUM THEORIES:
BIOGRAPHICAL NARRATIVES AS A RESOURCE OF
NATIONAL SCIENTIFIC MEMORY
(ON THE ANNIVERSARIES OF THE FUNDAMENTAL
PHYSICAL THEORIES OF THE 20th CENTURY)**

Contribution of Ukrainian physicists to relativistic and quantum theories is studied. Biographical narratives are examined as tool for restoring scientific memory and overcoming postcolonial heritage.

Keywords: Theory of relativity, history of physics, scientific biography, Ukrainian physicists, relativistic theory, national memory, national identity, quantum mechanics.

УДК 821.161.2.09+316.7]"1920"(477):321.6(470)

Бонь Олександр Іванович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України,

Факультет суспільно-гуманітарних наук,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

e-mail: o.bon@kubg.edu.ua

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ 1920-х РОКІВ: ЦІНА КОМПРОМІСУ З БІЛЬШОВИЦЬКИМ РЕЖИМОМ

Проаналізовано становище літературно-мистецької інтелігенції УСРР у 1920-х рр. в умовах більшовицького режиму. Запропоновано для дискусії основні форми компромісу українських митців з комуністичною владою. Окреслено найважливіші результати такого компромісу для їхньої творчості й життя.

Ключові слова: літературно-мистецька інтелігенція, компроміс, більшовицький режим, українська інтелігенція, 1920-ті роки.

Радянський період української історії достатньо добре вивчений і концептуально оцінений українськими й зарубіжними істориками. Утім залишаються не вирішеними важливі питання, не виробленими єдині підходи до оцінки цього періоду. Вони коливаються від парадигми більшовицької окупації до визначення періоду як форми української державності, нехай і не самостійної, у складі СРСР. Як частина цієї загальної великої наукової проблеми залишається невиробленим підхід до оцінки діяльності літературно-мистецької інтелігенції в умовах більшовицького режиму, її співпраці з владою.

У порядку постановки проблеми й дискусії з цього питання метою дослідження є визначення форм компромісу творчої інтелігенції з комуністичною владою та впливу цього компромісу на її діяльність.

На нашу думку, ключовим підходом до цієї проблеми, що дозволяє належно її оцінити, є чітке усвідомлення, що і в 1920-х роках культурне життя в УСРР знаходилося під політичним, соціально-економічним та ідеологічним тиском. Без врахування цього неможливо зрозуміти події, ідеологічне спрямування творчості й загалом діяльності літераторів і митців 1920-х років. Звісно, що, як і всі українці, які не емігрували, вони мали прийняти більшовицький режим і правила гри в радянській Україні. До того ж культурно-мистецька сфера вважалася більшовицькою владою пріоритетною, оскільки була інструментом насадження комуністичної ідеології, а значить — запорукою зміцнення й стабілізації режиму. Це відразу ставило питання політичного, ідеологічного й ідейного компромісу літераторів і митців з режимом. Адже у своїй більшості інтелігенція підтримала боротьбу за українську державність у 1917–1921 роках, і значна частина представників молодого покоління інтелігенції брала безпосередню участь у воєнних діях проти більшовицьких військ чи працювала в держаних структурах українських держав цього періоду. Віра Агеєва влучно назвала їх «петлюрівським призовом» в українську літературу.

Ця обставина приводила до недовіри й ворожості більшовицького режиму до української інтелігенції, а відтак — до гостроти проблеми компромісу з владою літературно-мистецького середовища. Ще на одному аспекті цієї проблеми наголошує Іван Кошелівець: «...Література засвідчує наявність внутрішнього роздвоєння українського інтелігента в умовах радянської деспотії між голосом сумління і, всупереч йому, konieczністю компромісу зі злом. Але як мова не про літературу, а про конкретний наш випадок Олександра Довженка, вона, література, не дасть нам відповіді: як людина все життя пройшла з цим внутрішнім конфліктом і що значив вимушений ним компроміс у творчості?» [4, с. 103]. І не тільки Олександр Довженко є прикладом такого «роздвоєння»: Павло Тичина, Володимир Сосюра, Максим Рильський, Микола Бажан також яскраві представники української літератури, які вижили в часи

сталінізму, переживали і таку особистісну кризу. У всіх цей компроміс був різним і по-різному вплинув на їхню подальшу творчість, життя й здоров'я.

Існують різні підходи й оцінки в сучасній українській гуманітаристиці щодо компромісу української інтелігенції з більшовицьким режимом: від повного несприйняття такого компромісу до достатньо спокійного ставлення до факту співпраці з режимом як способу виживання.

З цього приводу наведемо, як приклад першого підходу, думку історика Вадима Ададунова, який оприлюднив нове дослідження про Віктора Петрова (Домонтовича), ґрунтоване на розсекречених матеріалах особової справи його, як агента радянських спецслужб «Іванова», із Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України. В. Ададунов вважає, що документи 4-х томів справи Віктора Петрова дають більш правдиву картину життя літератора й ученого, ніж інші «текстуальні проєкції дійсності»; висвітлюють кар'єру таємного агента й «внутрішній світ радянської людини». Дослідник стверджує: «А ще ці свідчення спростовують поширені в сучасній українській гуманітаристиці або наївні, або ж відверто заангажовані твердження про буцімто компромісні відносини відомих інтелектуалів із репресивною системою й начебто збережену ними “інтелектуальну цнотливість”. Мовляв мусили співробітничати, щоби зберегти собі життя, але як письменники чи науковці таки не поступалися своїми питомими українськими переконаннями, публікуючи в еміграційних видавництвах свої істинні думки» [2, с. 15-16]. Він наголошує, що у випадку Віктора Петрова про «паритетний компроміс» говорити не доводиться. «Згідно з відомими висловом Альбера Камю, “зі злом або борються, або співробітничать”» [2, с. 16] — у тому сенсі, що якщо не борешся, то стаєш його невід'ємною частиною. «Щоб урятувати себе коханого, він щедрою рукою розплачувався життям інших, тобто присутністю став “людоджером”» [2, с. 16]. На думку історика, Віктор Петров не жертва тоталітарної системи, а її витвір, не чудом уцілілий утікач, а «засланий козачок», людина «з мінливою ідентичністю на межі української

та російської культур» [2, с. 16–17]. І хоча такі твердження відомого дослідника мають свою логіку й зрозумілий підхід, усе ж зауважимо, що варто враховувати той тиск, який чинив режим на інтелектуалів того часу. А також те, що все це відбувалося вже після програшу збройної боротьби за українську незалежну державу й червоного терору 1918–1921 рр., коли суспільство було залякане жорстокістю більшовицьких каральних органів. Також не забуваймо і про каральну операцію більшовицької влади з висилки за кордон відомих інтелектуалів у Росії та Україні в 1922 р. Та й узагальнений підхід у розгляді випадків співробітництва, роботи секретним агентом не є продуктивним. Адже потрібно розглядати кожен окремий випадок, мотиви такої співпраці, конкретний вплив співробітництва на долі людей, оточуючих сексота.

Ідейний та ідеологічний компроміс української інтелігенції з більшовицьким режимом мав, на нашу думку, таємне співробітництво з каральними органами (лише як крайній прояв). Окрім того був цілий спектр ситуацій, які визначалися життєвими обставинами. Можемо в першому наближенні, у форматі дискусії, визначити такий перелік різних форм компромісу літературно-мистецької інтелігенції:

1. Віддана й свідома служба режиму. Як приклад, можна назвати Олександра Корнійчука.

2. Компроміс, заснований на страху за долю свою й рідних. На нашу думку, яскравий приклад — Павло Тичина.

3. Компроміс, який використовували митці з метою конструктивної й результативної роботи для розвитку української культури. Тут і Микола Бажан, і Максим Рильський, до певної міри — Микола Хвильовий, загалом, більшість літераторів і митців, які вижили в умовах радянської дійсності.

Ідеологічне цькування й репресії в більшовицькій державі були єдиною можливою формою буття тоталітарної диктатури й відображали сутність вертикально побудованої влади на чолі з вождем. Ось як І. Кошелівець формулює її суть: «...В системі сталінського соціалізму один допомагав бити іншого, щоб пізніше загинути самому. Та як з сфери психологічної перейдемо

до, сказати б, об'єктивної механіки, тоді все стає ясним: Сталін розбудовував свою деспотію саме за цим принципом: одних бити руками інших, щоб наступною чергою знищити останніх» [3, с. 183].

Які результати компромісу літераторів і митців з більшовицькою владою? Можемо перерахувати основні, хоча цей перелік і не є, напевне, вичерпним. Перш за все, це:

1. Викривлення тематики й ідейного / ідеологічного спрямування творчості. Як приклад, можна згадати заводську, колгоспну тематику у творчості літераторів уже з кінця 1920-х рр. В. Агеєва в книзі про Максима Рильського «Мистецтво рівноваги. Максим Рильський і його час» подає розділ «Співіснування з переможцями»: «У найпідліші сталінські десятиліття Максим Рильський, виконавши всі сатанинські ритуали відхрещення від дорогого минулого й розкаюючись у силоміць накинених "гріхах", єдиною підставою збереження тожсамості вважав мистецтво, культуру...» [1, с. 116].

2. Ще один результат: необхідність замовчувати теми, сюжети, факти й персоналії у творах і, особливо часто, у спогадах; самоцензура. Зокрема це добре видно у випадках, коли в «офіційних спогадах» події й оцінки можна співставити з різними варіантами документів чи авторськими правками, якщо вони є. Наприклад, спогади Остапа Вишні про відвідини Москви та Йосипа Сталіна письменниками в лютому 1929 р. [6, арк. 1–2.].

3. Це — ідейне й моральне роздвоєння, неприйняття «самого себе». Моральний надлом і відмова від попередніх поглядів. Найяскравіший приклад — життя, творчість і самогубство Миколи Хвильового. Тому вважаємо дуже точними спостереження Юрія Шаповала, який дослідив справу-формуляр лідера українського відродження 1920-х рр. і назвав це «фатальною амбівалентністю» [5].

4. Також спотворила літературно-мистецьке життя «творчість у шухляду», інтелектуальне відсторонення від жорстокої дійсності у творчості: «Письмо ставало майже що єдиним у тій ситуації способом розв'язання чи хоча би пом'якшення емоційних криз і конфліктів, часткового принаймні

звільнення від страху й залежності, своєрідним різновидом сповіді. До того ж ідеться про переломну епоху, коли максимально ослаблюється роль узвичаєних форм регулювання людської поведінки, як-от релігія, мораль, традиція тощо» [1, с. 125].

5. Результатом також стали тексти літературних творів з «подвійним дном», з підтекстом. Так В. Агеєва зазначала про деякі твори Максима Рильського: «Капітуляція перед режимом, прийняття ролі цілковито залежного придворного співця на утриманні примхливого правителя були, звичайно ж, дуже травматичними, і цю травму Максим Рильський намагається подеколи відрефлексувати в текстах-шифрах» [1, с. 157]. Наприклад, твір «Іван Голота» (1937).

Таким чином, можна зробити висновок, що політичний, ідеологічний і моральний компроміс літературно-мистецької інтелігенції радянської України з більшовицьким режимом був вимушеним після програшу збройної боротьби за українську державність і посилювався політичними репресіями й ідеологічним тиском. Українські митці й літератори по-різному цей компроміс переживали, і він мав дуже різні форми й наслідки.

1. Агеєва В. Мистецтво рівноваги. Максим Рильський і його час. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : Віхола, 2023. 336 с.

2. Ададуrow В. (Не)таємна історія Віктора Петрова: 17 миттєвостей із життя агента радянської держбезпеки (документальний нарис). Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2025. 166 с.

3. Кошелівець І. Микола Скрипник. Мюнхен : Видавництво «Сучасність», 1972. 343 с.

4. Кошелівець І. Олександр Довженко. Спроба творчої біографії. [Нью-Йорк] : Сучасність, 1980. 428 с.

5. Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий. Київ : Темпора, 2009, 296 с.

6. ЦДАМЛМУ, ф. 44, оп. 2, спр. 90, арк. 1-2.

UDC 821.161.2.09+316.7]"1920"(477):321.6(470)

Oleksandr Bon,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>,

PhD in History, Associate Professor,

Associate Professor, Department of Ukrainian History,

Faculty of Social Sciences and Humanities,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kubg@kubg.edu.ua

LITERARY AND ARTISTIC INTELLIGENCE OF THE 1920s: THE PRICE OF COMPROMISE WITH THE BOLSEVITIC REGIME

The situation of the literary and artistic intelligentsia of the Ukrainian SSR in 1920 under the Bolshevik regime is analyzed. The main forms of compromise of Ukrainian artists with the communist authorities are proposed for discussion. The most important results of such a compromise for the creativity and life of writers are outlined.

Keywords: literary and artistic intelligentsia, compromise, bolshevik regime, ukrainian intelligentsia, 1920 s.

УДК 929;93/94:1910–1943

Болдирєв Олексій Ігорович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>,

кандидат біологічних наук,

в.о. завідувача кафедри біотехнології,

Державний університет «Київський авіаційний інститут»,

Київ, Україна

e-mail: Oleksiy.boldyriev@gmail.com

БІОГРАФІЇ ЖІНОК У БІОМЕДИЧНІЙ НАУЦІ В ДЗЕРКАЛІ ВІКІПЕДІЇ

Проаналізовано представлення в українському розділі Вікіпедії біографічних статей про жінок-дослідниць у галузі ботаніки й

медицини за двома біографічними довідниками. Виявлено системне упередження що веде до менш імовірної появи статей про видатних жінок.

Ключові слова: гендерні студії, жіночі біографії, жінки в науці, Вікіпедія, публічна пам'ять.

Жінки беруть активну участь у здобутті наукових знань, їхня роль зростала протягом ХХ століття, зокрема особливо стрімко — під час і одразу після Другої світової війни. На території України формальні бар'єри для жіночої наукової освіти й кар'єри були зняті повністю лише 1917 року, хоча для медичної освіти це сталося трохи раніше, у 1915. Попри формальну рівність, у наукових колах довгий час — аж до наших днів — лишалися упередження щодо здібностей жінок-учених, які заважали розвитку кар'єри навіть безумовно видатних дослідниць. Унаслідок нерівноправного стану кількість визначних науковиць, які здобули успіх у вигляді ступенів, звань чи нагород, була значно меншою, ніж чоловіків-учених.

У ракурсі біографістики спостерігається також нерівність представлення дослідниць у науковому й публічному полях. Це явище легко спостерігати в суспільстві за допомогою питання «Яких жінок-учених ви знаєте?», заданого в непрофесійній аудиторії. З досвіду автора, зазвичай називають Марію Склодовську, рідше — Розалінд Франклін, зовсім зрідка — Катерину Ющенко чи Наталію Полонську-Василенко. Останні роки через активність низки українських науковиць у публічному просторі та поширенням популяризації науки люди називають імена сучасних українських дослідниць, але перелік їх також невеликий.

Чому про жінок не знають і не говорять? Однією з причин може бути неувага біографістів і біографісток до жіночих життєписів. При роботі з базою вчених ВУАН/АН УРСР 1918-1937 років [1] виявлено близько 20% жінок, причому окремих біографічних досліджень не виявлено для 53% персоналій, тоді як для чоловіків цей показник нижчий — 31,6%. Утім, цікавість до гендерних студій зростає й недосліджені науковиці все частіше

стають об'єктами розвідок. Тому варто очікувати більшої кількості доступних жіночих біографій. Та чи досягне це біографічне знання суспільства?

Для вимірювання процесу переходу біографічних відомостей з академічного дискурсу до публічного автор використав Вікіпедію. Вікіпедія є платформою, де всі охочі збирають інформацію з опублікованих джерел, зокрема наукових, у вигляді енциклопедичних статей. Є багато мотивацій для написання біографічних вікістатей: бажання поділитися знаннями, поглиблене знайомство з новою особистістю, просування відомих персоналій зі своєї галузі чи установи, виконання навчального завдання тощо. Дописувачами розділу Вікіпедії українською мовою (далі — просто Вікіпедія) є науковці, краєзнавці, студенти, програмісти, активісти громадських організацій та ін. Статті повинні відповідати загальному критерію значущості: людина достойна статті, якщо про неї є суттєва інформація в кількох надійних джерелах. Таким чином, зміст Вікіпедії (понад 1,3 млн статей станом на травень 2025) здебільшого представляє собою пласт джерел про явища, об'єкти чи людей, пропущений через призму бачення тисяч носіїв української мови, що є відносно репрезентативною вибіркою активної частини суспільства.

Найбільшим відхиленням спільноти вікіпедистів є домінування чоловіків. Це характерно для всіх мовних спільнот. Загалом частка жінок-вікіпедисток за різними даними, переважно з англomовної спільноти, складає від 8 до 13%, і не перевищує 20% серед новачок. На думку низки вікіпедистів, таке відхилення продукує й переважне написання статей про чоловіків, а не про жінок. У всіх розділах Вікіпедії станом на червень 2025 року статті про жінок складають у середньому 20% від усіх біографічних, зокрема в шведському розділі 22,87, в англійському 20,12%, в українському 18,14% [2]. З іншого боку, висловлюється думка, що цей показник є нормальним відображенням ролі й місця жінок у суспільстві.

Щоб перевірити можливу наявність системного упередження щодо представлення жінок-учених у Вікіпедії

порівняно з колегами-чоловіками, автор розглянув кілька наукових енциклопедичних видань, які систематизують біографії працівників наукових і освітніх установ. Однією з них є праця «Історія Інституту ботаніки в іменах» 2022 року, яка містить короткі біографічні нариси вчених Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України за 100 років його історії [3]. Нещодавно видана книга містить 112 біографій дослідників і дослідниць Інституту. Перелік видатних учених не є вичерпним, а серед критеріїв вибору персоналій була й мала представленість у довідковій літературі, що дозволило упорядникам навести відносно велику кількість імен дослідниць — 51 персоналія, 45,5%.

Іншою працею є виданий 1991 року «Словарь профессоров Киевского медицинского института», що містить довідки про 432 викладачів Медичного факультету Університету святого Володимира та його наступника Київського медичного інституту за 150 років між 1841 і 1991 роками [4]. У цей період кількість жінок, що досягли посади професора, лишалася невеликою, близько 10%. Утім, за обраний період список є майже вичерпним, тобто тут наявні всі професори й невелика кількість визначних доцентів — завідувачів кафедр і ректорів.

У Вікіпедії наявна частина статей про згаданих у цих книгах учених і викладачів. Так станом на 2022 рік, у Вікіпедії було 57 статей про науковців Інституту ботаніки, згаданих у біографічному довіднику, 55 були відсутні. При чому для чоловіків це була 41 стаття з 61 персоналій (67%), а для жінок — 16 статей з 51 можливих (31%). За період 2022–2025 років були написані 2 статті про чоловіків і 3 статті про жінок, що дещо змінило частки, проте тенденція зберігається — 70% і 37%, тобто про чоловіків пишуть у 2 рази частіше.

Щодо біографічного словника професорів-медиків, то тут картина подібна. За аналізом 2025 року у Вікіпедії було представлено 15 жіночих персоналій (зі 41 згаданої (37%)), і 216 чоловічих (з 391 (55%)). Розрив менший, але й жіноча частка серед усіх персоналій менша. Таким чином, окрім низької представленості жінок у біографічних джерелах існує також і

відставання з перенесення жіночих біографій до Вікіпедії, а з нею — і до публічного дискурсу.

Для подолання прогалин у жіночих тематиках громадська організація «Вікімедіа Україна» й спільнота Вікіпедії регулярно проводять заходи з написання й поліпшення статей про жінок. У 2017 році це був місячник «Пані в червоному» (червоні посилання у Вікіпедії вказують на ще ненаписані статті), з 2018 року щорічно проходить акція «WikiGar» (від англійського «gar» — прогалина), з 2019 року — вікімарафон «Це зробила вона», взимку 2024/2025 років проводили конкурс «(Не)відомі жінки у Вікіпедії». Для збільшення кількості статей про жінок у науці 2019 року додатково проводився конкурс «Жінки в STEM». Ці заходи постійно підвищують представлення жінок у Вікіпедії шляхом збільшення кількості статей. Очевидно, що таке цільове поповнення зміщує баланс спонтанного чи «органічного» створення статей на користь біографій жінок. Відносно представленої в цій праці вибірки такий вплив виявлений у 6 статтях про співробітниць Інституту ботаніки та в 4 — про викладачок медичного інституту. Отже, 10 статей з усіх 34 наявних, тобто 29%, створені під час спеціальних заходів, спрямованих на підвищення представлення жіночих біографій у Вікіпедії. Це підкреслює ще менший рівень перенесення біографічної інформації про жінок зі спеціальних джерел до публічного простору.

Результати цієї невеличкої розвідки демонструють потребу подальшого вивчення біографій видатних жінок і підкреслюють необхідність популяризації вже досліджених постатей. Вікіпедія є зручною платформою для старту такої популяризаційної роботи, але реальне підвищення впізнаваності жіночих портретів можливе лише за глибоких змін у сприйнятті жіночої праці й досягнень.

Автор вдячний Катерині Кіфі за допомогу з матеріалами для цього дослідження. Ця праця створена за незмінної підтримки Сил оборони України, завдяки яким живуть її автор і читачі.

1. Болдирев О., Гулак К., Ігнатенко О. Науковці Української академії наук у період соціальних криз 1918–1937 років: спроба кількісного аналізу. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ, 2024. Вип. 3. С. 161–168. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004960.pdf

2. Gender Gap by language editions in Wikimedia Projects. *Humanwiki*. URL: <https://humaniki.wmcloud.org/gender-by-language>

3. Історія Інституту ботаніки в іменах / Відп. Ред. Д.В. Дубина. Київ, 2022. 353 с.

4. Макаренко І., Полякова І. Біографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института: 1841–1991. Київ, 1991. 160 с.

UDC 929:93/94:1910–1943

Oleksiy Boldyriev,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>,

PhD in biophysics,

Acting Head of Department of Biotechnology,

State University “Kyiv Aviation Institute”,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Oleksiy.boldyriev@google.com

WOMEN IN BIOMEDICAL SCIENCES BIOGRAPHIES IN THE MIRROR OF WIKIPEDIA

Representation of women researchers from two biographical sources in Wikipedia articles was analyzed. There is a bias to lower probability of women biographies to appear in Wikipedia.

Keywords: gender studies, women biographies, women in STEM, Wikipedia, public memory

Персоналії діячів науки, освіти й культури: сучасне прочитання

УДК 821.161.2

Школа Валентина Миколаївна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9233-5144>,

доктор філологічних наук, доцент,

в.о. професорки кафедри української та зарубіжної
літератури і порівняльного літературознавства,

Бердянський державний педагогічний університет,

Бердянськ, Україна

e-mail: shkolaval@gmail.com

АВТОБІОГРАФІЧНІСТЬ ТЕКСТІВ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Розглядається художня, епістолярна спадщина В. Стефаника. Досліджуються твори, які змальовують портрет класика української літератури та виявляють чинники, що впливали на формування його творчої індивідуальності. Основна увага зосереджена на окресленні оточення В. Стефаника, зокрема родинному й товариському.

Ключові слова: Василь Стефаник, оточення, літературне і мистецьке середовище, «Молода Польща».

Інтерес до особи й творчості В. Стефаника, який зродився з часів його мистецького дебюту, не згасає і до сьогодні. Феномен покутського новеліста осмислюється в критичних, літературознавчих, художніх працях. Знаковими стали розвідки Василя Лесина [3], Федора Погребенника [4], Олени Гнідан [1] та ін. Художню версію біографії визначного покутянина подав Степан Процюк [5].

Завдання пропонованої роботи — розглянути автобіографію, епістолярій прозаїка; виокремити біографічну складову в його

прозових творах. Матеріалом для неї слугують тексти В. Стефаника. Більшість художніх творів прозаїка написані на основі реальних подій, їхні герої мали прототипів («Басараби», «Злодій», «Новина», «Палій», «Кам'яний хрест», «Сини» й ін.). Своєрідною художньою автобіографією майстра виступають новели й поезії в прозі «Давня мелодія», «Моє слово», «Дорога», «Серце», «Амбіції». Елементи автобіографічного містять твори «Вечірня година», «Вовчиця», «Нитка», «Раненько чесала волосся» (*Вацлавові*), «Санчата» (*Хлопчача зимова сценка*)».

У листі до одного зі своїх кореспондентів В. Стефаник виділяє два елементи, які, на його думку, формують кожну особу: «се самого чоловіка яко характер і тип его і друге впливи з'поза него, так звані обставини» [6, с. 259]. Визначальним серед обставин є оточення. Своє середовище письменник досить лаконічно представив у новелі «Серце», яка має епіграф «Присвята моїм друзям» [7]. До категорії друзів він зараховує батьків, сестер і братів, коханих, вчителів, приятелів.

Визначну роль у житті В. Стефаника відігравала мати. Її він «любив над усе» [2, с. 10]. Вона походила з родини, над якою тяжів фатум: чоловіки вішалися, а жінки топилися. Цю ситуацію автор осмислив у новелі «Басараби». Образ матері син увіковічив також у творах: «Давня мелодія», «Нитка», «Моє слово», «Серце», «Дорога». Про неї він пише своїм кореспондентам, зокрема Вацлаву Морачевському, Ользі Кобилянській, Ользі Гаморак та ін. Про масштаби трагедії, викликані смертю матері, свідчать рядки одного з листів: «Я тепер нічого не роблю. Цілий день і половину ночі я пригадую собі маму... І знаходжу у тих споминах стільки гарного і пречудного, стільки великого і глибокого, що мені ні науки, ні людей, ані цілого світу вже не треба. Бо до кінця мого життя є чим жити» [6, с. 298].

Син не прийняв того, що незабаром після смерті матері батько одружився вдруге. Це майже на десятиліття розлучило Семена і Василя Стефаників. Батько був надзвичайно талановитим і працездатним: розпочавши своє господарювання з отриманих у спадок восьми моргів поля, він у кілька разів їх примножив. Батько не шкодував грошей на освіту старшого сина.

«Часом мені здається, — писав В. Стефаник, — що я мрія на тлі своєї запрацьованої родини. Всі вони скали праці перевертають і дивляться на мене, як на мрію якогось життя, котрим вони ніколи жити не будуть» [6, с. 263].

Те нове життя — життя в містах (Снятин, Коломия, Дрогобич, Краків, Відень), де В. Стефаник навчався і працював: «Всі ми тоді плакали, бо мене пускали у світ на науку. І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для кавалка хліба, і чув на собі сотки гордих очей» [6, с. 109]; «Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий. / З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили. / І я ходив тихонько, як біленький кіт. / Я чув свою підлість за тихий хід, і кров моя діточа з серця капала» [6, с. 172]; «і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отроїв» [6, с. 247].

Одночасно міста дали В. Стефанику добірне товариство: Леся Мартовича і Лева Бачинського, Кирила Гаморака та трьох його доньок: Євгенію, Ольгу і Олену (Коломия), Івана Франка (Дрогобич), Вацлава Морачевського і Софію Окуневську, Богдана Лепкого, Станіслава Пшибишевського і Владислава Оркана (Краків). У містах сформувався й окріп мистецький талант В. Стефаника.

Громадський діяч Л. Бачинський і письменник Л. Мартович — гімназійні друзі, відносини з якими В. Стефаник підтримував усе життя. «Л. Бачинський був спокійний, серйозний, і всі його слова докладно відповідали його вчинкам» [6, с. 247]. Л. Мартовича В. Стефаник характеризує словами: «надзвичайно здібний», «величезний талант», «мій хлоп'ячий сміх і смак генія» [7]. У важкі роки поневірянь В. Стефаника після смерті матері (1900–1903), які «примушують його «заніміти з болю» і довгий час ходити стежками своїх «басарабів» [2, с. 10], будинок Л. Мартовича неодноразово ставав прихистком неспокійному В. Стефаникові. Друг не лише надавав пристановище, а й висловлював готовність до кінця днів утримувати його матеріально.

Шість років В. Стефаник мешкав у К. Гаморака, одружившись із його донькою Ольгою. Хоча, як свідчить син

письменника, «чи не єдиним коханням письменника» була старша матирина сестра Євгенія [2, с. 11]. «Мій найвищий ідеал жінки» [7], — висловив своє ставлення до неї В. Стефаник. Можливо, так він оцінив жертвність коханої, яка, якщо й мала почуття до нього, не зневажила свій обов'язок доньки й дружини священника, матері. Характер стосунків між ними лаконічно подано в новелі «Дорога»: «На свіжій ріллі під веселою дугою стояла його любов. Земля радувалася її білими слідами. / Як безсильна дитина, протягнув до неї руки: / Ходи! / Не можу, бо ти отрута!» [2, с. 112].

Про дружні зв'язки В. Стефаника з Б. Лепким, у домівці якого в Кракові знаходив душевний спокій, свідчать його слова: «найбільше перечулений поет минулого і я все хотів би за те його цілувати, та боюся банальности і тоді кусаю» [7]. У «Автобіографії» В. Стефаник назве товариша найніжнішим чоловіком, якого зустрічав у житті [6, с. 249]. Б. Лепкий залишив свої спогади про друга, дослідженню яких присвячена стаття «Оксиморон як засіб портретування (постать Василя Стефаника в рецепції Богдана Лепкого)» [8].

Доленосною в житті В. Стефаника була зустріч із подружжям С. Окуневською і В. Морачевським на Шевченківських днях у Кракові. Ця пара скеровувала його інтелектуальний і естетичний ріст: «обоє високоосвічені, і я від них користувався широким європеїзмом» [6, с. 249]. Вони підтримали початкуючого письменника, вселили в нього віру в себе: «Але тут Ви перший раз в моїм життю стаєте та й говорите мені: ти повинен ще ліпший бути, а до сего треба сего та того» [6, с. 253]; «Або заставте мене до роботи. Я Вас послухаю» [6, с. 266].

В. Морачевського, який переклав польською мовою дві новели письменника-початківця й опублікував їх у журналі «Zusie», В. Стефаник схарактеризував словами «моя дорога у світ» [7]. Дякуючи публікації, український автор мав змогу познайомитися з редактором цього видання — Станіславом Пшибишевським: «Сам великий і його великі приятелі навчили цінувати мистецтво» [7]; «З польських письменників і поетів я

найближче жив з Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З Виспянським, Каспровичем, з Тетмаєрами я був добре знакомий і сходився з ними в редакції “Zusia”» [6, с. 249].

Отже, особистість В. Стефаника формувалася як під впливом своїх рідних, особливо матері, так і гімназійних друзів, зокрема Леся Мартовича, Лева Бачинського, краківського українсько-польського оточення: Софії Окуневської й Богдана Лепкого, Вацлава Морачевського, Станіслава Пшибишевського, Владислава Оркана.

1. Гнідан О. Д. Василь Стефаник. Життя і творчість: посібник. Київ : Радянська школа, 1991. 222 с.
2. Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям: статті й есеї. Едмонтон, Торонто : Слово, 1981. 616 с.
3. Лесин В. М. Василь Стефаник. Київ : Дніпро, 1970. 331 с.
4. Погребенник Ф. П. Сторінки життя і творчості В. Стефаника. Київ : Дніпро, 1980. 350 с.
5. Процюк С. Троянда ритуального болю. Роман про Василя Стефаника. Київ : Академія, 2021, 184 с.
6. Стефаник В. Моє слово. Київ : Веселка, 2001. 320 с.
7. Стефаник В. Серце. Присвята моїм друзям. ZBRUC'. URL: [zbruc.eu /node/ 37379/](http://zbruc.eu/node/37379/)
8. Школа В. Оксиморон як засіб портретування (постать Василя Стефаника в рецепції Богдана Лепкого.) *Biography. Біографіка. Біографістика*: зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 50–54. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004741.pdf

УДК 821.161.2

Valentyna Shkola,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9233-5144>,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian and
Foreign Studies of Literature and Comparative Literature,
Berdiansk State Pedagogical University,
Berdiansk, Ukraine
e-mail: shkolaval@gmail.com

AUTOBIOGRAPHIC NATURE OF VASYL STEFANYK'S

The article examines the artistic and epistolary heritage of V. Stefanyk. The works that paint a portrait of the classic of Ukrainian literature are studied and the factors that influenced the formation of his creative individuality are identified. The main attention is focused on the description of Vasyl Stefanyk's environment, in particular his family and friends.

Keywords: Vasyl Stefanyk, environment, literary and artistic environment, "Young Poland".

УДК 821.161.1.09

Вечерок Ольга Миколаївна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0438-5537>,

кандидат філологічних наук,

наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка,

Полтава, Україна

e-mail: vecherok29@ukr.net

БАТЬКИ В.Г. КОРОЛЕНКА: БІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС І ЛІТЕРАТУРНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

На матеріалі мемуарної й художньої прози В. Г. Короленка проведено порівняльний аналіз реальних осіб — батьків В. Г. Короленка — з літературними персонажами, чийми прототипами вони послуговували.

Ключові слова: В. Г. Короленко, батько, матір, біографія, автобіографічний роман, література, художній образ.

При вивченні літературних творів досить важливе значення має біографічний аспект, оскільки тією чи іншою мірою

художні образи й сюжети, які письменник втілює у своїх творах, здебільшого мають реальне підґрунтя. Водночас такий підхід, на нашу думку, сприяє більш плідному сприйняттю й засвоєнню інформації, пов'язаної з біографією. Значний інтерес при знайомстві з біографією особистості також представляє мемуарна, зокрема, автобіографічна література, до якої ми будемо звертатися в ході нашого дослідження.

По батьківській лінії рід Короленків походив з козацької старшини: «За сімейним переказом, рід наш йшов від якогось миргородського козацького полковника, який одержав від польських королів гербове дворянство» [2, с. 15]. Їхній рід навіть мав герб, на якому був зображений човен з двома собачими головами на носі й кормі із зубчастою вежею посередині. Польською він називався «Korabl I Lodzia» (ковчег і човен). Усі ці подробиці описані в автобіографічному романі «Історія мого сучасника». Дійсно, з історичних джерел відомо, що предки Короленка, які тоді носили прізвище Король, у XVII ст. були старшиною Миргородського полку. Засновником роду був військовий товариш, сотник Миргородський Григорій Король. Його син — Іван Григорович Король був полковником Миргородським [4]. Прадід Короленка, за словами його батька, був полковим писарем, а дід — російським чиновником. До речі, Володимир Вернадський, науковець зі світовим ім'ям і один із засновників Української Академії Наук, по батьківській лінії доводиться Володимирі Короленку троюрідним братом. Їхній спільний прадід Яків Короленко мав доньку Катерину (бабуся Володимира Вернадського) і сина Опанаса (дід Володимира Короленка).

Батько Короленка — Галактіон Опанасович — був повітовим суддею. Ось як змальовує його письменник в «Історії мого сучасника»: «Образ батька зберігся у моїй пам'яті цілком ясно: людина середнього зросту, з легкою схильністю до повноти. Як чиновник того часу, він ретельно голився; риси його обличчя були тонкі й гарні: орлиний ніс, великі карі очі та губи з сильно вигнутими верхніми лініями. Говорили, що в молодості він був схожий на Наполеона Першого, особливо коли вдягав по-

наполеонівськи чиновницький трикутний капелюх. Але мені важко було уявити Наполеона кульгавим, а батько завжди ходив з палицею і злегка тягнув ліву ногу... На обличчі його постійно був вираз якогось прихованого смутку та турботи. <...> Так він і зійшов у могилу, мало знайомий нам, його дітям. І лише поспіль, коли минули роки юнацької безтурботності, я зібрав риса за рисою, що міг, про його життя, і образ цієї глибоко нещасної людини ожив у моїй душі — і дорожчий, і знайоміший, ніж раніше» [2, с. 15–16]. У 1849 році йому запропонували посаду повітового судді в губернському місті Житомирі, а через двадцять років він помер на тій же посаді в глухому повітовому містечку, яким на той час було Рівне. «Отже, — пише Короленко, — він був по службі очевидний невдаха. Для мене безперечно це пояснюється його донкіхотською чесністю. <...> Щоразу на новому місці батьківської служби незмінно повторювалися ті самі сцени: до батька приходили “за освяченим століттями звичаєм” представники різних міських станів з приношеннями. Батько відмовлявся спершу досить спокійно. На другий день депутації були з приношеннями у більшому розмірі, але батько зустрічав їх уже грубо, а на третій безцеремонно гнав “представників” ціпком, а ті юрилися в дверях з подивом і переляком... Згодом, ознайомившись з діяльністю батька, всі переймалися глибокою повагою. Усі визнавали, від дрібного торговця до губернського начальства, що немає такої сили, яка б змусила суддю покривити душею проти совісті та закону, але... і при цьому вважали, що якби суддя додатково приймав помірні “подяки”, то було б зрозуміліше, простіше і взагалі “більш людськи...”» [2, с. 17]. Згодом у повісті, більш відомій під назвою «Діти підземелля», Короленко наділить батька головного героя рисами, притаманними його батьку, а саме — винятковою порядністю й непідкупністю. Ось як відгукується про пана суддю один з персонажів твору — Тибурцій Драб: «Твій батько, малий, найкращий з усіх суддів, починаючи від царя Соломона <...> ах, присягаюся Богородицею, не хотів би я потрапити до судді в лапи!..». «Хіба він... злий?» — запитує головний герой хлопчик Вася. «Ні, ні, малий! Боронь тебе боже подумати це про батька. У

твого батька є серце, він знає багато... але він мовчить; він не вважає за потрібне цькувати старого беззубого звіра в його останньому лігві... Але, малий, як би тобі пояснити це? Твій батько служить панові, якому ім'я — закон. У нього є очі й серце тільки до того часу, поки закон спить собі на полицях; коли ж цей пан зійде звідти і скаже твоєму батькові: “Ану, суддя, чи не взятися нам за Тибурція Драба чи як там його звуть?” — з цього моменту суддя зараз же замикає своє серце на ключ, і тоді в судді такі тверді лапи, що скоріше світ повернеться в інший бік, ніж пан Тибурцій вивернеться з його рук... І за це я і всі ще більше поважаємо твого батька, тому що він вірний слуга свого пана, а такі люди рідкісні. Були б у закону всі такі слуги, він міг би спати собі спокійно на своїх полицях і ніколи не прокидатися...» [1, с. 133–134].

Та повернемося до батька самого Короленка. У молоді роки, згадує він, той був дуже вродливим і мав величезний успіх у жінок, але, надумавши одружитись (а йому було вже за тридцять), він, маючи «глибоку недовіру до жіночої чесноти», вирішив узяти собі за дружину дівчинку-підлітка, «яку хотів виховати, уникаючи періоду дівочого кокетства». І знайшов собі наречену в багатодітній родині небагатого поляка-шляхтича Йосипа Скуревича, який, до речі, теж вирізнявся винятковою чесністю й порядністю: якимось він служив управителем маєтку графів В. Старий граф смертельно захворів, а його син був висланий на Кавказ. Тоді старий граф склав заповіт на користь свого управителя, і той став фактичним власником великих маєтків. Коли ж через кілька років повернувся молодий граф, Скуревич у присутності свідків надав йому точний звіт і величезні суми грошей, накоплених за час його управління. Молодий граф спочатку називав його своїм благодійником, але згодом дозволив собі якісь безчесні зазіхання в родині свого благодійника, на що Скуревич образився та пішов від нього, не отримавши ні копійки за свою службу, оскільки не дозволяв собі самовільно визначати розмір свого «жалування», а молодий граф про це й не подумав.

Йосип Скуревич спочатку протривав такому ранньому шлюбу доньки, проте поступився вмовлянням дружини. «Одна з дочок була ще підліток, — так описує Короленко свою матір, — тринадцяти років, зовсім дівчинка, яка ходила в коротких сукнях і грала в ляльки. На ній саме зупинився вибір батька. З несвідомим егоїзмом він, мабуть, проводив таким чином план огорожі свого майбутнього вогнища: у сім'ї, в якій міг припускати традиції загальноновизнаної чесності, він обирав собі за дружину дівчинку-напівдитину...» [2, с. 23].

Цей шлюб починався дуже важко для неї. Чоловік був дуже ревним: ревнував її до кожного чоловічого погляду, а виїжджаючи з дому, він навіть замикав дружину, майже дитину, на замок, і, сидючи під замком, вона гірко плакала від дитячої образи. Через два роки після весілля в неї народилася дівчинка, яка невдовзі померла. А на третій чи четвертий рік чоловік став калікою. Заночувавши під час одного з відряджень у чадній хаті, він мало не помер, його врятували, але одна частина тіла так і залишилася паралізованою. «Таким чином життя моєї матері на самому початку виявилось пов'язаним з чоловіком старшим за неї більше ніж удвічі, якого вона ще не могла покохати, тому що була зовсім дитиною, який її мучив і ображав з перших же днів і, нарешті, став калікою» [2, с. 24].

Ці автобіографічні спогади свідчать про те, що Короленко не лише безмежно любив свою матір, але й співчував її нелегкій жіночій долі. Тому, втілюючи її образ у творі «Сліпий музикант», своїй героїні, яку теж назвав Евеліною, він дав іншу долю, і головне, що не мала його мати, — право вибору. Зовнішність літературної героїні майже буквально списана з матері Короленка: «На час свого весілля вона була хворобливою дівчинкою, з худенькою, не зовсім сформованою фігуркою, з важкою світло-русою косою і прекрасними, променистими сіро-блакитними очима» [2, с. 24]. А ось рядки із «Сліпого музиканта»: «При першому погляді на це невелике, худорляве створіннячко здавалося, що це ще дівчинка, але в її неквапливих, розмірених рухах виявлялася нерідко солідність жінки. Те ж саме враження справляло і її обличчя. Такі обличчя бувають, здається,

тільки у слов'янок. Правильні, гарні риси накреслені плавними, холодними лініями; голубі очі дивляться рівно, спокійно; рум'янець рідко показується на цих блідих щоках, але це не та звичайна блідість, яка щохвилини готова спалахнути полум'ям; це швидше холодна білість снігу. Пряме біляве волосся Евеліни ледве-ледве відтінялось на мурмурових скронях і спадало важкою косою, що ніби відтягала назад її голову при ході» [3, с. 223].

Що ж стосується характерів, то літературна героїня, перед якою в сімнадцять років постає вибір між особистими бажаннями й жертовністю в ім'я близької людини, свідомо вибирає шлях самопожертви. Коли їхній сусід студент Ставрченко в компанії молоді розповідав про принади широкого світу, Евеліна відчувала, що цей світ вабить її вже давно, але там немає місця сліпому. «Її уявилося на мить, що вона вже там, в цьому далекому світі, а він сидить ось тут сам один, з похиленою головою, або ні... Він там, на пагорбку, над річкою, цей сліпий хлопчик, над яким вона плакала того вечора...<...> Вона згадала довгі погляди Максима. Так ось що значили ці мовчазні погляди! Він краще за неї саму знав її настрої, він угадав, що в її серці можлива ще боротьба і вибір, що вона в собі не певна... Але ні, — він помиляється! Вона знає свій перший крок, а там вона подивиться, що можна буде взяти у життя ще...» [3, с. 228].

На відміну від літературної Евеліни, мати Короленка у свої тринадцять років такого вибору не мала, проте все її подальше життя було присвячене турботі про родину, про дітей і онуків, заміж вона більше не виходила. «І все-таки я не можу сказати, чи була вона нещасною <...> Підбити життєві підсумки, — констатує письменник в «Історії мого сучасника», — справа дуже важка. Щастя і радість так перемішані з нещастям і горем, що я тепер не знаю, чи був щасливий чи нещасний шлюб моїх батьків» [2, с. 23–24]. Однак, намагаючись втілити у своїх творах можливу й бажану реальність, Короленко, провівши літературних героїв через усі випробування, все-таки наприкінці робить їх щасливими.

1. Короленко В. Г. В поганому товаристві. Перекл. М. Шумила. В. Г. Короленко. Вибране. Київ, 1956. С. 86–142.
2. Короленко В. Г. История моего современника. В. Г. Короленко. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 5. М., 1954. 100 с.
3. Короленко В. Г. Сліпий музикант. Перекл. Ф. Гавриша. В. Г. Короленко. Вибране. Київ, 1956. С. 164–282.
4. Родовід Короленків: URL: <http://www.korolenko.org.ua/>

UDC 821.161.1.09

Olha Vecherok,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0438-5537>,

Candidate of Philological Sciences,

Scientific Employee,

Poltava Literary and Memorial Museum of V. G. Korolenko,

Poltava, Ukraine

e-mail: vecherok29@ukr.net

V.G. KOROLENKO'S PARENTS: BIOGRAPHICAL DISCOURSE AND LITERARY INTERPRETATION

Based on the material of memoirs and fiction of V. G. Korolenko, a comparative analysis of real people, namely the parents of V. G. Korolenko, with literary characters whose prototypes they served.

Keywords: V. G. Korolenko, father, mother, biography, autobiographical novel, literature, artistic image.

УДК 93/94(930.2);82-94 Volodymyr Korolenko,
Головко Олеся Володимирівна,
наукова співробітниця,
Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка,
Полтава, Україна
e-mail: olessja-golovko@ukr.net

ХАТКИ В ЖИТТІ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Досліджується життя Володимира Галактіоновича Короленка в період проживання письменника на хуторі Хатки на Полтавщині, історія дачі письменника до сьогодення.

Ключові слова: хутір, Хатки, дача, Псел, будинок, В. Г. Короленко, письменник.

Ми завжди прагнемо в «далекі краї», інколи забуваючи про свої рідні. Достатньо просто помандрувати Полтавщиною, проїхати декілька кілометрів і поринути в «цілющу нірвану». Саме так писав про Хатки відомий письменник Володимир Короленко і загорівся бажанням побудувати в цій місцевості дачу. Хутір Хатки (нині село Покровське) розташоване на території Миргородського району на березі тихоплинної річки Псел.

Першовідкривачем мистецьких Хаток був Володимир Беренштам — викладач, культурний і громадський діяч кінця XIX століття. Саме він уподобав один із численних припсільських пагорбів і побудував там будинок. За тих часів і з'явився топонім «Хатки». Друзі Беренштама в листах запитували, чи є там магазини, на що у відповідь отримували: «Які там магазини: тут просто хатки» [4, с. 7]. Ця назва прижилася. І відтоді вона почала з'являтися в адресах на конвертах.

Мальовнича природа Хаток — спокійні теплі води Псла, чисте повітря, зелені пагорби. Привітні й гостинні місцеві жителі досить швидко стали рідними для усієї родини Беренштамів. 1902 року, гостюючи на дачі Беренштамів, Володимир

Галактіоновичу захотілося проводити кожне літо в цьому чарівному куточку. Володимир Беренштам писав у 1922 р., перебуваючи за кордоном у Німеччині: «Це було у 1902 році. Я жив тоді неподалік від селища Хатки, один в хатці на березі Псла. До мене на декілька днів приїхали з Полтави Володимир Галактіонович з дружиною Євдокією Семенівною та доньками. Ми ловили рибу (причому Володимир Галактіонович проявляв неабияку зацікавленість, спритність та швидкість), багато ходили, милувались краєвидами... І тоді, я почав переконувати Володимира Галактіоновича купити готову садибу з садом та неглибоким на високій горі колодязем» [1, с. 5]. Невдовзі ця мрія Короленка була реалізована: уже весною 1905 року був готовий красивий, ошатний дерев'яний будиночок з мезоніном і просторим балконом, з якого відкривалася велична картина Припсілля. Вирішено було побудувати дачу. У 1904 році в Хатки завезли будівельний матеріал, а вже влітку 1905 року Короленко зі своєю сім'єю переїхав до нового будиночка. Проєкт дачі письменник розробив сам. Він же власноруч виконав і креслення дачного будинку. Нагляд за веденням робіт здійснювала дружина Короленка Євдокія Семенівна. Зі спогадів Володимира Беренштама: «В Хатки Володимир Галактіонович зазвичай приїжджав влітку, не тільки для відпочинку, але й писати на лоні природи. На невеликій ділянці Володимир Галактіонович та Євдокія Семенівна облаштували на горі, недалеко від берега Псла, дуже красиву садибу з будинком, вірніше будинок з хаткою. Свого берега у Короленок не було, і вони ходили вниз купатися на моє місце, як і взагалі всі бажаючі. Будинок збудували з чудових соснових брусів, завезених з Полтави...» [1, с. 37].

Володимир Беренштам у своїх спогадах описував дачу Володимира Короленка: «Будинок Володимира Галактіоновича дуже красивий та поставлений фасадом з верандою до річки. Спочатку на будинку Володимира Галактіоновича був зроблений незгораючий солом'яний дах з кулею соломи, густо пропитаних глиною та оббитих майстром особливою лопаткою. Земство з ціл्लю боротьби з пожежами пропагувало будівництво таких

дахів, висилало за плату своїх майстрів. Володимир Галактіонович і запросив їх. Потім цей важкий, завжди сирий дах замінили візерунковим з обпеченої різнокольорової черепиці теж земської роботи, так земство пропагувало і черепицю. Таким чином, земство з королєнківського будинку зробило “дахову рекламу”. І дійсно, дах королєнківського будинку на всю округу був відомий своєю красою» [1, с. 38].

Усій сім’ї Хатки прийшлися до душі. Доньки доглядали квітники, у яких з ранньої весни до пізньої осені цвіли іриси, тюльпани, гвоздики, троянди. Висадкою дерев займався Володимир Галактіонович. Біля будинку Короленка вже і раніше був розведений невеличкий сад — стара абрикоса, велика груша, ще щось. Володимир Галактіонович і Євдокія Семенівна власноруч насадили багато фруктових дерев, троянд, бузку, а на пустирі розбили й пустили березовий гай. Окрім того, Володимир Галактіонович поза садибою вирив колодязь за свій рахунок для загального користування всіх сусідів, а свій старий зарив.

Дівчатка зазвичай ходили в простих сукнях, інколи носили український національний одяг. До цього часу збереглася фотографія, на якій Соня і Наталя в українському одязі збирають урожай. Та й сам Короленко любляв ходити в такому самому одязі, як і селяни.

Свій день Володимир Галактіонович розпочинав з ранкової прогулянки в саду. Потім зачинявся в кабінеті й працював. Надвечір письменника можна було побачити в човні на Пслі. У одному з листів Ф. Д. Батюшкову від 13 липня 1908 р. Короленко так описує своє перебування в Хатках: «Ми всі у Хатках. Я працюю, як можна працювати влітку при немилосердній спеці і всіляких спокусах. Години по дві, по три займаюся також яким-небудь видом фізичної праці, і, звичайно, купаємося щоденно у Пслі (а я по 2–3 рази). Одним словом, живемо по-літньому. Тут у нас гарно. Доволі глухо. Пошта у 10 верстах (у Сорочинцах), станція у 25 <...> Тихо... Якщо б Ви завернули в наше сільське усамітнення, то тут Вам були б, як завжди раді» [2, с. 298]. У листі до Ф. Д. Батюшкова Короленко відмічає: «Пишу Вам з Хаток. Числа 10-го ми переселилися в новий будиночок,

побудований Євдокією Семенівною (без будь-якого мого втручання), а 16-го від нас вже поїхали теслі. Таким чином, будинок можна вважати закінченим... Меблі від добрих людей, трішки не обжито, але все-таки добре. Мезонін мій — розкіш, з прекрасним краєвидом на луки» [2, с. 278].

Діти часто приносили письменнику букети квітів. Він страх як любив квіти! За це обдаровував їх дитячими книжками, пригощав цукерками. Короленко любив пити чай із самовара, коли в ньому була вода із Псла.

На дачі Короленко багато працював. Його робота потребувала постійної відправки й отримання кореспонденції. Тому без транспорту було важко. Але Володимир Галактіонович мав транспортний засіб, який опанував давно й надійно. Це був велосипед. Зазвичай Короленко відправляв свої листи сам, але інколи цим займалися хатчани. Оскільки найближче поштове відділення знаходилося за вісім кілометрів від Хаток, у селі Великі Сорочинці, селяни організовували доставку й відправку кореспонденції. Кожного дня чергова дача збирала зі всього населення листи й відправляла в Сорочинці, а звідти привозили пошту до Хаток. Коли черга доходила до дачі Короленка, Володимир Галактіонович, зібравши принесену кореспонденцію, сідав на велосипед і їхав у Сорочинці відправляти листи, там одержував нову пошту й розвозив її по сусідах у Хатках. Як же він добирався до дачі? На велосипеді їхав до вокзалу в Полтаві, грузив велосипед у потяг, потім — залізнична станція Гоголеве, а далі велосипедом добирався до дачі — усього 25 верств треба було проїхати.

Якщо в липні 1905 року Володимир Галактіонович пише, що з хатчанами ще не вів знайомства по-справжньому, то після першого ж літа перебування в Хатках у нього зав'язуються міцні зв'язки з місцевим населенням, адже сам письменник говорив: «Добре б пожити тут, щоб краще пізнати людей» [3, с. 167]. Спочатку селяни недовіриливо віднесли до нового сусіда як до «пана». Та згодом, впевнившись в дружелюбності й чуйності Короленка, жителі почали звертатися до нього за порадами, допомогою, за книгами й газетами.

Селяни з Хаток і навколишніх сіл вільно заходили до Короленка, розмовляли з ним, прислухалися до його порад. Письменник завжди був уважним до людей, а під час першої світової війни багатьом допомагав. Особливо він співчував тим родинам, до яких приходили повідомлення, що їхні сини чи чоловіки поранені, взяті в полон. Володимир Галактіонович постійно намагався підтримати їх не тільки словом співчуття, а й ділом. Короленко регулярно надсилав листи пораненим і полоненим, збирав посилки й особисто відправляв їх.

Володимир Галактіонович не стояв осторонь і щодо подій, які розгорнулися в Сорочинцях у грудні 1905 року — спалахнуло повстання селянської бідноти. Відбувся виступ сорочинських селян та нещадна розправа над ними. Письменник отримує листи, до нього приходять схвильовані потерпілі. Зібравши й обдумавши численні факти про розправу над селянами, Короленко вирішив написати «Відкритого листа статському раднику Філонову», який було опубліковано 12 січня 1906 року в газеті «Полтавщина». Лист мав великий резонанс. Селяни оцінили виступ і ту активну допомогу й моральну підтримку, яку надавав Короленко потерпілим по цій справі селянам.

У червні 1905 року родина Короленка поселяється на дачі й живе тут майже кожне літо, аж до 1919 року: останнього разу Володимир Галактіонович разом з дружиною відвідали хуторок наприкінці цього ж року в розпал громадянської війни, проїздом, прямуючи в санаторій доктора Яковенка в Яреськи.

Після революційних подій «дачники» поступово почали покидати хатчанську землю. Дім письменника в Хатках почав слугувати для різних культурних цілей: тут, свого часу, була школа, потім читальня для місцевого населення. Під час Другої світової війни дача постраждала, згодом її реставрували та передали на користування Харківському художньому інституту.

19 серпня 1979 року неподалік від дачі на крутій горі було встановлено перший пам'ятник на території Полтавщини В. Г. Короленку (автори — скульптор В. П. Воловик і художник-архітектор В. Ф. Константинов): погруддя письменника на

бетонному постаменті циліндричної форми. Загальна висота пам'ятника чотири метри.

26 липня 2003 року з нагоди 150-річчя від дня народження В. Г. Короленка завдяки академіку, засновнику ПП «Агроекологія», Герою України Семену Антонцю було урочисто відкрито реставровану садибу. Улітку 2003 року будинок дачі, підсобні приміщення були повністю відреставровані. На фасаді будівлі встановлено меморіальну дошку з полімерного матеріалу білого кольору (0,6х0,6 м) із пам'ятним написом: «У цьому будинку (1905–1919 рр.) проводив літо Короленко Володимир Галактіонович».

1. Беренштам В. В. Г. Короленко как общественный деятель и в домашнем кругу. Берлин, 1922. 106 с.

2. Короленко В. Г. Письма к Ф. Д. Батюшкову. В. Г. Короленко; под. ред. Б. Л. Модзалевского. М. : Задруга, 1922. 305 с.

3. Липовий В., Литвин І., Любивець Л. В. Г. Короленко й українське селянство. *Червоний шлях*. 1929. № 2. С. 164–171.

4. Магда В., Хурса В. 3 Хаток він бачив увесь світ. Шишаки, 2003. 108 с.

UDC 93/94(930.2);82-94 Volodymyr Korolenko

Olesya Golovko,

Researcher,

Poltava Literary Memorial Museum V. G. Korolenko,

Poltava, Ukraine

olessja-golovko@ukr.net

HATKI IN THE LIFE OF VOLODYMYR KOROLENKO

The life of Volodymyr Galaktionovich Korolenko is studied during the writer's residence on the Khatki farm in the Poltava region, the history of the writer's dacha to the present day.

Keywords: farm, Khatki, dacha, Psel, house, V. G. Korolenko, writer.

УДК 37(092)(477)Чепіга

Деревянко Тетяна Михайлівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3980-7584>,

молодша наукова співробітниця,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

e-mail: t.derevyanko@ukr.net

БІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГА ЯКОВА ЧЕПІГИ (ЗЕЛЕНКЕВИЧА) В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Висвітлено репрезентацію життєпису українського педагога Якова Чепіги (Зеленкевича) та його доробку в освітньо-науковому просторі України.

Ключові слова: педагогічна біографіка, національна школа, освітньо-науковий простір, електронний ресурс, онлайн-проекти.

Вивчення історії української освіти, педагогічної думки крізь призму життя й діяльності освітян для осмислення, перепрочитання, а можливо, і повернення із забуття їхніх життєписів і напрацювань не втрачає своєї актуальності. Навпаки, з кожним роком підсилюється вагомість цього завдання в освітньо-науковому просторі України. Одним із таких діячів є Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) — педагог, психолог, активний учасник руху за створення національної школи, 150-річний ювілей якого освітянська й наукова спільнота відзначила 25 травня цього року.

За своє не таке й довге життя (63 роки) педагогу чимало вдалося зробити. Він залишив по собі понад 150 праць, серед яких підручники для початкової школи, освіти дорослих, посібники для вчителів, книжки для дошкільних закладів і дитячих бібліотек, а також численні статті, присвячені проблемам педології, теорії виховання й навчання, історії освіти тощо [1; 2,

с. 1]. Крім того, Яків Феофанович є автором «Проекту української школи» (1913), який став своєрідним підсумком багаторічних роздумів і напрацювань ученого щодо започаткування національної школи на теренах України. Однак багатогранна діяльність і цінний науково-педагогічний доробок цього репресованого тоталітарною системою СРСР освітянина на довгі роки була несправедливо забута й відкинута. Як зазначає Л. Березівська, першу спробу проаналізувати внесок Я. Чепіги в розвиток початкової освіти зробила ще в 1967 р. Г. Савицька в публікації «Я. Чепіга — невтомний борець за початкову освіту на Україні (1875–1938)» [7, с. 7], але, на жаль, на цьому й усе. І лише з проголошенням незалежності України ім'я педагога почало повертатися в освітньо-науковий простір.

За цей час з'явилися ґрунтовні розвідки українських учених, які різноаспектно підходили до дослідження багатої, а головне, актуальної й сьогодні, спадщини Якова Феофановича. Так його творчість аналізували у своїх працях Л. Березівська, С. Болтівець, В. Демчук, І. Зайченко, Ж. Ільченко, М. Прищак, І. Руснак, О. Сухомлинська, С. Яворська, С. Якименко й ін. В Україні захищено три кандидатські (Л. Ніколенко (2000); О. Щербакова (2009); Н. Кравчун (2016)) і одну докторську (Н. Богданець-Білоskalенко (2015)) дисертації, у яких розкрито педагогічну, організаційно-методичну й просвітницьку діяльність цього освітянина.

2006 року світ побачив навчальний посібник «Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори», підготовлений Л. Березівською. Його значення важко переоцінити, адже більшість текстів, представлених у виданні, надруковано вперше й саме завдяки їм можна простежити еволюцію поглядів ученого на важливі проблеми теорії й практики навчання й виховання молодого покоління [6]. Варто зазначити, що окремі праці педагога оприлюднено й у таких хрестоматіях, як «Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX — XX ст.)» (2003) [3], «Педагогічний дискурс про реформування загальної середньої освіти в Україні (XX — початок XXI ст.)» (2024) [4].

У цьому контексті не можна не згадати й про упорядкований співробітниками Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі — ДНПБ) біобібліографічний покажчик «Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) — видатний педагог, психолог, громадський діяч» (2013). У ньому комплексно й системно представлено бібліографію праць педагога, а також досліджень, присвячених його життю й діяльності, за понад 100 років — з 1909 р. до 2013 р. [7].

Вагомим засобом поширення й популяризації як біографічних відомостей, так і напрацювань Якова Чепіги серед широких кіл громадськості є електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Педагоги України та світу» ДНПБ. Він містить однойменну сторінку, присвячену діячеві, яка постійно оновлюється й доповнюється, зокрема, і цього річ — до його ювілею. Сторінка має сталу структуру: біографія; бібліографія праць Я. Ф. Чепіги; бібліографія праць про життя й діяльність Я. Ф. Чепіги; повнотекстові документи; фотогалерея; ушанування пам'яті; список використаних джерел [5]. Усі матеріали ресурсу знаходяться у відкритому доступі, а отже, цінність і зручність користування зібраними в одному місці різноаспектними відомостями є беззаперечною.

Постать ученого представлено й у кількох онлайн-проектах бібліотеки: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги ювіляри» (<https://tinyurl.com/43cteje>), «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!» (<https://tinyurl.com/58xza9az>), «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» (<https://tinyurl.com/5hcznfte>), «Педагоги про українську мову» (<https://tinyurl.com/3wkzszvj>). У межах цих проєктів, що функціонують у Facebook, презентується лаконічна інформація про Якова Чепігу, подається його портрет, а також надаються для ознайомлення повнотекстові праці педагога, як-от: «Самовиховання вчителя», «Народний учитель і національне питання», або ж влучні цитати, зокрема щодо національно-патріотичного виховання молоді, важливості рідної мови для повноцінного розвитку народу тощо.

Отже, ім'я талановитого педагога, психолога й громадського діяча, одного з розробників важливих документів про школу й організацію освіти в Україні в першій третині ХХ ст., однак репресованого радянською владою, після багатьох років забуття справедливо повернулося в освітньо-науковий простір. Його життя й багатогранна діяльність стали об'єктом дослідження сучасних українських учених, науково-педагогічна спадщина всіляко популяризується, зокрема, через різноманітні цифрові засоби, завдяки чому про Якова Феофановича Чепігу (Зеленкевича) сьогодні відомо не лише вузьким колам науковців, а й широкій громадськості, усім тим, хто небайдужий до історії української освіти та її розвитку в незалежній Україні.

1. Березівська Л. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич). *Енциклопедія освіти*. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2021. С. 1104–1105.

2. Березівська Л. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) про національне виховання дітей та молоді. *Національна школа Якова Чепіги* : зб. матеріалів пед. читань, 30 квітня 2020 р. Миколаїв. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2020. URL: <https://docs.google.com/document/d/1r9FEfOsfcRiNl9mJEg2P0NHgJdNYtCf7hLxfqeyZzY/edit?tab=t.0>

3. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ — ХХ ст.) : хрестоматія. Київ : Науковий світ, 2003. 418 с.

4. Педагогічний дискурс про реформування загальної середньої освіти в Україні (ХХ — початок ХХІЗ ст.) : хрестоматія. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 591 с.

5. Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович : сторінка електрон. інформ.-бібліогр. ресурсу «Педагоги України та світу». *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. вебсайт. Київ, 2025. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/chepiha-ya-f/>

6. Чепіга Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. Ін-т педагогіки АПН України. Харків : «ОВС», 2006. 328 с.

7. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) — видатний педагог, психолог, громадський діяч : біобібліогр. покажч. Київ : Нілан-ЛТД, 2013. 135, [8] с. (Сер. «Видатні педагоги світу» ; вип. 9).

UDC 37(092)(477)Chepiha

Tetiana Derevianko,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3980-7584>,

Junior Researcher,

Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics,

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational

Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: t.derevyanko@ukr.net

**BIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN EDUCATOR
YAKIV CHEPIHA (ZELENKEVYCH) IN THE
EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE
(TO THE 150TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)**

The representation of the biography of the Ukrainian teacher Yakov Chepiga (Zelenkevych) and his achievements in the educational and scientific space of Ukraine is highlighted.

Keywords: pedagogical biography, national school, educational and scientific space, electronic resource, online projects.

УДК 821.161.2'06.09:323.28(477):070.42(092)(=161.2:71)

Яблонський Максим Романович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,

доцент кафедри соціальних комунікацій,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

e-mail: max.yablonsky@gmail.com

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ БІОГРАФІЙ ПИСЬМЕННИКІВ РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ЯК СКЛАДНИК РЕДАКТОРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПЕТРА ВОЛИНЯКА

На основі матеріалів часопису «Нові Дні» (Торонто) 1950 — початку 1960-х років простежено увагу редактора Петра Волиняка до популяризації життєвого й творчого шляху письменників, які були жертвами сталінського режиму.

Ключові слова: історія української еміграційної журналістики, «Нові Дні» (Торонто), Петро Волиняк, біографія, письменники Розстріляного відродження.

Добре znana антологія Ю. Лавріненка «Розстріляне Відродження» (Париж; Мюнхен, 1959) повернула в культурний обіг, як влучно зауважив упорядник, літературу вітаїзму 1917–1933 рр. [8]. Листування Єжи Гедройця і Ю. Лавріненка з листопада 1957 р. засвідчило етапи праці над виданням [5, с. 595–644]. Як відомо, саме Єжи Гедройць, польський громадський і політичний діяч, який заснував в еміграції часопис «Kultura» (Париж), порадив обрати таку назву видання [5, с. 619].

Ще до активізації поняття *Розстріляне відродження* 1959 р. на сторінках часопису «Нові Дні» (Торонто) з початку 1950-х років друкувалися твори Григорія Косинки, Кліма Поліщука, Олекси Влизька, Дмитра Фальківського й інших письменників, які стали жертвою сталінського режиму [9]. Редактор місячника Петро Волиняк супроводжував публікацію художніх творів біографічною довідкою, як згодом і Ю. Лавріненко подаватиме літературну силуетку.

Презентуючи Григорія Косинку як учасника «Ланки», редактор «Нових Днів» згадує початок його літературної діяльності як автора «дуже невдалих віршів, яких ніхто не зважився друкувати» [1]. Змінивши «напрямок своєї творчості», 1919 р. в газеті «Боротьба» письменник опублікував перше оповідання «На буряки». Збірки його малої прози «зацікавили не тільки найширші читацькі кола, а й найвизначніших

критиків» [1]. Петро Волиняк наголошував, що лейтмотивом його творчості є «любов до своєї Землі, любов до сонця, що ту Землю запліднює і людям радість приносить. Поруч з цим — нелюдська ненависть до чужих, які цю Землю забрати хочуть і людей радости позбавляють» [1]. Життя письменника «за наказом московського Г.П.У.» обірвалося в грудні 1934 р.: його «розстріляно лише за те, що він українець, що він знав і любив свою Землю» [1].

Публікуючи оповідання К. Поліщука «Горобине болото», Петро Волиняк у біографічній канві письменника звертає увагу на те, що «з початком першої світової війни його арештовують за “мазепінство” і “сепаратизм” і висилають за межі України» [2, с. 17]. Редактор «Нових Днів» детально інформує про етапи творчого шляху письменника, зокрема про участь у літературному об'єднанні «Музагет». Наголошується, що український патріот і майстер слова «був ліквідований в “першій турі”» [2, с. 18]. Петро Волиняк, перебуваючи в еміграції, детальнішою інформацією не володів.

Показовою є стаття Петра Волиняка «Схилимо голови перед світлою пам'яттю тих, що вибрали смерть, а не зраду Україні!...». Пригадуючи трагічні події грудня 1934 р., коли «російський окупант розстріляв у Києві цілу групу талановитих письменників і поетів» [3, с. 16] як відповідь на вбивство С. Кірова, редактор «Нових Днів» пропонує читачам ознайомитися з оглядом творчого шляху О. Влизька, Д. Фальківського та Володимира Мисика. Петро Волиняк наголошує, що причиною розстрілу цих письменників було лише те, що радянська влада прагнула «знищити все, що українське, особливо тих, що своїм талантом можуть спричинитись до зросту української сили, яка могла б загрожувати російському пануванню в Україні» [3, с. 16].

Презентуючи творчість О. Влизька, Петро Волиняк зауважує, що смерть цього улюбленого поета молоді створила легенду навколо його імені: «Влизько перед розстрілом заговорив (він був глухонімий) і висловив чекістам усю свою ненависть до них, а разом з тим і пророкував скорий кінець російського

панування в Україні і грозив Росії найжорстокішою відплатою за нищення українського народу» [3, с. 17].

У цій статті Петро Волиняк висвітлив також основні етапи життєвого й творчого шляху Д. Фальківського, наголосивши на ролі патріотизму у світогляді письменника: «...коли перед ним поставлено питання: комунізм і Росія, чи Україна, то він не вагаючись вибрав Україну і став за неї під кулю» [3, с. 18].

Недостатність поінформованості простежується у відтворенні долі репресованого письменника В. Мисика й у примітці редакції [7] до спогадів Тодося Осьмачки про Бориса Антоненка-Давидовича «Перед пекельною загрозою» [6]. До речі, ці мемуари не ввійшли до видання «Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників» (Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999).

У некролозі Максима Рильського зауважено, що «він був людиною чистою, чесною і невгнутою, хоч ніколи й нічим не виявив свого ворожого наставлення до окупаційної влади: він, як і всі неоклясики, просто “не бачив” цієї влади, ізолюючись від життя й політики. Треба було його примусити побачити владу. Тому в 1931 р. його арештовують і садять у слідчий корпус Лук’янівської в’язниці.

<...> Посадили його у в’язницю з єдиною метою, щоб виразно сказати: або умреш, або будеш з нами. М. Р. зрозумів усе дуже скоро. У в’язниці ж він написав майже всю свою збірку “Знак терезів”, яка була переломовою не лише в його творчості, а і в його житті. Програмовий вірш цієї збірки (тієї ж назви) мав таку провідну думку: я кладу на терези націоналізм і комунізм. Комунізм переважив...» [4, с. 2–3].

«Та скоро настали ще гірші часи. Імунітет “Знаку терезів” перестав діяти і постало знову питання: жити чи вмерти?» [4, с. 3], — підкреслюється в часописі. Таким способом доведення лояльності до влади М. Рильського стала новостворена «Пісня про Сталіна».

Як бачимо, спільне усіх розповідей про письменників — підмічена Петром Волиняком причина репресій: свідомо українська позиція, не зрадити якій означає втратити життя. На

прикладі життєпису М. Рильського продемонстровано, що колаборація з ворогом зберігає фізично, але нищить морально.

1. [Волиняк Петро]. [Б. н.]. *Нові Дні*. 1950. Ч. 1. С. 2.
2. [Волиняк Петро]. Клим Поліщук. *Нові Дні*. 1950. Ч. 10. С. 17–18.
3. Волиняк П. Схилімо голови перед світлою пам'яттю тих, що вибрали смерть, а не зраду Україні!.. *Нові Дні*. 1950. Ч. 11. С. 16–20.
4. Волиняк П. Умерло двоє великих. *Нові Дні*. 1964. Ч. 176. С. 1–6; 29–32.
5. Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років; пер. з пол. та англ. Київ : Критика, 2008. 752 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021299>
6. Осьмачка Т. Перед пекельною загрозою (Дещо про Б. Антоненка-Давидовича). *Нові Дні*. 1950. Ч. 4. С. 2–6.
7. Ред. Борис Антоненко-Давидович. *Нові Дні*. 1950. Ч. 4. С. 2.
8. Розстріляне Відродження: антологія 1917–1933. Упоряд. Юрій Лавріненко. Париж; Мюнхен : Instytut Literacki, 1959. 980 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/7991-rozstrilyane-vidrodzhennya-antologiya-1917-1933/>
9. Яблонський М. Література «Розстріляного Відродження» в журналістській і редакційній діяльності Петра Волиняка (на матеріалі часопису «Нові Дні» 1950 років). *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. Луцьк, 2017. № 11–12 (8). С. 56–61.

UDC 821.161.2'06.09:323.28(477):070.42(092)(=161.2:71)

Maksym Yablonskyy,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9822-3920>,

PhD in Social Communications, Docent,

Associate Professor,

Department of Social Communications,

Lesia Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

e-mail: max.yablonsky@gmail.com

POPULARIZATION OF BIOGRAPHIES OF WRITERS OF THE EXECUTED RENAISSANCE AS A COMPONENT OF EDITORIAL POLICY OF PETRO VOLYNYAK

It is traced the attention of editor Petro Volynyak to popularizing the life and creative path of writers who were victims of the Stalinism based on materials from the magazine "Novi Dni" (Toronto) from the 1950s' to the early 1960s'.

Keywords: history of Ukrainian emigration journalism; "Novi Dni" (Toronto); Petro Volynyak; biography; writers of the Executed Renaissance.

УДК 94"1843/1927"

Біліченко Лідія Сергіївна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9204-8295>,

магістр історії,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Миколаїв, Україна

e-mail: bilichenko.di@gmail.com

ДО БІОГРАФІЇ ВІКТОРА АРЕНДТА (1843–1927 РР.)

Висвітлено основні віхи життєвого шляху польського революціонера Віктора Болеславовича Арендта (1843–1927), який народився в Києві. Він став свідком і учасником багатьох історичних подій. Зокрема був добровольцем у армії Джузеппе Гарибальді, брав участь у польському повстанні 1863 р., російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., Першій світовій війні.

Ключові слова: Віктор Арендт, історик, правознавець, революціонер.

Віктор Болеславович Арендт народився в Києві 12 січня 1843 р. Його родина мала славні традиції боротьби проти

російського царату. Дід — Петро Касперович Арендт, у 1794 р. в боях з російськими військами був поранений під Мациовіцями й узятий у полон військами О. Суворова, звідки йому вдалося втекти в Італію. Батько, Болеслав Петрович, доктор медичних наук, володар маєтку в Тарнавському окрузі Хелмінського повіту, став учасником польського повстання 1831 р. Мати, Марія Йосипівна, уроджена графиня Бобр-Чапська, мала маєток у Київській губернії Радомисльського повіту в селі Товстий ліс, де в 1863 р. організовувалися загони польських повстанців.

Молодий Віктор Арендт, вихований на прикладах сміливих борців проти тиранії, продовжив їх традицію. Після закінчення в 1859 р. Віленської класичної гімназії він вирушив до Італії, де вступив добровольцем до війська Джузеппе Гарибальді. Повернувшись додому, у 1860 р. вступив на навчання до Краківсько-Ягеллонської академії на історико-філологічний факультет, який закінчив у 1863 р.

Коли 22 січня 1863 р. Польський революційний Фонд у Варшаві оголосив загальне національне повстання, Віктор Арендт одразу ж прибув до Фонду й став у ньому помічником секретаря. Незабаром він відправився в діючі війська, де був зарахований до легіону ветеранів 1831 р. Діонісія Чаховського. Легіон вів збройну боротьбу проти військ російських генералів Ченгері й Ушакова в Келецькій, Радомській і Люблінській губерніях. Однак 26 листопада 1863 р. провідник повстанського легіону Чаховський загинув у бою при Кремпа-Гурна. Віктора Арендта і ще двох його товаришів росіяни захопили в полон і доставили до Радомської військової гауптвахти [4, арк. 3].

Після допитів Віктора Арендта перевели до Варшавської слідчої тюрми «Павяк», де через місяць знову почалися допити. Згодом його відправили до 10-го павільйону Варшавської Олександрівської цитаделі, начальник якого жандармський капітан Жучковський знущався над арештованими повстанцями.

Варшавським польовим судом під головуванням генерала барона Корфа Віктор Арендт був засуджений на основі ст. III «Правил суду над повстанцями» до позбавлення всіх прав і заслання до Вологодської губернії терміном на п'ять років [4,

арк. 3]. У березні 1864 р. Арендта доставили до Вологодської тюрми. З того часу почалися три роки заслання в м. Великий Устюг, аж поки в 1867 р., маніфестом з нагоди шлюбу російського цесаревича Олександра з принцесою Дагмарою Датською, термін відбування покарання був скорочений [4, арк. 4].

Подальший шлях Віктора Арендта багато в чому був схожий на долю багатьох відважних і сміливих людей, які після поразки польського національно-визвольного руху силою обставин змушені були продовжувати будувати свою життя серед жорстких реалій Російської імперії. Однак у ньому було й чимало нетипового, несподіваного. Чимало фактів з його біографії знаходили в різні часи неоднозначне трактування в радянських виданнях, насамперед його твердження щодо участі в подіях Паризької комуни 1871 р. Тим більш важливим є продовження пошуку достовірної документальної інформації, яка дозволяє відновити пам'ять про неординарну особистість, доля якої була тісно пов'язана з Україною.

Відомо, що з початком російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Віктора Арендта примусово мобілізували до армії і відправили на театр бойових дій солдатом Бакинського полку. Згодом він пройшовши офіцерський іспит, став підпоручиком російської армії [3, с. 307]. Проте дух вільнолюбства не полишав Арендта. Уже після завершення війни, у 1879 р., за даними жандармського дізнання, Віктор Арендт на вуличному святкуванні в м. Дорогобужі вимагав від вуличних музикантів грати польський національний гімн і сам заспівав його польською мовою. Після цього за неблагонадійним офіцером, розпорядженням військового міністра, був встановлений особливий надзор зі сторони його найближчого начальства за місцем служби [4, арк. 9].

Неординарність особи Віктора Арендта знову яскраво проявилася в його немолоді вже роки, коли після завершення служби він у 1907 р. поступив студентом до Московського археологічного інституту, який з відзнакою закінчив у 1909 р. Згодом він був обраний почесним членом інституту й захистив у ньому дисертацію на тему: «Доісторичні пам'ятки західних

королівських прусів»; отримав звання «наукового археолога» при директорі інституту Олександрі Успенському. Однак, надивившись у тюрмах на страждання невинних людей, Віктор Арендт вирішив стати слідчим, аби звільняти таких ув'язнених. З цією метою в 1909 р. він поступив до Московського університету, який закінчив на 69-му році життя (!) з дипломом першого ступеня в 1912 р., і в якому викладав кримінальне право.

З початком Першої світової війни Віктору Арендту, як колишньому військовому, було запропоновано вступити в дружину Державного ополчення. Він погодився й був призначений командиром 112 Тамбовської дружини. По завершенню війни залишився в Україні й у 1919 р. став юристом при Директорії УНР Симона Петлюри. Віктор Арендт продовжував працювати й у наступні роки, уже під радянською владою: був назначений ревизором лісів Київської губернії й проводив інспекцію повітами. Помер у 1927 р. в Одесі, де на той час проходив курс лікування від серцевої хвороби [4, арк. 5].

1. Гуцало Л. В. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2017. № 4. С. 119–131.

2. Державний архів Миколаївської області. Ф. 442. Оп. 811. Спр. 63. Арк. 23.

3. Петренко Є. Російсько-турецька війна 1877–1878. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 307.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 493. «Видавництво Всеукраїнського товариства політв'язнів та засланців, м. Харків». Оп. 2. Спр. 27.

UDC 94"1843/1927,

Lidia Bilichenko,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9204-8295>,

Magister of History,

Petro Mohyla Black Sea National University,

Ukraine, Mykolaiv

e-mail: bilichenko.di@gmail.com

TO THE BIOGRAPHY OF VIKTOR ARENDT (1843–1927)

The life path of the Polish revolutionary Viktor Boleslavovich Arendt (1843–1927), who was born in Kyiv, is highlighted. During his life, he became a witness and participant in many historical events. In particular, he was a volunteer in the army of Giuseppe Garibaldi, participated in the Polish uprising of 1863, the uprising of the “Paris Commune”, the Russian-Turkish war of 1877–1878, and the First World War.

Keywords: Viktor Arendt, historian, jurist, revolutionary

УДК 811.161‘2‘42‘38:821.161.2-4.09 (092)

Школа Галина Миколаївна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7292-899X>,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцентка кафедри української філології,

Київський національний лінгвістичний університет,

Київ, Україна

e-mail: shkolagal8@gmail.com

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ПРО ЛЕСЯ КУРБАСА)

Досліджено питання висвітлення особи визначного українського режисера світової слави Леся Курбаса. До аналізу залучено праці людей, які близько знали Л. Курбаса періоду перебування його в

місті Харкові, тодішній столиці України. Дослідження засноване на аналізі розвідки Остапа Вишні та листів, виступів Миколи Куліша, спогадів його дружини й сина про Л. Курбаса. Розглядаються лінгвальні особливості вираження гумористичного.

Ключові слова: Леся Курбас, Остап Вишня, Микола Куліш, документальна проза, гумор, лінгвальні особливості.

Постать Леся Курбаса (1887–1937), його небуденний талант актора, неперевершена режисерська робота викликали зацікавлення сучасників; до його творчого спадку звертаються нащадки. І сьогодні, як і століття тому, він знаходить свого вдумливого поціновувача. Легендарною особистістю цікавляться актори, режисери, педагоги.

Мета: окреслити специфіку бачення особи українського режисера людьми його кола — Павлом Губенком (Остапом Вишнею, 1889–1956) і членами родини Миколи Куліша (1892–1937).

Завдання: розглянути розвідку Остапа Вишні «Леся Курбас (мистецький силует)», переглянути листи, статті, виступи М. Куліша, спогади його дружини Антоніни й сина Володимира, у яких ідеться про Л. Курбаса.

Остап Вишня — популярний у 20-ті роки ХХ ст. український письменник. Його внесок у розвиток української культури окреслив М. Куліш, зауваживши, що навіть чужинці виявляють зацікавленість творами українського гумориста [5, с. 515]. Сам М. Куліш був визнаний найкращим драматургом цього періоду, а Остап Вишня — один із перших рецензентів його дебютного твору — п'єси «97».

Визначний гуморист у такому ж легкому тоні в 1928 році подав біографію Леся Курбаса. Бачення М. Кулішем постаті режисера простежується в листах, виступах, спогадах його дружини й сина.

Факти, які наводить Остап Вишня — біограф Л. Курбаса — свідчать про досить близькі стосунки між ними. Факти — «щось твердо встановлене, таке, що відбулося насправді» [2, с. 131].

Адже конкретні відомості він міг почерпнути або від самого Л. Курбаса, або від його матері Ванди Адольфівни, яка в Харкові мешкала разом із сином і його дружиною.

Більшу частину тексту Остапа Вишні можна окреслити словами: «Л. Курбас і Галичина». Галичина — це і місцевість, де народився майбутній режисер (місто Самбір), і по якій до семилітнього віку мандрував разом із батьками — акторами театру «Руська Бесіда». Галичина — це і простір як його акторського дебюту (у дворічному віці він «зображував» не то «весну», не то «Новий Рік»), так і режисерського — шестилітнім «ставив він якусь «мелодраматичну “експаніяду”», перед єврейською дітворою» [1, с. 300].

Ота єврейська дитяча аудиторія — то теж ознака Галичини, у містах і містечках якої євреї становили більшість жителів, випереджаючи при цім українців і поляків. Так на початку ХХ століття євреї переважали в Бродах, Бучачі, Дрогобичі, Стрію й інших містах.

Галичина — місце родинного гнізда Курбасів. Остап Вишня говорить про діда — уніатського священника, батьків-акторів, які виступали під псевдонімами «Степан Янович» і «Ванда Яновичева». Автор біографії наголошує на тому, що театр був у колі постійних зацікавлень молодшого Курбаса. Гімназистом він «тричі втікав до театру. Тричі його з того театру вертали...» [1, с. 300]. Інші дослідники життя й творчості Л. Курбаса звертають увагу на те, що актором не хотів бачити свого онука дід, а вже потім його батьки-актори не бажали такої долі своєму первістку. Та сцена продовжувала манити й Л. Курбаса-студента філософського факультету Львівського й Віденського університетів.

І врешті він мав змогу віддатися їй. Біограф говорить про адміністраторську (режисерську) роботу Л. Курбаса в Гуцульському театрі Гната Хоткевича, зупиняється на дебюті Курбаса-актора в театрі «Руська бесіда», згадує його діяльність у театрі Миколи Садовського. Остап Вишня відзначає багатогранність Курбаса-актора, який «співав в операх, грав в оперетах, фарсах, класичній драмі» [1, с. 301].

Біограф наголошує на організації Л. Курбасом Молодого театру, від якого відпочувалися інші українські театральні колективи: «і Березильці, і Франківці, і Шевченківці, і Одещане, і Заньківчане і багато ще» [1, с. 301]. Остап Вишня зауважує, що митець особливого значення надавав музиці, «як органічному елементові театального мистецтва, зокрема українського» [1, с. 301].

Усі ці факти Остап Вишня подає в гумористичній інтерпретації. Для створення відповідного колориту автор застосовує певні мовні засоби. Гумористичний ефект досягається використанням елементів розмовної (переважно просторічної), а не писемної літературної мови, зокрема, лексики: «пхикати», «нагодитися», «поратися», «вздріти» й ін. Цьому служать і фразеологізми: «дати спокій», «терниста дорога», «що з того всього вийде» тощо. Мовний комізм гуморист поєднує з комізмом ситуацій. Так інформацію про дебют дворічного Леся він подає такими словами: «У Курбаса в той час не було ще зовсім ясного й точного уявлення про суть і перспективи театального мистецтва, хоч він і був активним його робітником, бо вже, як він каже, “зображував” не то “весну”, не то “Новий рік”...» [1, с. 300].

Гумор був органічно притаманний іншому близькому другу Леся Курбаса — драматургу Миколі Кулішу. Саме з курбасівським «Березолем» пов'язаний найвищий злет його творчості. Тодішня критика, за словами дружини письменника, іронізувала, що «Куліш став дуже плодovitий та, мабуть, заорендував собі “Березиль”» [4, с. 732].

У листі до одного зі своїх адресатів М. Куліш, який досить тверезо розглядає творчість сучасників, зокрема Івана Дніпровського, Майка Йогансена, Павла Тичини, Миколи Хвильового й ін., високо оцінює Леся Курбаса: «От де наш геній» [6, с. 591]. Антоніна Куліш називає Л. Курбаса одним із небагатьох, із ким дружив її чоловік [4, с. 734]. А син письменника пише: «Курбас, здається, крім маляра Мелера і тата приятелів не мав» [5, с. 109]. Тріумвірат, що складався з Л. Курбаса, М. Куліша і В. Меллера дослідники вважають

справжньою кульмінацією «Березоля», оскільки в мистецькому й естетичному плані митці доповнювали один одного [3, с. 211].

Л. Курбас впливав на творчий процес М. Куліша, зокрема драматург повідомляв: «взяв слово у мене, щоб я написав до 1-го» [«Народного Малахія» — Г.Ш.] [6, с. 553]. У процесі роботи як над цим твором, так і над іншими, письменник прислухався до порад режисера, слова якого підбадьорювали, вселяли віру в себе: «І тільки вчора, прочитавши Курбасові дві перші дії, позбувся трохи хронічного мого настрою... / Він навіть захопився і сказав, що вийде прекрасна, з глибокими ідеями річ...» [6, с. 555].

На думку дослідниці українського модерного театру Неллі Корнієнко, Л. Курбасові вдалося «переозброїти» його [Куліша — Г.Ш.] на свій лад» [3, с. 210]. Адже Л. Курбас, як стверджує А. Куліш, «розумів кожен задум Миколи, як ніхто інший» [4, с. 733]. М. Куліш неодноразово заявляв: «Я погоджуюсь з Курбасом» [6, с. 457]; «Я теж поділяю основні думки мистецького керівника “Березоля” [...]. Я приєднуюсь до його думок в тому розумінні, що й драматургія мусить весь час непокоїти, збуджувати, загострювати, навіть за іншого разу занадто загострювати деякі проблеми і ніколи не пристосовуватись до міщанських смаків глядача. / Основна мистецька, вона ж і політична, установка театру Курбаса цілком відповідає моїм поглядам яко драматурга» [6, с. 459]. Л. Курбас, у свою чергу, у товаристві М. Куліша «теж розвівав свої болі» [6, с. 557].

Л. Курбас відтворив на березільській сцені вершинні тексти М. Куліша: «Народного Малахія», «Мину Мазайла», «Маклену Грасу», він мріяв про «Патетичну сонату». Саме постановка цих творів визначила подальшу трагічну долю як драматурга, так і режисера, скерувавши їхній шлях на Соловки.

І в останній день свого життя, 3 листопада 1937 року в Сандармосі, вони були разом. Творців українського модерного театру в період їхньої найбільшої мистецької снаги вбив один і той самий кат, існує легенда, що й однією кулею. Але їхній художній спадок виявився неубієнним. Він викликає

зацікавленість як вітчизняних, так і зарубіжних поціновувачів театрального мистецтва.

1. Вишня О. Лесь Курбас (мистецький силует). Лесь Курбас. Спогади сучасників. Київ : Мистецтво, 1969. С. 299–301.

2. Капелюшний А.О. Стилiстика й редагування: практичний словник-довiдник журналіста. Львів : ПАІС, 2002. 576 с.

3. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього. Київ : Либідь, 2007. 328 с.

4. Куліш А. Спогади про Миколу Куліша. *Куліш М.Г. Твори: в 2 т.* Київ: Дніпро, 1990. Т. 2.: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади. Київ : Дніпро , 1990. С. 695–753.

5. Куліш В. Слово про будинок «Слово». Київ : Віхола, 2024. 168 с.

6. Куліш М. Г. Твори: в 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2.: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади. Київ : Дніпро, 1990. 877 с.

UDC 811.161.2

Halyna Shkola,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7292-899X>,

C.P.S., Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Philology,

Kyiv National Linguistic University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: shkolagal8@gmail.com

STYLISTIC FEATURES OF DOCUMENTARY PROSE (BASED ON TEXTS ABOUT LES KURBAS)

The article examines the issue of highlighting the personality of the prominent Ukrainian director of world fame Les Kurbas. The analysis involved the works of people who knew L Kurbas close during his

stay in the city of Kharkiv, the then capital of Ukraine. The research is based on the analysis of Ostap Vyshna's intelligence and letters, speeches by Mykola Kulish, and the memories of his wife and son about L. Kurbas. The linguistic features of the expression of humorous effect are considered.

Keywords: Les Kurbas, Ostap Vyshna, Mykola Kulish, documentary prose, humor, linguistic features.

УДК 930;929:«20»:Міхновський

Пруденко Гліб Максимович,

здобувач 3 курсу бакалаврату,

спеціальності «Історія та археологія», «Правознавство»

Університет митної справи та фінансів,

Дніпро, Україна

e-mail: gleb.prudenko@gmail.com

БІОГРАФІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПОСТАТІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО КРІЗЬ ІДЕНТИФІКАЦІЮ ЙОГО РОЛІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Досліджено біографічний образ Миколи Міхновського як ідеолога українського націоналізму, визначено основні підходи до його трактування в історичній науці крізь призму історіографічного аналізу.

Ключові слова. Микола Міхновський, історіографія, націоналізм, український рух, біографічний метод, національна ідея, історична пам'ять.

Біографічний метод є дуже важливою складовою сучасної української історичної науки, а постать Миколи Міхновського — адвоката, публіциста, ідеолога українського самостійництва початку ХХ століття — заслуговує на особливу увагу й спонукає до переосмислення особистості в історіографії, адже його діяльність була тісно пов'язана з формуванням ідеї національної державності, а, головне, позбавлена конфедераційних мотивів.

Водночас його історіографічний образ залишається фрагментарним і недостатньо осмисленим і вивченим. Біографічне вивчення Миколи Міхновського вимагає міждисциплінарного підходу, поєднання методів і принципів історії, культурології, політичної науки, соціології, права, історичної психології. Кросдисциплінарність забезпечує об'єктивність у вивченні постаті крізь біографічний аналіз відомих діячів.

Микола Міхновський (1873–1924) був вихідцем із Лівобережної України, здобув освіту в Київському університеті, зазнавши впливу народницьких, соціал-демократичних і націоналістичних ідей. Його ідеологія — це інтегральний націоналізм; авторство брошури «Самостійна Україна» (1900) [5], участь у Революційній українській партії (далі — РУП), Українській народній партії, формуваннях Української Народної Республіки — ключові етапи політичної діяльності. Його життєвий шлях, включно з особистими драмами, є прикладом мікроісторії на тлі націєтворчих макропроцесів.

У сучасній історіографії образ Миколи Міхновського розглядається як фундаментальний для національного наративу в дискурсі вивчення ідей самостійництва. Петро Кралюк зазначає, що Міхновський був не лише юристом і політичним діячем, а й стратегом, який пропонував реалістичні шляхи до державності, що залишилися незрозумілими для сучасників [1]. Дослідники з Українського інституту національної пам'яті підкреслюють ідеологічну новизну брошури «Самостійна Україна» як першої спроби сформулювати концепт політичної незалежності України [2]. Щодо його адвокатської діяльності, новітні дослідження підкреслюють також і його фаховий рівень як правника, що поєднував національну ідею з правовою практикою [3].

У історіографії досі мало дослідженими залишаються правова практика Миколи Міхновського, діяльність у військових структурах, а також риси характеру й особистості. Його ідеї потребують сучасної переоцінки в політичному й історико-культурному контекстах. Саме ці аспекти є найактуальнішими при вивченні біографічної складової життєдіяльності постаті. Попри те, що про самостійну Україну наприкінці XIX ст. вже

писав Олександр Кониський, унаслідуючи його ідеї, Микола Міхновський відкрито, з позицій правника, виступив перед РУП, що, на нашу думку, на той час було вкрай сміливим кроком.

Як зазначається в аналітичних матеріалах Українського інституту національної пам'яті, національний герой — це не лише символ, а й активний діяч, що впливає на формування історичної пам'яті й культурної ідентичності нації. У цьому сенсі Миколу Міхновського можна розглядати як ідеолога, чия жертвність і принциповість вписуються в традицію героїчного національного наративу [2].

У ХХІ столітті постать Миколи Міхновського зазнала реабілітації: йому встановлено пам'ятники (зокрема, у Києві в 2021 р.); з'явилися публікації на сайті Українського інституту національної пам'яті [2]; українці отримали доступ до порталу Diasporiana з працями Миколи Міхновського [5]; на історичних медіаплатформах («Історична правда» [4], «Локальна історія» [6]) вийшли статті; а його ідеї дедалі частіше почали згадуватися в шкільних програмах. Значну увагу почали приділяти біографічним даним, зв'язкам родини М. Міхновського з Тарасом Шевченком чи Олександром Кониським та ін.

У сучасній історіографії спостерігається тенденція до романтизації образу Миколи Міхновського, що водночас свідчить про прагнення компенсувати довготривале маргіналізування цієї постаті в радянський період. Цю думку підтверджують публікації на історичних платформах, як-от «Історична правда», де акцентується увага на потребі критичного осмислення його політичних поглядів без спрощень чи ідеалізації [4].

Як зауважує історик Ігор Гирич, Микола Міхновський належав до покоління інтелектуалів, які закладали основи модерної української нації «на основі історичного мислення». Для нього, зазначає науковець, «ідея України не була лише емоційною мрією, а цілком раціональним проєктом» [6].

Постать Миколи Міхновського — це приклад того, як біографія може відображати вплив політичних переконань на процеси націєтворення. Його ідеї заклали основи модерного політичного націоналізму. Розвиток академічних досліджень у

цьому напрямі є не лише актом історичної справедливості, а й важливим етапом у формуванні зрілого національного наративу.

1. Микола Міхновський: чому його ідеї про самостійну Україну не були почуті 100 років тому. *Радіо Свобода*. 31.03.2023. URL: <https://surli.cc/btpjvf>

2. Інформаційні матеріали до 150-річчя від народження Миколи Міхновського. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://surl.lt/sfloon>

3. Маловідомі сторінки адвокатської діяльності Миколи Міхновського. *Національна асоціація адвокатів України*. 07.06.2022. URL: <https://surl.li/zonism>

4. Останні дні і смерть Міхновського. *Історична правда*. 04.05.2024. URL: <https://surl.li/ikyxda>

5. Міхновський М. Самостійна Україна. Харків : Рух, 1900. 36 с. (Перевидання: Київ : Смолоскип, 2002). URL: <https://surl.li/rhxewb>

6. Вони довели існування України. Ігор Гирич — про інтелектуалів XIX століття. *Локальна історія*. 10.02.2023. URL: <https://surli.cc/nqyyuv>

UDC 930;929:«20»:Mikhnovskyi

Hlib Prudenko,

Student; “History and Archeology” & “Law”,

University of Customs and Finance,

Dnipro, Ukraine

e-mail: gleb.prudenko@gmail.com

BIOGRAPHICAL STUDY OF THE FIGURE OF MYKOLA MIKHNOVSKY THROUGH IDENTIFICATION OF HIS ROLE IN NATIONAL HISTORIOGRAPHY

The study explores the biographical and historiographical image of Mykola Mikhnovskyi as an ideologist of Ukrainian nationalism and identifies key approaches to his interpretation.

Keywords. Mykola Mikhnovskyi, historiography, nationalism, Ukrainian movement, biographical method, national idea, historical memory.

Мемуари, спогади, епістолярій: духовний діалог поколінь

УДК 82-6:011/016 (091)

Демуз Інна Олександрівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>,

доктор історичних наук, професор,

головна наукова співробітниця сектору

наукової бібліографії та біографістики,

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН,

Київ, Україна

e-mail: demuz_inna@ukr.net

ЛИСТИ СОКАЛЬСЬКИХ ДО В. П. ІКОННИКОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ РОДИННОЇ БІОГРАФІЇ

Проаналізовано листи 1866–1915 рр. професора Харківського університету Івана Петровича Сокальського і його дружини Катерини Денисівни, адресовані професору Університету Св. Володимира В. П. Іконникову. Встановлено, що дані епістоли розкривають основні сюжети з професійного й особистого життя дописувачів і є важливим джерелом до вивчення родинної біографії Сокальських.

Ключові слова: Сокальські, листування, епістолярій, родинна біографія, біографіка.

Родина Сокальських дала світу талановитих митців (музикантів, композиторів, художників), публіцистів, учених і громадських діячів у галузях економіки, статистики й сільського господарства. Сокальські — інтелектуали, які формували культурне, освітнє й наукове життя Одеси, Харкова, Катеринослава (нині — Дніпро) XVIII–XX ст., а також збагатили своєю творчістю соціокультурний простір не лише України, а й

інших країн світу. Наразі створення колективної біографії родини Сокальських є важливою складовою новітнього історіографічного процесу. У попередніх публікаціях нами здійснено реконструкцію невідомих фактів біографії окремих представників родини [1–3].

Важливим джерелом для відтворення колективної біографії Сокальських слугує родинний архів. Окремі матеріали композитора П. П. Сокальського (1832–1887 рр.), зокрема, уривки з його щоденника й листування з рідними, друзями й колегами вже вводилися до наукового обігу Т. Каришевою [4], проте комплексного використання згаданого корпусу документів не здійснювалося.

Матеріали родинного архіву Сокальських розпорошені по різних фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У фонді І («Літературні матеріали») міститься велика кількість особистих записів членів родини, зокрема, творчих і робочих матеріалів, чернеток праць, щоденників, записників, творчих нотаток, листів родичів між собою й до інших осіб — видавців, музикантів і громадських діячів М. М. Бороздіна, М. М. Іванова, О. М. Мамонтова, О. М. Маслова, братів Івана й Василя Бесселів, у тому числі й щодо видання музичних творів П. П. Сокальського. У фонді 192 («Особовий фонд Л. П. Сокальського») зберігаються: наукові й біографічні матеріали одного із синів композитора — агронома й метеоролога Л. П. Сокальського, свідчення з його службової й громадської діяльності, листування з членами родини й іншими особами (М. М. Бороздіним, Р. Петерсоном, Д. К. Педаєвим). Фонд ІІІ («Листування») зберігає листи Івана Петровича Сокальського та його дружини Катерини Денисівни до професора Університету Св. Володимира В. С. Іконникова.

Саме останній із зазначених корпусів документів проаналізовано в даній публікації. Епістоли економіста й статиста, професора Імператорського Харківського університету І. П. Сокальського (1830–1896 рр.) до В. С. Іконникова, що охоплюють 1866–1894 рр. (*Інститут рукопису НБУВ. Ф. ІІІ. Спр. 51041–51063. Листи І. П. Сокальського В. С. Іконникову.*

1866–1894 pp.), фіксують приятні, теплі й довірливі відносини між ученими, які ділилися враженнями не тільки від офіційних подій університетського життя, а й розкривали особистісне ставлення до колег. Дізнаємося, що вчені товаришували родинами, неодноразово зустрічалися в Харкові, Одесі й Києві. У листах зафіксовано факти книгообміну між університетськими бібліотеками. Відомо, що В. С. Іконников надсилав власні цикли лекцій до книгозбірні Харківського університету. І. П. Сокальський неодноразово дарував свої праці бібліотеці Університету Св. Володимира, наприклад, у 1886 р. передав три томи «Праць Комісії з вивчення кустарних промислів Харківської губернії» (Спр. 51050. Лист від 11 квітня 1886 р.), яку він заснував і очолив із 1879 р. І. П. Сокальський, викладаючи в Харківському університеті, окрім курсів політичної економії й статистики, ще й лекції з поліцейського й фінансового права, отримував від В. С. Іконникова праці Мітюкова «Римське право», Кістяківського «Курс кримінального права», Антоновича «Поліцейське право» й іншу правову літературу (Спр. 51045. Лист від 2 січня 1894 р.).

Учені консультували один одного з професійних питань, обговорювали проблеми цензури й видання праць, у тому числі «Статистичного листка» — щомісячного видання Харківського губернського статистичного комітету, редактором якого протягом 1882–1885 pp. був Іван Петрович.

Корпус листів Катерини Денисівни Сокальської до В. С. Іконникова датований 1897–1915 pp. (ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 51007–51040. Листи К. Д. Сокальської В. С. Іконникову. 1897–1915 pp.; ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 59373. Лист К. Д. Сокальської В. С. Іконникову. 8 квітня 1897 р.; ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 59563. Лист К. Д. Сокальської В. С. Іконникову. 1902 р.). Перший лист адресований В. С. Іконникову відразу по смерті чоловіка, у якому вдова повідомляла про передачу до Харківського університету бібліотеки покійного, а також жалілася на самотність, погіршення здоров'я, матеріальну скруту, отримання мізерної пенсії нею та неповнолітнім сином Юрієм від навчального закладу, у якому професор І. П. Сокальський

пропрацював 45 років (*Спр. 51039. Лист від 16 квітня 1898 р.*). К. Д. Сокальська подарувала бібліотеці Університету Св. Володимира повні комплекти «Статистичного листка», матеріали публічної лекції І. П. Сокальського «Про значення сусідства в історичному житті народу».

Листи К. Д. Сокальської до В. С. Іконникова відзначаються ностальгічними мотивами; засвідчують, що жінка жила спогадами про чоловіка, багато часу проводила поза межами Харкова: на дачі в селі Сеньково Куп'янського повіту Харківської губернії, де милувалася місцевою природою й енергетикою краю («чистота звичаїв, цілісність натур, все дихає ще давнім спокоєм»⁴ (*Спр. 51035. Лист від 18 грудня 1899 р.*)). В одному з листів жінкою описано зворушливий спогад про те, як вони з Іваном Петровичем, дбайливо ставлячись до залишків старовини, огородили й засадили виноградною лозою джерело, знайдене ними на місці колишнього козацького земельного укріплення XVII ст. біля с. Сеньково на правому березі р. Оскол (*Спр. 51033. Лист від 25 березня 1900 р.*).

З листів жінки стає відомо, що вона підтримувала дружні стосунки з оточенням покійного чоловіка, часто відвідувала родини харківської професури — літературознавця А. П. Кадлубовського, істориків В. І. Савви й А. С. Лебедева, юриста М. П. Чубинського, спілкувалася з родинами інтелектуалів Бузескулів, Кропивницьких (зокрема, дружиною театрала — Надією Василівною, лікаркою за професією). Дізнаємося про рідного брата К. Д. Сокальської — професора кафедри акушерства і жіночих хвороб Харківського університету, доктора медицини, приват-доцента, члена Харківського медичного товариства Миколи Денисовича Гавронського, який планував переїзд до Києва (*Спр. 51034. Лист від 24 січня 1900 р.; Спр. 51031. Лист від 6 грудня 1900 р.*).

Зокрема саме з листів Катерини Денисівни стало відомо про дітей І. П. Сокальського. З інших джерел ми знали, що професор від першої дружини, яка померла, мав сина Володимира (1863–1919 рр.; у майбутньому — відомого

⁴ Тут і далі переклад з російської наш.

композитора, піаніста, музичного критика й публіциста). К. Д. Сокальська — друга дружина Івана Петровича — спільно з ним мала доньок Олену (орієнтовно 1877 р. н.) і Лідію (орієнтовно 1875 р. н.) і сина Юрія (орієнтовно 1888 р. н.) (Спр. 59373. Лист від 8 квітня 1897 р.; Спр. 51026. Лист від 6 вересня 1902 р.). Лідія пов'язала своє життя з музикою, ставши репетитором, Олена працювала в «Товаристві бібліотек»⁵, Юрій, закінчивши в 1904 р. гімназію, згодом отримав вищу освіту на юридичному факультеті. З останніх листів К. Д. Сокальської до В. П. Іконникова, датованих 1914–1915 рр., дізнаємося про її переїзд разом із сином до м. Бахмут, де Юрій отримав місце судового слідчого; доньки ж залишилися проживати в м. Харків (Спр. 51011. Лист від 5 грудня 1914 р.; Спр. 51007. Лист від 23 грудня 1915 р.).

Дружба з родиною Іконникових була для К. Д. Сокальської надзвичайно важливою. Жінка неодноразово дякувала товаришу «за добру пам'ять»: «родина моя разом зі мною ніколи не забуде Вашої доброї уваги до нас» (Спр. 51017. Лист від 3 квітня 1907 р.); «знати про дорогих людей, з якими все життя не переривалися сердечні відносини — це така моральна втіха в житті!... ...роки йдуть і все, що пов'язує нас із попереднім життям, відсувається від нас далі й далі, от чому, дорогий Володимир Степанович, Ви мені даруєте справжню насолоду — душі моїй, не пориваючи тих добрих почуттів по відношенню до мене, які виникли в ті добрі, гарні часи, коли був мій добрий Іван Петрович, глибоко Вас поважаючий, і, згадуючи ті часи, трішки забуваєш негаразди теперішнього часу» (Спр. 51016. Лист від 27 грудня 1906 р.).

На жаль, зворотні листи Володимира Степановича до Сокальських не віднайдені або втрачені.

Таким чином, листи І. П. Сокальського до В. П. Іконникова розкривають окремі подробиці з життя професорського складу

⁵ Скоріше за все мова іде про Харківське товариство поширення в народі грамотності, при якому функціонував Комітет з влаштування сільських бібліотек, заснований у 1894 р. з ініціативи професора Харківського університету В. Я. Данилевського.

Харківського університету, ілюструють викладацьку, наукову й громадську діяльність Івана Петровича і його колег. Епістоли К. Д. Сокальської до професора Університету Св. Володимира є надзвичайно інформативними в контексті вибудовування родинної біографії, адже містять маловідомі подробиці з приватної сфери життя, дають можливість простежити долі окремих членів родини, відображають емоційно-особистісні й побутові сюжети тощо.

1. Демуз І. О. Аграрне питання у публіцистиці Л. П. Сокальського. *«Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра»*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 20-21 жовтня 2022 р. Вінниця : ФОП Присянникова О. М., 2022. С. 158–161.

2. Демуз І. Родина Сокальських у вимірі сімейної історії та сучасних їй тенденцій суспільного життя. *Історія науки та біографістика*. 2022. № 4. С. 164–203.
URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2022-4/12.pdf>

3. Демуз І. О. Сокальський Леонід Петрович — український агроном, ґрунтознавець, метеоролог кінця XIX — початку XX ст. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 72–77.
URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004741.pdf

4. Каришева Т. І. Петро Сокальський: життя і творчість. 2-е вид., перероб. Київ : Музична Україна, 1978. 192 с.

UDC 82-6:011/016 (091)

Inna Demuz,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>,

Doctor of History, Professor,

Chief Researcher of the Sector of Scientific Bibliography
and Biography,

National Scientific Agricultural Library of the

National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: demuz_inna@ukr.net

LETTERS FROM THE SOKALSKY FAMILY TO V. P. IKONNYKOV AS A SOURCE FOR THE STUDY OF FAMILY BIOGRAPHY

The article analyzes letters written between 1866 and 1915 by Professor Ivan Petrovych Sokalsky of the Kharkiv University and his wife Kateryna Denysivna to Professor V. P. Ikonnykov of St. Volodymyr University. It establishes that these epistles illuminate central aspects of the professional and personal lives of the correspondents, serving as an important source for researching the Sokalsky family biography.

Keywords: Sokalsky family, correspondence, epistolary heritage, family biography, biographical studies.

УДК 821.161.2'05-1/-9.09Пчілка:070

Яблонська Ольга Василівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

кандидат філологічних наук, професор,

професорка кафедри української літератури,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна

e-mail: o_jabl@ukr.net

ЛИСТУВАННЯ З РЕДАКЦІЄЮ ЧАСОПISУ «ЗОРЯ» У ТВОРЧІЙ БІОГРАФІЇ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

На основі листування Олени Пчілки з редакцією часопису «Зоря» відтворено особливості написання та публікації прозових творів письменниці, зацентровано на штрихах до її творчого портрета.

Ключові слова: історія української літератури, творчість Олени Пчілки, часопис «Зоря», листування, автобіографія.

«Хочу я згадати, що стала я постійним співробітником “Зорі”, дякуючи ретельним заходам редакторів, що один по одному писали до мене листи, заохочуючи до писання. І можна сказати, що, дякуючи їхнім таким листам, я стала письменницею», — свідчила Олена Пчілка в «Автобіографії», написаній на схилі літ [2, т. 8, с. 156–157]. І далі: «Часом редактори, мало сказати, просили, благали мене прислати їм якесь різдвяне чи новорічне оповідання, і тим пояснюється те, що більшість з моїх оповідань є або різдвяні, або новорічні. Іноді редактори присилали мені навіть коротенькі замітки читачів з приводу моїх писань».

Таким чином початком своєї літературної праці я цілком завдячую тим редакторам “Зорі”. З подякою згадую це, бо, може, коли б не такі напосадливі запрошування, то я б і не зібралася була писати» [2, т. 8, с. 157].

Власне, листування з редакцією часопису «Зоря» привідкриває залаштунки цих складних взаємин.

Відомий ретельний огляд часопису «Зоря» (1880–1897) у праці І. Франка «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [3, т. 41, с. 432–444] як про головний літературно-науковий орган «зразу одного чоловіка, Омеляна Партицького, а пізніше протягом майже цілих 15 літ усеї соборної Русі-України ...» [3, т. 41, с. 432] У систематичному покажчику змісту журналу «Зоря» (Львів, 1988), укладеному О. Д. Кізликом [1], упорядковано також інформацію про тексти Олени Пчілки, серед яких — художні твори, автобіографія, різножанрові статті, переклади.

Маємо на меті висвітлити роль листування Олени Пчілки з редакцією часопису «Зоря» у творчій біографії письменниці, зокрема в часі написання та публікації прозових текстів.

У «Зорі» Олена Пчілка надрукувала низку творів малої прози («Пігмаліон», «Забавний вечір», «Чад», «Соловйовий спів», «Маскарад», «За правдою», «Три ялинки»); текст «Світла добра і любови» (за авторським жанровим визначенням, «оповідане») друкувався протягом 1886–1888 рр. із перервами, але так і не був завершений.

У листі до І. Франка від 10 (22) жовтня 1885 р. Олена Пчілка пише: «Як бачите, не досилаю в “Зорю” вже однедавна нічого... Але ж сьому причиною не єсть неохота. Зовсім навпаки: коли б Ви тільки знали, як хотілося б мені писати в “Зорі”! Таж іменно “паки і паки” відомо, що “Зоря” ж — “наш єдиний русько-український журнал”, — ще ж і дозволений у нас! Опріч того, знаю, що орудованє їм перейшло до Вас, вельмиповажаний пане Іване. Ще, опріч того, знаю, що після тих ласкавих розмов, які Ви провадили в Києві про мої писання (передавав мені чоловік), Ви ласкаво прийняли б моє надсилання в “Зорю” чі віршів, чі прози. Все тєє надзвичайно заохочує мене писати в “Зорі”. “Але ж чом не пишете, коли так?” — спитаєте Ви з дивуванєм, а може, й з пересердєм!..

Скажу ж вам просто: не хочу робити перекір Бр[ато]ві, — доливати гіркости в його і без того гіркую чашу! Тяжко він єсть ображений за нехтуванє і навіть вигнанє (чі якось там він передає — “вїелеменуванє”) його з молодчим п[аном] Мих[айлом] із “Зорі”. Вельми картав він мене за надісланє в “Зорю” ще з початку сього року оповіданя “Забавний вечер” (котре само по собі йому дуже сподобалось); власне, картав за “допомогу зрячих і живих — сліпим і мертвим”. Отож “Забавний вечер” був останньою присилкою моєю в “Зорю”...» [2, т. 11, с. 123—124].

Така ж думка простежується і в листі до І. Франка від 17 (29) жовтня 1885 р.: «Шкодá! Про згоду з “Зорею”, про дописуваня до неї, — нема що й говорить! Я одержала остатній лист від Б[рата], в котрім автор страшенно ремствує на Парт[ицько]го, котрий зводив недостойні обговорюваня в якійсь нібито продажности. З сього ремства й ворогуваня виходять навіть такі слова: “Доки б Парт[иць]кій не перепросив мене, в тій же «Зорі», доки б я не одержав сього мінімум’а, якого вимогає людське достоїнство, — я не тільки не можу писать в «Зорі», а вважаю подлим (sic!) нарушенєм договору всяке появленє в «Зорі» кого б не було з моїх товаришів»...

От вам і маєте — можливість згоди! Але прошу Вас не кидати вашої початої праці, взятої задля віри в можливість сієї

згоди. Хто знає, може, Вам і судилось здобут[и] того, чого Ви бажаєте вкупі з кращими людьми!» [2, т. 11, с. 149].

Аналогічно — і в листі, написаному після 2 (14) листопада 1885 р.: «Здається, Вас також образило, що я передала Вам слова Б[рата] о спільництві його близьких в “Зорі”. Отсе вже Ви даремнісінько побачили в сім передаваню якусь, та ще нібито умисну, нечемність. Запевняю Вас, що я й в думці не мала, щоб наведені слова відносились до Вас. Не тільки я не думала, що вони приходяться до Вас, а я навіть певна, що й Б[рат] не мав Вас на думці, пишучи ті слова. Ви зовсім що иншого: як би Ви могли одриватись од свого найближчого діла? З запідозріним Вами поглядом не згоджується та річ, що коли у Вас були вийшли непорозуміння з “Зорею”, то Б[рат] жалкував об сім, жалкував, що Ви не будете спільником “Зорі”. А коли ж би він думав, що Ви й не повинні робить в “Зорі”, то, зовсім противно, мусів би був радіти тому випадкові» [2, т. 11, с. 123–124].

Закономірно, що тема співпраці зі «Зорею» в контексті взаємин М. Драгоманова з цим виданням проступає і в листах І. Франка до Олени Пчілки від 29 жовтня 1885 р. [3, т. 48, с. 562], від 14 листопада 1885 р. [3, т. 48, с. 569–571].

Починаючи від листа до І. Франка, який датують після 17 (29) листопада 1885 р., проявляється тема публікації нового тексту, над яким працює Олена Пчілка, — «Світла добра і любови». Авторка запевняє, що надсилатиме наступні розділи вчасно, просить, аби текст почали друкувати з першого числа 1886 р. [2, т. 11, с. 157, 159]. Примітно, що письменниця окреслює тут ідейно-тематичні особливості твору, зауважує роль історичного контексту: «Думка оповід[ання] така: хлопець, не дурний, щирий, бажавший робити добро бодай в невеличкому куточку, де його пущено було працювати, не зустрічає підтримки у “добрих” людей і приходять до розпуки: одни люди оказуються зовсім і не добрими; другі ж, справді чесні й люде думки, цураються його, розваживши, що його праця “дрібна”, не стояча того, щоб на неї уважать... Отож хлопця мого перш усього прогоняє од себе “добрий” судія, яко опасного чоловіка, по наговорам людей, котрим справді стоячий за правду хлопець став

сіллю в оці; далі — добра панночка Хотькова, погравшись у кохання, теж кидає хлопця й виходить за професора консерват[ивного] типу (хоть і з молодих); студент же, репетитор у господі судії, і єго товариші, люди ідейні, гордують “дрібнопрацюючим” хлопцем і одпихають єго також од себе. Вигнаний од судії, позбулий місця і всякої спромоги содержувать жаданим трудом себе і сім’ю, хлопець в розпуці іде в акцизний уряд, — де міг би зробитися одним з тисячних нікчемців; але ж, промучившись скілька місяців, хлопець не знаходить сили тягти далі противну його думці й душі службу, котра унижає його в власних очах, — і іде добровольцем у війну 76-го року, — котра справді, на моїх очах, взяла чимало людей, що не мали де приложити свою чесну думку на полі життя — і понесли її на поле смерти... Остатня глава буде — виїзд Нагірного (в тексті Підгірного. — *О. Я.*) з добровольцями з київського вокзалу. План оповідання давно в мене готов; тема мені дуже вподобна; обставини волинск[ого] і ківск[ого] життя мені добре відомі ...» [2, т. 11, с. 158–159].

Проблеми з публікацією «Світла добра і любови» — в листі до І. Франка від 14 (26) грудня 1885 р. [2, т. 11, с. 164–166]. І в наступному зверненні від 19 (31) грудня того ж року Олена Пчілка вже пропонує до друку в першому числі інший текст — оповідання «Чад» («святоче оповіданє» — як визначає жанр авторка [2, т. 11, с. 168]). Так трапиться, що адресантка не була впевненою в правильності вказаної адреси на рекомендованому листі, у якому містився рукопис твору, тому 20 грудня 1885 р. (1 січня 1886 р.) вона знову пише І. Франкові; тут жанр тексту означено як різдвяне оповідання [2, т. 11, с. 169]. Однак обидва листи й оповідання «Чад» І. Франко отримав «д[ня] 4 січня, коли вже перший лист “Зорі” зложений», як сповіщає про це в листі до Олени Пчілки від 4 січня 1886 р. [3, т. 49, с. 8].

У листі до редакції часопису «Зоря», датованому листопадом 1886 р. (після 1 (13) листопада), Олена Пчілка запитує про можливість продовження публікації «Світла добра і любови» й перекладу «первої пісні “Іліади”» [2, т. 11, с. 194]. Авторка при цьому зауважує: «щось-то шановна Редакція ніколи

не мала ласкавого звичаю одповісти на яке моє писання хоч одним словом!...» [2, т. 11, с. 194]. Наступний лист до редакції від 19 листопада (1 грудня) 1886 р. містить постскрипtum: «Моє бажанє, звичайно, таке, щоб “Світло” було-таки докінчене в “Зорі”, — але як шановна Редакція сього не схоче, то не матиму, що робить, — сперечатись не буду!» [2, т. 11, с. 195].

Лист до редактора часопису від 10 (22) листопада 1887 р. важливий авторським прочитанням ідейного задуму «Світла добра і любови»: «Ся посилана тепер перша глава “другої частини” “Світла” єсть для мене дуже важна: і ті особи, що, — може, — хвалитимуть, і ті, що лаятимуть мене, коли скінчиться все “Світло”, будуть конечне мати на увазі сю главу (коли Ви її прочитаєте до кінця, себто й остатню в ній розмову двох паничів, в котрій виразно виступає головна ідея мого героя, то самі побачите, що, власне, — найпереважнійше отсій главі сужено быть у зубах критики)... Для того — дуже прошу Вас бути з нею уважнійше: викинуте чі додане слово в тексті богацько значітиме! Прошу zostавити, на мій “одчай”, так, як єсть!» [2, т. 11, с. 239].

Початок листа до нового редактора часопису О. Борковського від 27 грудня 1888 р. (8 січня 1889 р.) свідчить про те, що це відповідь на його пропозицію співпраці: «Лист ваш одержала. З найдорогшею душею готова прийти Вам до помочі в тому “уратованю” “Зорі”, — коли справді вважаєте мої писання здатними до такої місії!

“Світло” і мені було б цікаво побачити скінченим у друку, тільки я думала, що справа вже надто задавнилась! Однак бувають случаї, навіть у ладнішій, рівнішій літературі, що дальшій тяг оповідання з’являється навіть по кількох роках. Тож конечне докінчу вам “Світло”, — от зараз-таки візьмусь за нього.

Тепер посилаю Вам невелику “новелю” (як у вас кажуть); думаю, що під сей час она буде користніша для вас. Я отсе умисне для вас написала її. Здається, удалося добре, — коли автор може сам судити о своїм творі...

<...>

От посилаю “Соловйовий спів”, а потім піде “Світло”» [2, т. 11, с. 274–275].

У наступному листі до О. Борковського, датованому січнем–лютим 1889 р., Олена Пчілка повідомляє, що надсилає до друку в «Зорі» свій новий текст — «Маскарад» [2, т. 11, с. 280–281]. Та вже в першому пункті березневої відповіді (5 (17) березня 1889 р.) доволі різко реагує на те, що цей твір не було видруковано в обіцяному номері часопису: «Об’ясняєте, чом “Маскарад” не був початий з 3-го числа, як то було можливо, а був одложений аж на 6-те. Кажете, сталось се через те, що не було журби о заповнення чисел хоть чим-небудь, що мався матеріал. Що ж! звичайно, як прийняте, так і черга в поміщенню писань залежить цілком від редакції; я можу тішитися, однак, тим, що, значить, стаю у найбільшій пригоді “Зорі”, коли мої писання до якої міри ратують часом вихід числа, — уявляючись власне тоді, коли зовсім нема чого друкувати... Чі се не послуга? — затикати діри у найпильніший, найхолодніший час!

Тож тішуся, коли і “Маскарад” мій послужить колись на таку “затичку”!..» [2, т. 11, с. 291–292]. Очевидно, О. Борковський відписав вибачливий лист, бо початок наступного звернення Олени Пчілки (від 15 (27) березня 1889 р.) містить іронічне запевнення незначущості свого тексту: «Справу з “Маскарадом” Ви прийняли горячійше до серця, ніж я! Сего вже й не варто!.. “Маскарад”, коли потребував скорішого поміщення, то тільки через те, що ся новеля підходить більше до зімового часу, — а коли не вважають на згодність сезонів з заповненем чисел, то все одно, коли не вийде той “Маскарад”: сій новелі я не придаю великої ваги, бо она єсть скорійше жартовливою “багателею”, ніж чимсь поважним. Она навіть якось “нечаянно” розрослась, — а мала бути маленькою. Я певна в тім, що мужчинам она і зовсім не сподобається, хіба самим жінкам... Ну, та коли “Зоря” єсть часописею для цілих родин, то треба ж часами щось і спеціально цікаве жінкам подати!

<...> Якось, перед самим одправленем рукописі, трафилось у нас чимале товариство; ото ж гостей забавила я трохи тим “Маскарадом”; то паням новеля дуже сподобалась, а мужчины

щось-то, — по нашому виразу, — “покручували носами” і хвалили новелю, як мені здалось, тільки з гречности, перед авторкою, ще й господинею... Ну, та дарма!» [2, т. 11, с. 296]. Та попри позірне самоприменшення, авторка просить сповістити її про читацьке сприйняття «Маскараду» [2, т. 11, с. 296]. У цьому ж листі Олена Пчілка повідомляє, що працює над наступним текстом — «За правдою» [2, т. 11, с. 299].

Отже, листування Олени Пчілки з редакцією/редакторами часопису «Зоря» — не лише важливе джерело, за допомогою якого можна реконструювати хронологію написання чи публікації її творів, а й певною мірою відтворити портрет авторки, що розмірковує про ідейні акценти своїх текстів, дбає про їхнє розміщення у відповідному числі (і дуже часто йдеться про перший номер календарного року), переймається читацькою рецепцією.

1. «Зоря». 1880–1897. Систематичний покажчик змісту журналу / уклад О. Д. Кізлик. Львів, 1988. 440 с.
URL: <https://surli.cc/lautua>

2. Пчілка Олена. Зібрання творів : у 12 т. Луцьк; Житомир : ТОВ «Бук-Друк», 2024.

3. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.

UDC 821.161.2'05-1/-9.09Pchilka:070

Olha Yablonska,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2200-6978>,

PhD in Philology, Professor,

Professor of the Department of Ukrainian Literature,

Lesia Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

e-mail: o_jabl@ukr.net

**CORRESPONDENCE WITH THE EDITORIAL OFFICE
OF THE JOURNAL “ZORYA” IN THE
CREATIVE BIOGRAPHY OF OLENA PCHILKA**

It is reproduced the features of the writing and publication of the writer's prose works based on Olena Pchilka's correspondence with the editorial staff of the journal "Zorya". It is emphasized on details of her creative portrait.

Keywords: history of Ukrainian literature, works of Olena Pchilka, journal "Zorya", correspondence, autobiography.

УДК 37.091.4Сухомлинський:82-94"366"

Сухомлинська Леся Віталіївна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3055-5392>,

доктор філософії (PhD),

старша наукова співробітниця сектору сухомлиністики,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

e-mail: 1408koala@gmail.com

ПОВОЄННЕ ПОВСЯКДЕННЯ В СПОГАДАХ ПРО ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Крізь призму мемуарної літератури про В. Сухомлинського, яка відображає тогочасні соціальні й педагогічні реалії, розглянуто повоєнну повсякденність (1940–1950 рр.).

Ключові слова: повоєнне повсякдення, спогади, В. Сухомлинський, педагогічна повсякденність, школярі, діти, освіта, виховання, праця.

У другій половині ХХ століття розпочався важливий методологічний зсув у гуманітарних науках, зокрема в історії, літературознавстві, культурології й соціології, суть якого полягає в зміщенні фокусу дослідження з великих структур, глобальних

подій і видатних осіб на повсякденне життя, досвід, думки й почуття «звичайної людини», посиленні уваги до суб'єктивного досвіду індивіда — спогадів, листів, щоденників, усних свідчень.

Воєнні й повоєнні роки після Другої світової війни травматично позначилися на житті кожної людини. Українці належать до народів, які найбільше постраждали від окупації й воєнних дій. Тінь цих подій наклала свій відбиток на все їхнє існування, щоденне життя. Свідчення про його перебіг знаходимо й у мемуарній літературі про Василя Сухомлинського (1918–1970): спогадах, епістолярії, публіцистиці, написаних сучасниками педагога й про нього, і про час, у який він жив. Російська збройна агресія проти України (з 2022 р.) їх актуалізувала, наблизила до нас настільки, що ми проводимо паралелі між ними.

Картини повсякдення знаходимо в книжці «Спогади про Сухомлинського», виданій у Києві у видавництві «Радянська школа» в 1990 р., хоча мемуари, що ввійшли до неї, автори «виношували» впродовж двох десятиліть. Це 49 нарисів про життя й діяльність педагога, написаних людьми, які жили й працювали разом з ним. Їх зміст можна охарактеризувати як відображення повсякдення, зокрема педагогічного: подій і реалій буття вчителів і дітей (щоденного шкільного життя), навчання, позакласної й позашкільної роботи учнів, педагогів і самого директора.

Найбільш цікаві для нас спогади дружини педагога Г. Сухомлинської, також учительки, яка писала: *«З квітня 1944 року Василь Олександрович працював завідувачим Онуфріївським районним відділом народної освіти і весь віддавався роботі. Це були часи, коли в школах не було меблів (діти приносили з дому столи, стільці, табуретки), книжок, зошитів, ручок. Писали чорнилом з бузини на старих газетах. Не було палива, і діти взимку сиділи в пальтах, шапках, рукавицях»* [4, с. 18]. Реалією тогочасного повсякдення був брак продуктів харчування, від голоду 1946–1947 рр. Кіровоградщина постраждала чи не найбільше — голодували і дорослі, і діти. Дружина В. Сухомлинського зазначає, що *«1947 рік був дуже*

важкий для нашої сім'ї. Весь рік чоловік прохворів. ...Він дуже погано харчувався у безкінечних відрядженнях» [4, с. 19]. «Людина скромна, соромлива, він дуже часто голодував у цих поїздках селами. У кожній сім'ї шматочок хліба був на обліку, мати свій віддавала дітям. Хіба він міг їсти запропонований йому хліб, дивлячись в голодні очі дітей?» [5].

Утім, про побутові митарства, напівголодне життя згадували небагато. У своїх спогадах учителі й викладачі вишів — керівники педагогічної практики в Павлівській школі — запам'ятали таке: *«Сорок років тому мова йшла про те, щоб досягти у школі справжнього домашнього затишку. І хоч дехто критикував вишиті килими, квіти на підставках, зроблені дітьми, скромні “домашні” доріжки, мереживо на шкільних диванах, та саме це наближало школу до рідного дому. А яке значення мав шкільний затишок для післявоєнних дітей-сиріт і напівсиріт, позбавлених свого домашнього затишку! У кожному класі навчалися діти або родичі загиблих воїнів. І в цих класах висіли не фотографії, а портрети (можливо, й не дуже досконало виконані) рідних героїв з описом обставин їх загибелі» (К. Лівшиць, методист Кіровоградського обласного інституту удосконалення вчителів) [4, с. 117]. Тут же автор цих рядків згадував, що в розмові з ним В. Сухомлинський рекомендував такі назви класних стінгазет: замість гучних «Вперед!», «За навчання!» обрати «Сонечко», «Ранок», «Світанок», бо саме світанок юності переживали маленькі школярі.*

Свої спогади про шкільне щодення залишили й учні, які вчилися в повоєнні роки. Одна з випускниць пише, що *«навчання у десятирічці було платним — 75 крб. за півроку (1953 р.), і нашої сім'ї вони важко діставалися... Василь Олександрович був моїм улюбленим учителем... У нас він викладав психологію. Ми старанно вчили ті складні терміни, але їх не доводилося вживати під час відповідей на уроках. Василь Олександрович ставив інші запитання, більш прості і доступні. Так він дізнавався, як ми мислимо, чи вміємо висловлювати свою думку. На п'ятірки він не скупився» [2].*

Другий згадує: *«1949 рік. Час повоєнний, важкий... У Павлиській школі нас навчали столярної, слюсарної, токарної справи, що дуже знадобилося нам у житті. У роки мого навчання будувалася школа. І ми, школярі, брали найактивнішу участь у будівництві. Сад рослили теж самі. Ніколи не говорили “не хочу”. Праця для нас залишалась необхідним джерелом радісного і творчого життя»* [4, с. 75].

Про роботу сільських школярів не лише в позаурочний час на шкільних ділянках, а й у колгоспах і радгоспах широко не розголошували, але в перші повоєнні роки діти багато працювали на колгоспних полях. У монографії Н. Калініченко «Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина ХХ століття» (2007) дослідниця наводить такі приклади дитячої повсякденної праці: *«деревонасадження, збір колосків, пізніх культур “з площі понад 500 га”, міжрядний обробок посівів, нав'язування снопів, шефство над молодняком тваринницьких ферм, zalивання ховрашків тощо»* [1, с. 143–148].

Саме про це згадує колишня учениця Павлиської школи В. Риндак: *«Весною і восени після уроків ми допомагали колгоспникам просапувати культури на полях, збирати врожай. Збиралися коло школи, чекаючи машин. Василь Олександрович обов'язково з нами. Жартував, розпитував, лузав насіння, особливо любив кабакове. Коли приїздили машини, він першим виносив в урну сміття (лушпиння, огризки), ми наслідували його приклад. Потім він перевіряв, чи закриті борти машини, чи зручні лавки, їхав з нами. На полях ми в основному працювали з учителями — чоловіками, і лише в окремих випадках — з учителями-жінками. Дотримання техніки безпеки — цю вимогу ми чули постійно, турботу про нас ми відчували на кожному кроці»* [3].

Ці спогади про повоєнну повсякденність є емоційними свідченнями важкого десятиліття, прожитого й пережитого нашою країною, вони надихають детальніше вивчати теперішні реалії, спонукають до фіксації власних спогадів або ж до заохочення дітей, школярів до написання творів, есе про воєнні й повоєнні часи. Адже ми пересвідчилися, що інтерес до

мікроісторії — вивчення локальних, малих історій — ключ до розуміння загальних процесів, дослідження не лише дій, а й уявлень, ментальностей, цінностей.

Цей підхід дозволяє побачити історію більш «людяною», знизу, з погляду тих, хто раніше не мав голосу в традиційних історичних наративах.

1. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX–XX століття: 90-річчю В. О. Сухомлинського присвячується: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 743 с.

2. Міщенко-Ванюхіна П. Подарував бібліотеці 700 карбованців. *Педагогічний вісник*. Кіровоград: КОППО ім. В. О. Сухомлинського. 2008. № 1–2. С. 92.

3. Риндак В. Г. В. О. Сухомлинський і Павлиська школа у моєму житті. *Відлуння доброти. Спогади про Василя Сухомлинського (До 100-річчя від дня народження)*. Кропивницький, 2018. С. 51–52.

4. Спогади про Сухомлинського. Київ: Рад. шк., 1990. 223 с.

5. Сухомлинська О. Василь Сухомлинський: «Сім'я — це джерело, з якого живиться повногодова річка держави». *Слово просвіти*. 2022. 8–14 верес. С. 7.

UDC 37.091.4Sukhomlynskyi:82-94"366"

Lesia Sukhomlynska,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3055-5392>,

Ph.D,

Senior Researcher of the Department of Pedagogical

Source Studies and Biographistics,

V. Sukhomlynskyi State Scientific and

Pedagogical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: 1408koala@gmail.com

POSTWAR EVERYDAY LIFE IN MEMOIRS ABOUT VASYL SUKHOMLYNSKYI

This article examines postwar everyday life in the 1940s–1950s through the lens of memoir literature about Vasyl Sukhomlynskyi, which reflects that time's social and pedagogical realities.

Keywords: postwar everyday life, memoirs, Vasyl Sukhomlynskyi, pedagogical daily life, schoolchildren, children, education, upbringing, labor.

УДК 929:82-6

Оксана Іванівна Шалак,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

кандидат філологічних наук,

старша наукова співробітниця відділу теорії та

методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: shalak@ukr.net

ЛИСТ ЯК ОДНА З ФОРМ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК БІОГРАФІКИ, ДІАЛОГ ПОКОЛІНЬ

Розкрито значення комунікативних практик та епістолярію як одного із засобів і форм комунікації для біографіки, реконструкції життєпису, біографії поколінь і міжпоколіннєвих зв'язків.

Ключові слова: комунікація, комунікативні практики, епістолярій, комунікативна особистість, діалог, біографіка.

Соціальні процеси завжди, а в часи глобальних криз і воєн особливо, зумовлені властивостями й спрямованістю комунікативних практик. Комунікація — основа передавання досвіду від одного покоління до іншого, своєрідне поширення культурного й соціального надбань у просторі й часі.

Комунікативні практики в різних галузях знань, осмисленні теорії комунікації, у визначенні термінів «комунікація» й «комунікативні практики» мають тривалу історію. Вона охоплює філософію, політологію, психологію, комунікативну лінгвістику, журналістику, комунікативні практики соціальних мереж, нові комунікативні практики, що з'явилися із запровадженням Інтернету. Проблема комунікативних практик — міждисциплінарна; моделі комунікації, її функції, співвіднесеність мовлення й буття, комунікативні етапи, прояви процесу комунікації досліджували Ролан Барт, П'єр Бурдьє, Ірвін Гофман, Мартін Гайдеггер, Гарольд Дуайт Лассвел, Юрій Лотман, Роман Якобсон; особливості візуальної комунікації — італійський письменник і філософ Умберто Еко. «Комунікативна практика — це дія, спрямована на передачу / отримання значимої інформації. Передаватись / отримуватись ця інформація може за допомогою мас-медіа, акцидентної продукції (плакати, листівки, марки), творів мистецтва тощо» [1, С. 17].

Особливої ваги як «провідний засіб комунікації» [2, с. 99] набув лист — документ, який відкрив і досі відкриває широкі можливості в біографії. Історія дослідження листа — це вивчення епістолярію як специфічного роду художньої літератури як особливої форми спілкування в риториці, а також своєрідного стилю, що межує між усним і писемним мовленням, як своєрідний ідіолект автора. Науковці, які вивчали особливості листа, визначили його основні риси: побутову функцію, утилітарну вартість, писемну форму, тон безпосередності, авторську неприсутність і наявність адресата як співавтора [2, с. 12–13]. Сам лист постає як своєрідний життєпис адресанта, його сповідь, напівдіалог, розмова з уявним співрозмовником. За наявності листів-послань і листів-відповідей біографіка має надійне джерело до реконструкції життєпису, а епістолярні діалоги відтворюють комунікативний потік тієї епохи, якій належать автори листів. Комунікативні листовні практики створюють своєрідне комунікативне поле, у якому з особливою яскравістю оживають минулі події; епістолярний наратив детально відображає соціум, історію, культуру, політику або ж

найдрібніші елементи побуту тієї чи іншої доби. «Лист в історії світової культури має своє незамінне і специфічне місце. Пояснити це можна передусім процесами формування національних культур, зокрема національних мов та літератур. У пізніші часи лист набуває значення соціокультурологічного феномена, що в його відсвіті проступає проблема індивідуальності в історії культури» [3, с. 70].

Основи теорії мовної комунікації передбачають аналіз характерних ознак комунікативної особистості через акти мовної комунікації, до яких причетна ця особистість. Отже, лист дає змогу передовсім відтворити характер, портрет в обрамленні епохи як адресата, так і адресанта. Ідивідуальні риси автора листа визначаються ступенем його потреб у комунікації, пізнавальним діапазоном його особистості, обізнаністю з правилами й етикетом епістолярної комунікації. Для біографіки епістолярний текст дає неоціненні можливості розкриття життєпису через лист або листовний діалог у найтонших подробицях. Аналізуючи комунікативну поведінку учасників епістолярного діалогу, інтенцію адресата, інформативність переданого через листовний текст, т. зв. імплікатуру — те, що закладено між рядків, — дослідник має змогу розкрити й біографії причетних до листування, і ті суспільні, політичні, наукові й інші проблеми, що постають за написаним.

Як адресанта, так і адресата — кожного із учасників епістолярного діалогу можна розглядати як комунікативну особистість, що є одним із основних понять комунікативної лінгвістики. Цей термін, його осмислення відкриває нові методи й підходи для реконструкції життєпису і в біографіці. Поняття «комунікативна особистість» тісно пов'язане з іншим — «мовна особистість», модель якої можна характеризувати за трьома основними рівнями: вербально-семантичним, лінгвокогнітивним і мотиваційним. Ця трирівнева модель, розроблена лінгвістами, дає можливість розглядати мовну особистість за кількома рисами: власне мовною, когнітивною (пізнавальною) й прагматичною — тією, що реалізується в повсякденній практиці. Мотиваційний рівень характеризує особистість як таку, що має певні

комунікативні здібності. Комунікативна особистість постає «як один з виявів особистості, зумовлений сукупністю її індивідуальних властивостей і характеристик, які визначаються ступенем її комунікативних потреб, когнітивним діапазоном, що сформувався в процесі пізнавального досвіду, і власне комунікативною компетенцією — умінням вибору комунікативного коду, що забезпечує адекватне сприйняття і цілеспрямовану передачу інформації...» [4, с. 20].

Усебічно розкрити біографії адресата й адресанта можемо за цією трирівневою моделлю, яка охоплює комунікативні потреби, пізнавальні можливості й комунікативну компетенцію. Приміром, аналізуючи листовні діалоги письменника, дослідника народної творчості, педагога Б. Грінченка та фольклориста, мовознавця К. Шейковського, письменника, фольклориста А. Свидницького і педагога, громадського діяча, засновника Тарасової світлиці в Каневі В. Гнилоширова, фольклориста, етнографа А. Димінського і юриста, історика права О. Кістяківського, можна простежити їхні обопільні потреби в обміні власними працями, зібраними фольклорним та ін. науковим матеріалом, їхні прохання рецензувати видання, їхнє формування вимог до засад у науці. Комунікативні запити виявляються в листуванні через потреби передавати / отримувати найважливішу інформацію, яка сприяє розвитку науки, освіти, культури, відображає життєпис не вирваним із контексту доби, а таким, що «виростає» зі свого часу, із тих особистих і соціальних зв'язків, які й витворюють комунікативний потік певної епохи. Епістолярні діалоги вчених розкривають їхній пізнавальний досвід, що дає змогу його осмислення, виявлення спільного й відмінного, формування наукових принципів, обговорення методів записування, дослідження й видання фольклору.

Функціональний параметр комунікативної особистості розкриває комунікативну компетенцію адресанта й адресата: володіння запасом вербальних засобів, що відкриває можливість актуалізації; збагачення інформаційної, прагматичної, експресивної функцій комунікації. Майстерність полягає у варіюванні епістолярних комунікативних прийомів; виборі

висловлювань, що співвідносяться з нормами комунікативного коду; епістолярного етикету; правилами мови, які визначають і правила письма, а також індивідуалізують учасників листовного діалогу.

Лінгвісти пропонують розглядати учасників комунікації за різними комунікативними ролями й позиціями, що уможлиблюють розкриття їхніх соціальних, психологічних, пізнавальних, світоглядних рис, які чітко проступають під час спілкування. Постає питання національної комунікативної поведінки. Ідеться про поняття української комунікативної свідомості та її проявів, які постають внаслідок аналізу процесів комунікації. Комунікативна поведінка представників певного етносу чітко проступає крізь епістолярні діалоги, якщо листування провадили чужою мовою — свідомо чи вимушено. Добре відомо, що впродовж століть українці змушені були послуговуватися мовами тих держав, до яких належали розшматовані частини українських земель, утім, тексти листів виявляють їхню комунікативну свідомість як українців. Текстологічний і лінгвістичний аналізи дають можливість через німецько-, польсько- чи російськомовні епістолярні колекції розпізнати й проаналізувати біографії тих, хто належав українській культурі.

Листування українських письменників, науковців, політиків минулого виявляє риси української комунікативної етики. Аналіз вітальних чи прощальних епістолярних формул розкриває риси адресанта й адресата як комунікативних особистостей, чиї біографії вписуються в контекст епохи, культура спілкування якої накладає неповторний відбиток на кожен лист. Однак такі формули передовсім характеризують індивідуальність автора кореспонденції, хоч також окремими штрихами доповнюють портрети обох учасників комунікативного діалогу.

Здійснювати аналіз рис комунікативної особистості можна, застосовуючи різні методи. Зокрема психологічний аналіз розкриває темперамент; світоглядні уявлення; стиль; міжособистісні особливості взаємин учасників епістолярного

діалогу. Бінарний контент-аналіз листа як джерела до біографії можна застосовувати, вивчаючи висловлювання адресата й адресанта, уникаючи в такий спосіб суб'єктивізму в судженнях під час дослідження. З допомогою мотиваційного аналізу виявляємо способи співвіднесеності мотивів і прагнень комунікативної особистості з її поведінковою моделлю, бажання досягти результатів запланованої праці через листування. І хоч кожен з цих методів має як переваги, так і недоліки, не може повністю охопити різноманітність форм і глибину змістового наповнення епістолярної комунікації, однак усі вони — надійний інструментарій у роботі над епістолярієм, що завжди був одним із найважливіших документів для реконструкції життєпису.

Епістолярій постає своєрідним діалогом поколінь не тільки в прямому розумінні, коли листувалися батьки й діти, досвідчені науковці зі своїми учнями чи дитячі письменники зі своїми читачами, а й тоді, коли кореспонденція набувала значення через часові межі не тільки років, а й століть. Така комунікація дає змогу розкрити як біографію окремого покоління, так і міжпоколіннєві взаємини, зв'язки, впливи; осмислити тяглість і цілісність розвитку історії, культури, науки.

1. Жукова Н. А. Комунікативні практики в період військового часу: досвід опрацювання проблеми. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2022. № 2. С. 15–22.

2. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.

3. Ляхова Ж. Історія української епістології : дослідження та видання епістолярної спадщини. *Слово і Час*. 2006. № 6. С. 70–81.

4. Основи теорії мовної комунікації : навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2018. 106 с. URL: <https://surl.li/cdvetx>

UDC 929:82-6

Oksana Shalak,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

Candidate of Sc. (Philology),

Senior Research Fellow,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: shalak@ukr.net

**THE LETTER AS ONE OF THE FORMS OF
COMMUNICATIVE PRACTICES OF BIOGRAPHY,
DIALOGUE OF GENERATIONS**

The theses reveal the importance of communicative practices and epistolary writing as one of the means and forms of communication for biography, reconstruction of life history, biography of generations, and intergenerational ties.

Keywords: communication, communicative practices, epistolary, communicative personality, dialogue, biography.

Розширюючи межі біографічних досліджень

УДК 035.01.01

Матвієнко Ольга Віталіївна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0804-5230>,

бібліотекарка II категорії,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Українська мова і література»,

Факультет української філології, культури і мистецтва,

Київський столичний університету імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна

e-mail: o.matviienko@kubg.edu.ua

ГАСТРОНОМІЯ: ОСОБИСТИЙ ДОСВІД БОРИСА ГРІНЧЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ)

Дослідження демонструє проаналізовані на базі епістолярію родини Грінченків взаємовпливи між гастрономією та життєвим досвідом, що також перетинається з прозовою спадщиною Бориса Дмитровича.

Ключові слова: гастрономічна культура, епістолярій, біографістика, Борис Грінченко.

Сучасна гуманітаристика є динамічною, що зокрема підкріплюється активним впровадженням у науку міждисциплінарних підходів: гастрономічна культура виходить за межі кулінарних практик та утверджується як додаткова опора для проведення досліджень у сфері культурології, літературознавства й біографістики. Побутовий елемент стає багатозначним, адже може вказувати на історичну добу, специфіку простору людини. Культура й традиції в Україні здавна напряду пов'язані з їжею, у контексті родини Грінченків

ці особливості вдається дослідити на базі епістолярію та досягти мети — продемонструвати харчові традиції й вподобання.

Тривалий час у гуманітарній науці спостерігається зацікавленість гастрономічною темою. Опорною є розвідка Соломії Павличко «Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського», де рутинне споживання стало показником світосприйняття письменника, маркером соціального стану, його прихильності до близьких [7, с. 521].

Деталі раціону Бориса Грінченка можемо віднайти в згадках двох періодів життя: Слобожанського (1883–1884 рр.) і Чернігівського (1896–1898 рр.). Перший вважаємо перехідним етапом до сімейного життя, що супроводжується плануванням і підготовкою до праці й змін заради добробуту, зокрема це стосується й харчування, а також набуття відповідного «спорядження» — сковороди, чаплії [1, Арк. 3].

Епістолярій відкриває смакові вподобання родини, як-от ковбаса — традиційно бажана українцями страва, — часто є предметом обговорення в листах січня 1884 р. Борис Дмитрович у деталях повідомляє Марії Миколаївні свої наміри, у відповідь отримує рецепт на окремому аркуші [2, Арк. 2; 3, Арк. 1].

Переживання також впливали на апетит чоловіка: знаходимо підтвердження цього в повідомленнях за час розлуки з коханою, коли чоловік настільки занурився у свої переживання, що часом навіть не пам'ятав, що саме їв. Молочні продукти в родині традиційно вживалися ввечері й вважалися обов'язковими для підтримки здоров'я, як і яйця, про що можна зробити висновок з листів Марії до товаришів, що в той час хворіли та отримували від жінки поради щодо лікування в такий спосіб.

Що стосується часу проживання в Олексіївці (1887–1893 рр.), було знайдено згадку про солодоші в родині — варення. Лист 1916 р. допомагає реконструювати вподобання Марії щодо фруктів і ягід, які використовувалися для приготування. [4, Арк. 1; 5, Арк. 1]. У період з 1896 по 1898 рік, працюючи чиновником у Чернігівській губернській земській управі, Борис Грінченко разом із родиною пережив цікавий етап у своїх харчових звичках. Як свідчить лист Марії Грінченко до

дядька Василя від 21 липня 1896 року, ще з 1893 року сім'я відмовилася від вживання м'яса. Вегетаріанство родини не було суворим, оскільки риба лишалася в їхньому меню. Такий вибір також відображав особисту позицію: «Борис Дмитрович був переконаний вегетаріанець і казав, що неминуче прийде такий час, що всі будуть вегетаріанці» [6, Арк. 3] Зрештою, за рекомендацією лікаря, Грінченки повернули м'ясо в раціон для підтримки здоров'я Марії і Настусі. Причини такого харчового «повороту» в родині Грінченків не задокументовані. Найбільш імовірним мотивом для Грінченків могла бути економія часу на приготування їжі. Ця гіпотеза підтверджується пізнішими записами Марії, наприклад, у її листі до матері від 29 червня 1916 року, де вона пише: «Объдъ беру тамъ-же: не хочется тратить время на то что бы покупать и варить» [5, Арк. 2]. Це свідчить про її практичний підхід до організації побуту.

Гастрономічна культура в родині Грінченків — вагомий біографічний і культурний індикатор, що допомагає осмислити постать Бориса Грінченка як людину з чіткою системою цінностей, побутовими практиками, сформованими в певному історико-культурному контексті. Це підтверджує потенціал міждисциплінарного підходу в сучасних гуманітарних студіях і відкриває нові шляхи для вивчення персоналій крізь призму харчового дискурсу.

1. Грінченко Б. Лист до М. Гладиліної. 20–23 листопада 1883. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 42259.

2. Грінченко Б. Лист до М. Гладиліної. 16–19 січня 1884. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 42242.

3. Грінченко Б. Лист до М. Гладиліної. 23 січня 1884. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 40885.

4. Грінченко М. Лист матері. 1892 р. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 44019.

5. Грінченко М. Лист матері. 29 червня 1916. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 44020.

6. Грінченко М. Лист Плеваку Миколі Антоновичу. 23 серпня 1912. ІР НБУВ. Ф. XXVII. Од. зб. 256.

7. Павличко С. Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. С. 502–524.

UDC 035.01.01

Olha Matvienko,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0804-5230>,

category II librarian,

a first (bachelor's) degree student of the educational program

“Ukrainian Language and Literature”,

Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Art,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: o.matviienko@kubg.edu.ua

GASTRONOMY: BORYS HRINCHENKO'S PERSONAL EXPERIENCE (BASED ON HIS EPISTOLARY)

The study demonstrates the interplay between gastronomy and life experience, analysed on the basis of the Hrinchenko family epistolary, which also intersects with Borys's prose heritage.

Keywords: gastronomic culture, epistolary, biography, Borys Hrinchenko.

УДК 929:82-92/82-9(091)

Плющик Оксана Валентинівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

кандидат філологічних наук, доцент,

старша наукова співробітниця відділу теорії

та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: o.pliushchyk@gmail.com

«БІОГРАФІЯ ТВАРИНИ» КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Здійснена спроба проаналізувати поняття «біографія тварини», що за кордоном уже певний час студіюється, у контексті російсько-української війни. Зазначено про анімалістичний поворот у культурі, що дає можливість висловити власні міркування про категорії тварин зазначеного періоду, а також наведено приклади зоографії тварин.

Ключові слова: антропологічний поворот, анімалістичний поворот, біографія тварини, російсько-українська війна, відомі тварини війни, свідки сучасної війни.

Тварини з глибокої давнини є постійними супутниками людини, що засвідчено як наскальними малюнками, назвами тотемів і божеств, так і в сучасному просторі. І якщо часто звернення до анімалістичної теми здійснювалося щодо літературних текстів, то біографічні студії закордоння останні кілька десятиліть активно привертають увагу до життєписів про тварин з використанням відповідного термінологічного апарату ((авто)зоографія (animal (auto)biography), літературні (авто)зоографії (literary (auto)zoographies), (авто)зоопоетика ((auto)zoopoetics)). XX століття позначене розквітом різножанрової художньої й науково-популярної літератури, авторами якої є письменники, культурологи, філософи, біологи, натуралісти, ветеринари, психологи. У цій низці авторства варто згадати Джека Лондона, Джеймса Олівера Кервуда, Ернеста Сетона-Томпсона, Джеральда Даррелла, Роберта Сапольскі, Пітера Сінгера, Вільяма Брюса Кемерона, Бернара Вербера, Елізабет Колберт і багатьох інших, яких об'єднує насамперед любов до тварин і природи. Серед вітчизняних письменників більшість створюють, часто застосовуючи прозопопею, літературу для дітей (казки, оповідання тощо); видають енциклопедичні, науково-популярні видання. Отже, можна сказати, що анімалістичний поворот у культурі, набуваючи обертів, відбувається паралельно з антропологічним — але не в протиставленні, а з іншими й глибшими точками дотику й

перетину [3], зокрема, за кордоном ці повороти синтезувалися в антропозоологію (anthrozoology: дослідження взаємодії людини і тварин (HAS)) і активно студіюються.

Російсько-українська війна стала потужним поштовхом для збору й опрацювання різноманітних особистісних матеріалів, як історій «людських тварин», так і «не людських тварин» (non-human animals — термін за подібністю характеристик між двома видами). Щодо дискусій про «біографію тварини» наразі постає питання: чи може «не людська тварина» бути «вписаною» в біографічний контекст.

Загалом, звернення до проблематики життя й долі тварин, особливе піклування про них, наділення їх, подібними до людських, особистісними рисами, становить цікавий феномен свідомості, переживань наших співвітчизників у драматичних умовах війни.

Вивчаючи питання «вписуваності» тварин у життя людини, нами визначено низку їх можливостей для них: це і наявність паспорта; зоомагазинів, зооклінік, салонів краси й догляду; реалізація певних функціональних обов'язків (як-от, наприклад, рятівник, міношукач, охоронник, бібліотекар, психотерапевт тощо); існування готелів, домівок, кладовищ; отримання різноманітних відзнак і нагород; і навіть наявність спадку. Тварини давно стали частиною людського життя й часто психологічно сприймаються як повноправні члени сім'ї.

Війна, увійшовши в життя країни, уже вписала історії тварин у свій біографічний контекст, а для «не людських тварин», учасників і свідків сучасної війни, я визначила кілька категорій, що можуть бути як однозначними, так і змінними, трансформованими: тварини-жертви, тварини-психотерапевти, тварини-рятувальники, тварини-донати, тварини-пам'ять, тварини-компаньйони, тварини-персонажі.

До тварин-жертв насамперед відношу біографічні наративи про загиблих тварин або тварин, які зазнали фізичних і психологічних негативних наслідків, пов'язаних із руйнуванням їхнього розміреного життя (сюди відносяться і домашні, і свійські, і дикі тварини) під час бойових дій, а також під час

затоплення російськими військами Каховської ГЕС. Водночас дуже часто тварини з цієї категорії зазнають трансформації, коли їх рятують і знаходять їм як нових господарів, так і нові домівки. Для прикладу, найбільш поширеним стало відео про руде кошеня, яке, рятуючись від потоплення, трималося кігтями бетонної стіни [2], і згодом швидко набуло символу звірства окупантів. Його «всиновила» дівчина, родом із Херсонщини, яка вже давно проживає в Києві. Тепер Лео (назвали за іменем рятівника — Леоніда) має свою сторінку в Інстаграм, де й розповідає про своє життя.

Вустами господарів багато врятованих тварин мають можливість повідати свої історії, поділитися подальшою долею, розважити підписників мережевих ресурсів. Ааарон Скабелунд, дослідник методологічних і теоретичних проблем біографії тварин крізь призму долі й наративів пса Хатіко, зазначав одне з первинних джерел — фотографію, що дозволяє «“говорити” й відігравати спільну роль у розповіді власних історій» [8]. Так стала широко відомою в світі світлина Крістофера Окчіконе, який ще з 2014 року веде з колегами візуальний щоденник війни. Проїжджаючи в березні 2022 року повз Анастасію Тиху, яка разом з чоловіком евакуюувала з Ірпеня 26 тварин, з яких деякі собаки були з інвалідністю, фотожурналіст із США закарбував епізод їхнього 5-хвилинного вигулу. А ця історія продовжилася власними — для зооволонтерки (втілення цієї світлини в муралі [1] й подальша доля дівчини [4]), і для кожної вивезеної тварини, які, за її словами, одразу знайшли люблячих господарів, а отже, вийшли з категорії жертв.

Цікаво розгортатиметься майбутнє для тварин, які стали фейками періоду повномасштабного вторгнення (гуси, комарі, кажани й ін.) — окрім сприяння розвитку мистецтва (стінопис, картини, скульптура тощо), втіленню в різноманітних виробках (іграшки для дітей, шеврони для військових, принти на одязі тощо), — вони однозначно будуть (і вже є) персонажами нових художніх творів. А отже, і відносимо їх до кількох категорій: тварини-психотерапевти — згадка про них викликатиме усмішку й позитив, тварини-донати — дуже часто відсоток з продажів

відраховується на потреби Збройних сил України, тварини-пам'ять — повертатимуть до спогадів про війну.

Як домашні і свійські, так і дикі тварини вписуються в біографію країни. Соцмережами гуляють наративи про вепренят Тішу й Тошу, які після втрати мами прибилися до однієї з військових бригад, прив'язалися до військового, доглядальника за ними, але з часом, за відсутності небезпечних умов, службовці знехотя змушені були їх віддати до зоопарку в Харкові [5] — і це вже інша віха їхньої біографії. Або ж відома багатьом дика кабаниха Машка, яка ще дитинчам, поранена, пришкандибала до військових «на нулі», а згодом стала бойовою подругою, і яку також перевезли в більш безпечне місце. Тепер майже кожен день господар викладає в соцмережі відеозаписи її життя — отже, із жертв такі тварини стали психотерапевтами, донатами (оголошують збори для військових) і так, точно будуть персонажами художніх творів.

Здійснюючи огляд біографічного контексту тварин війни, варто декілька слів сказати про волонтерів, які під постійною небезпекою для їхнього життя рятують життя тварин, вивозячи їх з-під обстрілів, і в арсеналі яких дуже багато історій, як спасіння, прилаштування, так і подальшої долі. Приміром, у квітні 2025 року вийшов на екрани документальний фільм Антона Птушкіна «Ми, наші улюбленці та війна» [6]. Спочатку фільм про спасіння тварин під час воєнного стану в країні готувався для перегляду європейськими країнами (у міжнародному прокаті назва — «Saving the Animals of Ukraine»), але замовник — канадська фірма Yarp Films — вирішив насамперед його демонструвати на теренах України, що стало чудовим рішенням для вітчизняного суспільства. Тут представлені різні категорії тварин: від жертв до тварин-пам'ять. У стрічці піднімається питання спасіння тварин попри загрозу для людського життя, а також — гуманного ставлення до тих, хто потрапив в небезпечні умови проживання/виживання. Історії диких і домашніх тварин, їхні подальші життєписи торкаються найтонших струн людських душ, відгукуються болем, змушують шукати інші шляхи по

вдосконаленню організації врятування та їхнього подальшого життя.

Варто зазначити, що закордоном концепції особистості почали застосовувати до тварин наприкінці ще з 1930-х років, але й досі тривають дискусії з цього питання [7]. І я певна, що тварина має не тільки характер, звички, уподобання тощо, а й може бути другом, компаньйоном, членом сім'ї, і навіть може мати біографію — а під час глобальних трагічних подій (війна, зокрема, є надто трагічною), що відбуваються з нами й нашими улюбленицями, ми відчуваємо й живемо разом так, ніби з нами поруч наша Людина, а отже, і діємо відповідно.

Можна сказати, що воєнні події в Україні розкрили ставлення людини до тварин, які також можуть перебувати в стресовому стані, вони переживають шок і дезорієнтацію (нові запахи, гучні звуки, чужі люди тощо). А біографія кожної тварини міцно ввійшла в біографію війни, надавши можливість розкритися найкращим людським якостям, інколи навіть — змінити долю окремих людей, розширити потенціал/ресурс «людських тварин» і «не людських тварин», наситити мистецтво й літературу новими персонажами (автоперсонажами) і навіть здобути всесвітню славу й шану.

1. Балюх Н. У Києві з'явився мурал на честь зоозахисниці, яка рятувала з Ірпеня поранених собак. *Суспільне Київ*. 27.07.2023. URL: <https://surl.li/nmoujl>

2. Кошеня, яке врятували у затопленому Херсоні, знайшло родину. *Youtube. #ЩоТам*. URL: <https://surl.li/edzkco>

3. Столяр М., Богун М. Анімалістичний поворот у сучасних побутових практиках. *The 11th International scientific and practical conference "Innovative development of science, technology and education"* (August 1-3, 2024) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2024. P. 302–309.

4. «Тварини мені як діти». Де зараз Анастасія Тиха, яка врятувала собак з Ірпеня на початку війни. *РБК-Україна*. 29.09.2024. URL: <https://surl.li/vlgagr>

5. Фіялкович В. Із фронту Тіша й Тоша перебралися до Харкова. *Високий замок*. 04.07.2023. URL: <https://surl.lu/vjlgkw>

6. Шилова А. Стрічка «Ми, наші улюбленці та війна» Антона Птушкіна вийшла на екрани: ось що про неї варто знати. *Суспільне Культура*. 4.04.2024. URL: <https://surl.li/tgrsxr>

7. M.I. Kaiser, C. Müller. What is an Animal Personality? *Biology & Philosophy*. 2021. 36:1. <https://doi.org/10.1007/s10539-020-09776-w>

8. Skabelund A. A Dog's Life: The Challenges and Possibilities of Animal Biography. *Re-framing Animal Lives*. Ed. André Krebber, Mieke Roscher (Palgrave Studies in Animals and Literature). Publisher Palgrave Macmillan, 2018. pp. 83-102. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-98288-5>

UDC 929:82-92/82-9(091)

Oksana Pliushchyk,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Senior Researcher of Department of Theory and

Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: o.pliushchyk@gmail.com

“ANIMAL BIOGRAPHY” THROUGH THE PRISM OF THE REALITIES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

An attempt is made to analyze the concept of “animal biography”, which has been studied abroad for some time, in the context of the Russian-Ukrainian war. The author points out the animalistic turn in culture, which makes it possible to express one's own thoughts about the categories of animals of this period and also gives examples of animal zoology.

Keywords: anthropological turn, animalistic turn, animal biography, Russian-Ukrainian war, famous animals of war, witnesses of modern warfare.

Бібліографія та джерела біографічних досліджень

УДК 929:304.44:004.91

Вернік Олексій Леонідович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу формування

біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: avernik@meta.ua

Вернік Юлія Вікторівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

наукова співробітниця відділу формування

біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: juliiaavernik@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ

Розглянуто перспективи використання штучного інтелекту (ШІ) для оптимізації процесу наповнення Українського національного біографічного архіву (УНБА). Проаналізовано традиційну послідовність дій при введенні персональних даних у біографічний архів, що включає читання тексту, виокремлення релевантної інформації та її структурування. Обґрунтовано, що цей процес є ресурсо- й часозатратним. Зазначено, що ефективно

використання ШІ вимагає від працівника нових цифрових компетентностей: уміння формулювати чіткі запити, адаптувати їх до логіки ШІ й інтерпретувати результати. Автори вбачають інтеграцію інструментів ШІ як важливий напрям розвитку УНБА. *Ключові слова:* штучний інтелект, УНБА, біографічна інформація, структуровані дані.

Поширення штучного інтелекту (ШІ) призвело до істотних змін в організації людського життя на різних рівнях соціальної взаємодії та майже в усіх сферах життєдіяльності. Мається на увазі: *сфера IT*, зокрема, у процесах кодування, тестування; у *сфері послуг*, надання яких уже опосередковується ШІ, наприклад, для розпізнавання й класифікації клієнтських запитів, роботи чат-ботів, інтелектуальних помічників; *медіапростір*, частково, у інформаційних війнах, де ШІ створює фейкові матеріали з відео, аудіо, графічною й текстовою інформацією; *сфера дозвілля* — у іграх, фільмах, анімації; *освіта* — використання ШІ в якості цифрового консультанта, підготовка доповідей, презентацій; *мистецтво, наука* — від генеративного мистецтва до аналітики великих обсягів даних, автоматизації наукових пошуків і створення моделей прогнозування.

Дослідницька діяльність науковців гуманітарної сфери змінюється під впливом ШІ, де автоматизуються рутинні інтелектуальні операції, пов'язані, зокрема, з первинним аналізом текстів, обробкою джерел, підтримкою в роботі з великими обсягами інформації.

Проілюструємо дану тезу на прикладі структурування й введення інформації про персоналії до Українського національного біографічного архіву.

У традиційному підході технологічний процес додавання біографічних відомостей про історичну постать до бази даних архіву складається з двох частин: перетворення неструктурованого тексту на структуровані дані та введення цих даних до бази архіву.

Переведення неструктурованої інформації включає в себе:

- читання біографічного тексту, який може бути представлений у формі біографічної статті, довідки, мемуарів, спогадів й ін.

- виділення з тексту релевантної інформації, необхідної для архівної фіксації: дати й місця народження, смерті, поховання, інших подій життя, галузі професійної діяльності, освітні заклади, продукти творчості, нагороди й відзнаки, зв'язки з іншими особами, візуальні матеріали тощо;

- фіксація отриманих структурованих даних у відповідних полях у базі даних.

Даний процес роботи з неструктурованим (або частково структурованим) текстом потребує значних часових і когнітивних ресурсів, оскільки передбачає занурення в зміст, контекстуальний аналіз і перевірку достовірності. Чим більший обсяг тексту, тим тривалішою й більш ресурсовитратною є робота. Якість підготованих даних також залежить і від суб'єктивних чинників, зокрема, психологічного стану дослідника, рівня його концентрації, ступеня втоми, що безпосередньо впливає на уважність, точність і повноту відбору інформації.

Залучення дослідником до даного процесу ШІ дозволяє значно його поліпшити. Проілюструємо вказане на прикладі використання мовної моделі ChatGPT для підготовки даних про видатну українську діячку культури Катерину Білокур. У якості вхідного тексту було використано її життєпис, розміщений у Вікіпедії [URL: <https://surl.li/luizst>]. Обсяг цього тексту становить близько семи сторінок формату А4 (14 кегль, міжрядковий інтервал — 1.5).

«Ручний» спосіб обробки читання тексту, аналітичне опрацювання й виділення ключових структурних даних триває в межах щонайменше від 30–40 хвилин до однієї години залежно від рівня підготовки й рівня концентрації, втоми працівника. Натомість взаємодія дослідника з ChatGPT скорочує часові витрати до кількох хвилин.

Наведемо приклад проведення семантичного аналізу біографічного тексту, який дозволяє виявити ключові події, дати

місця й зв'язки між людьми. Формування запитів і результат взаємодії описаний нижче.

Запит користувача: Які дати зустрічаються в тексті «...»?

Відповідь III: Перелік дат, які можуть зустрічатися в тексті, пов'язаному з життям і творчістю Катерини Білокур:

7 грудня 1900 року — дата народження Катерини Білокур.

1910-ті роки — період дитинства та юності художниці.

1920-ті роки — перші спроби малювати, створення декорацій для місцевого драматичного гуртка.

1934 рік — лист Катерини до Оксани Петрусенко, що спричинив початок визнання.

1940 рік — перша персональна виставка Катерини Білокур у Полтаві.

1941–1945 роки — Друга світова війна, період складнощів у житті художниці, але вона продовжувала працювати.

1944 рік — початок листування з Павлом Тичиною та його дружиною.

1949 рік — Катерина Білокур стала членом Спілки художників України.

1954 рік — її роботи були представлені на Міжнародній виставці в Парижі, де їх оцінив Пабло Пікассо.

1961 рік — смерть Катерини Білокур (10 червня).

1977 рік — відкриття музею-садиби Катерини Білокур у Богданівці.

2000 рік — Катерині Білокур було посмертно присвоєно звання Героя України.

Уточнений запит користувача: Місце й дата народження, смерті й поховання Катерини Білокур з тексту вище.

Відповідь III: Згідно з текстом, ось дані про місце й дату народження, смерті та поховання Катерини Білокур:

Дата народження: 24 листопада (7 грудня) 1900 року.

Місце народження: село Богданівка, Пирятинський повіт, Полтавська губернія (сучасна Київська область).

Дата смерті: 10 червня 1961 року.

Місце смерті: село Богданівка, Яготинський район, Київська область.

Місце поховання: село Богданівка.

Наступний запит користувача стосувався прізвищ, які зустрічалися в тексті, що дозволило б виявляти зв'язки та будувати графі соціальних і професійних зв'язків між персоналіями, візуалізувати біографічні мережі й динаміку впливу певної особи в конкретний історичний період.

У відповідь отримали список з 23 прізвищ, серед яких були Котляревський, Шевченко, Карпенко-Карий. Після перевірки з'ясувалося, що вказані прізвища дійсно зустрічалися в тексті, однак не мали прямого відношення до Катерини Білокур, тому наступним було завдання на уточнення.

Запит користувача: Вкажи всіх людей, що пов'язані з Катериною Білокур і зустрічаються у введеному тексті (відповідь надати списком у рядок).

У відповіді ІІІ сформував список з 14 прізвищ, коректно вилучивши такі, як, наприклад, авторів творів, у виставах за якими брала участь Катерина Білокур. Проте у сформованому списку була відсутня інформація про тип зв'язку з художницею. Для вирішення даного питання користувач уточнив запит.

Запит користувача: Як прізвища, що зустрічаються у введеному тексті, пов'язані з Катериною Білокур?

Відповідь ІІІ: У цьому тексті згадуються кілька імен, які так чи інакше пов'язані з життям і творчістю Катерини Білокур. Ось деякі з них:

Василь Йосипович Білокур — батько Катерини, який був заможним землевласником і мав великий вплив на її перші кроки в житті.

Григорій і Павло — брати Катерини Білокур, з якими вона виросла в родині.

Микита Тонконіг — родич і сусід Білокур, у якого вона навчалася живопису й працювала для драмгуртка.

Оксана Петрусенко — українська співачка, до якої Катерина звернулася після того, як почула пісню «Чи я в лузі не калина була», що надихнула її на створення малюнка.

Володимир Хитько — представник художньо-методичної ради, який відвідав Богданівку й допоміг організувати першу виставку Білокур.

Матвій Донцов — художник, який бачив роботи Білокур на виставці в Полтаві.

Василь Нагай — директор Державного музею українського народного декоративного мистецтва, який організував виставку та придбав роботи Білокур для музею.

Павло Тичина — поет, з яким Катерина листувалася і який мав велике значення в її житті.

Лідія Петрівна Папарук — дружина Павла Тичини, з якою Білокур також підтримувала листування.

Стефан Таранушенко — мистецтвознавець, який був серед її адресатів.

Олена Кульчицька, Емма Гурович — художниці, з якими Катерина підтримувала стосунки.

Отже, працівник за допомогою інструментів штучного інтелекту може протягом 2–3 хв. робочого часу отримати з неструктурованого тексту по певній персоналії, у даному випадку про Катерину Білокур, підготовлені структуровані дані для введення до УНБА. Така оптимізація організації робочого процесу дозволить зменшити час на опрацювання матеріалів, покращити якість наповнення біографічного архіву, мінімізувати ймовірність помилок, пов'язаних із людським фактором.

Загалом, системи обробки природньої мови (Natural Language Processing, NLP) у роботі дослідника-біографіста, крім описаних вище прикладів автоматичного розпізнавання іменованих сутностей в тексті (дат, персоналій), класифікації інформації за заданими категоріями (наприклад, місце народження, освіта, професійна діяльність), встановлення зв'язків між персоналіями й подіями, можуть аналізувати біографічну інформацію в контексті історичних, культурних чи освітніх процесів, формулювати короткі біографічні довідки, автоматично збирати дані з відкритих джерел (онлайн-енциклопедій, цифрових бібліотек, наукових публікацій), візуалізувати біографічні джерела.

Разом з тим відзначимо, що взаємодія з інструментами ШІ вимагатиме від працівника спеціальних навичок, зокрема: уміння чітко формулювати, адаптувати, уточнювати запити для отримання максимально точної й релевантної структурованої відповіді, а саме розуміння логіки роботи ШІ, і здатність трансформувати запити природної мови в інструкції, зрозумілі для цифрової моделі.

Необхідні навички вбачаємо найближчою перспективою розвитку УНБА, спрямованою на включення засобів штучного інтелекту в технологічний процес наповнення біографічної бази.

УДК 929:304.44:004.91

Oleksii Vernik,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

Candidate of Psychological Sciences,

Senior Researcher of Associate,

Department of Formation of Biobibliographic

Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: avernik@meta.ua

Yuliia Vernik,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic

Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: juliiavernik@gmail.com

**THE USE OF AI IN BIOGRAPHICAL RESEARCH:
NEW OPPORTUNITIES FOR THE UKRAINIAN NATIONAL
BIOGRAPHICAL ARCHIVE**

The thesis considers the prospects of using artificial intelligence (AI) to optimize the process of filling the Ukrainian National Biographical Archive (UNBA). The traditional sequence of actions when entering personal data into a biographical archive is analyzed, including reading the text, selecting relevant information and structuring it. It is proved that this process is resource- and time-consuming. It is noted that the effective use of AI requires new digital competencies from an employee: the ability to formulate clear queries, adapt them to the AI logic, and interpret the results. The authors see the integration of AI tools as an important area of development for the UNBA.

Keywords: artificial intelligence, UNBA, biographical information, structured data.

УДК 929+030(438):004.65

Комарянська Тетяна Вікторівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

молодша наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: tatvish01@gmail.com;

Котлярова Тетяна Володимирівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

молодша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: kotliarova@nbuv.gov.ua

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ «ПОЛЬСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА» В «УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ АРХІВІ» (ДО 90-РІЧЧЯ ПУБЛІКАЦІЇ 1-ГО ТОМУ СЛОВНИКА)

Проаналізовано статистику представлення «Польського біографічного словника» в «Українському національному біографічному архіві», зокрема його кількісний і якісний внесок у базу даних «Персоналії», виявлено стилістичні й змістові відмінності подання окремих персоналій у порівнянні з українськими енциклопедичними джерелами.

Ключові слова: «Польський біографічний словник», «Український національний біографічний архів», персоналія.

Цьогоріч, у 2025 р., минає 90 років від виходу у світ першого тому «Польського біографічного словника» (Polski Słownik Biograficzny, PSB) — монументального довідково-енциклопедичного видання з історії Польщі, «побаченої крізь призму окремих людських доль» [2]. Наразі видано 55 томів у 227 зошитах, де зібрано майже 29 тис. біографій, починаючи від перших польських князів і закінчуючи діячами ХХ ст. Оскільки «значна кількість імен в PSB безпосередньо пов'язана з українськими землями Галичини і Правобережної України» [1, с. 132], то введення їх до вітчизняного гуманітарного простору суттєво поповнить джерельну базу для наукових досліджень, розширить поле культурно-освітньої діяльності. Тому цілком затребуваним є їх «повноцінне відображення і в українських біографічних зводах» [там само].

До «Українського національного біографічного архіву» (УНБА) декілька років тому співробітники відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ почали вносити інформацію з PSB — доповнювати наявні персоналії та створювати нові. Опрацьовано було кілька перших томів PSB (1–2-й, 4–8-й, 10-й) на літери «А», «В», «С», «D», «Е», «F», «G», «H», «I», «J». Через відмінність абеток польської і української мов, які використовують відповідно латиницю й кирилицю, маємо поповнення бази даних УНБА «Персоналії» на такі літери: «А», «Б», «В», «Г», «Ґ», «Д», «Е», «Є»,

«І», «О», «Ф», «Ч», «Я». На сьогодні в УНБА PSB представлений 696 іменами, причетними до української історії, культури, науки, освіти й становлення України як держави.

Із зазначеної кількості осіб у списку 29 представниць жіночої статі й 667 чоловіків, тобто жінок від загального числа — 4,2 %. Це надто малий відсоток, який, можливо, не є показовим через нечисельну вибірку персоналій. Якщо порівняти з гендерним розподілом в «Енциклопедії українознавства», то видатних жінок у ній виокремлено майже вдвічі більше — 8,1 % (778 жінок із загальної кількості 9607 осіб). Хоча, безперечно, основною причиною такої нерівності є другорядна роль жінки в суспільстві впродовж значного відтинку історії.

Хронологічно персоналії УНБА із PSB охоплюють період від Х ст. до ХХ ст. Ідеться про представників різних епох спільної польсько-української історії та різних соціальних і професійних груп, діяльність яких істотно вплинула на розвиток Польщі й України. Якщо брати до уваги ранні століття, Х–ХІІІ, то рушіями історії виступають князі (королі) і церковні діячі; у ХVІ–ХVІІ ст. додаються державні, політичні, військові, культурно-освітні діячі, правники, дипломати, учені, письменники, купці, фінансисти; у ХІХ–ХХ ст. — лікарі, інженери, журналісти, видавці, промисловці, митці різних галузей (поети, скульптори, музиканти, композитори, артисти), князі вже не згадуються. Отже, за хронологією в PSB можемо відстежити певні періоди становлення обох держав.

Найважливіший факт, виявлений під час опрацювання персоналій з PSB, полягає в тому, що від усієї їх кількості майже 2/3 представлених осіб (а саме — 454) потрапило до УНБА тільки з цього словника, що суттєво доповнило базу даних. Наприклад, порівняємо джерела персоналій за окремими напрямками діяльності. «Педагогіка і освіта»: із 176 осіб 96 взято лише з PSB, «Політика»: із 165 осіб — 101, «Управління»: із 133 осіб — 81, «Суспільна діяльність»: із 132 осіб — 88, «Армія»: із 128 осіб — 78, «Техніка»: із 43 осіб — 32, «Театр»: із 32 осіб — 19, «Промисловість та ремісництво»: із 33 осіб — 30, «Фінанси»: із 7 осіб — 6.

Решта імен, трохи більше третини, трапляється, крім PSB, в українських довідково-енциклопедичних та інших виданнях:

«Енциклопедія українознавства», «Радянська енциклопедія історії України», «Енциклопедія історії України», «Політична енциклопедія», «Тернопільський енциклопедичний словник», «Літопис руський» тощо. Головна відмінність між переважною більшістю з них і PSB — у стилістиці викладення біографічної інформації: в українських енциклопедіях — стислий, лаконічний стиль біобібліографічних відомостей, тобто довідки вміщують персональні дані «словникового формату» (ПІБ, дати життя, місце народження, смерті, поховання, інформацію про досягнення, найважливіші праці тощо), натомість у PSB використовується вільний публіцистичний стиль — «біографії написані стисло, об'єктивно й надзвичайно конкретно, але утворюють настільки дивовижні оповіді про людські долі, що нерідко набувають характеру захопливої історії — повсякденної, пригодницької чи авантюрної» [2].

Крім того, незважаючи на те, що «за висновками провідних українських вчених-полоністів, українця “Польського біографічного словника” є змістовною, об'єктивною і толерантною...» [1, с. 132–133], не завжди подання інформації про одну й ту саму людину в українських енциклопедичних виданнях і PSB однакова — вона може мати інше, а часом і протилежне, змістове наповнення. Зокрема, у персоналії УНБА щодо Олекси Довбуша (1700 (або 1719)–1745) подано визначення, сформоване на основі довідок «Енциклопедії історії України», «Енциклопедії українознавства», «Тернопільського енциклопедичного словника» та ін.: «один із найвідоміших ватажків руху опришків 30–40-х рр. XVIII ст. у Західній Україні, народний месник». Натомість у PSB Довбуша названо «найвідомішим з гуцульських розбійників» (PSB. Т. 5. С. 239). А видатний публіцист, церковний, громадський, політичний і культурно-освітній діяч XVII ст., один із палких борців проти церковної унії 1596 р. Іов Борецький (?–1631) названий у словнику «*нелегальним* православним митрополитом Київським» (курсив наш. – Т. К., Т. К.) (PSB. Т. 2. С. 315), тобто так, як його визначала в той історичний період політична й церковна влада Речі Посполитої, а через кілька століть, як бачимо, утвердила

польська історіографія. Надзвичайно цікавою була б історична оцінка діяльності, наприклад, уманського сотника Івана Гонти (?–1768), але його імені немає серед персоналій PSB — зробимо припущення, що через контрверсійність для польської історії цієї постаті.

Загалом біографічна інформація з PSB значно збагатила УНБА не лише кількісно — через поповнення іменами БД «Персоналії», а і якісно — уточненням, доповненням, конкретизацією наявних у цій БД відомостей. Зокрема, згідно з даними PSB, уточнено дату смерті Яна Тобіаша Августиновича (1664–1751) — 22 грудня (PSB. Т. 1. S. 185); додано відомості про Вацлава Борейка (1764–1854) як про засновника парків і садів на Волині й Київщині (PSB. Т. 2. S. 325); конкретизовано внесок у громадську, політичну, релігійну, культурно-освітню діяльність таких постатей, як Антоній Белікович (1820–1872): освітній і релігійний діяч — католицький священник, директор і вчитель катехізису в гімназіях Львова, Бережан (PSB. Т. 2. S. 44), Ернст Теодор Брайтер (1865–1935): політичний діяч — депутат від Львова в австрійському парламенті в 1900–1904 рр., делегат в українському уряді в 1918 р. (PSB. Т. 2. S. 425–426), Ян Добжанський (1820–1886): театральний і громадський діяч — директор Львівського польського театру, засновник громадсько-політичної організації «Сокіл» (PSB. Т. 5. S. 266–267). Також у словнику знаходимо окремі факти з біографій польських діячів, які можуть становити певний інтерес для істориків, краєзнавців, дослідників різних галузей науки. Так, наприклад, у відомостях про львівського лікаря й громадського діяча Мартина Анчевського (?–1682) зазначено, що він був власником «Чорної кам'яниці» на площі Ринок — однієї з найвідоміших будівель історичної частини сучасного Львова (PSB. Т. 1. S. 91).

Отже, історія становлення нашої держави свідчить про те, що з часів Речі Посполитої поляки мали значний вплив на розвиток освіти, науки, культури, віросповідання на українських землях. Цьому знаходимо підтвердження й на сторінках «Польського біографічного словника». Репрезентована в ньому біографічна україніка має велике значення для вітчизняної гуманітаристики,

«...оскільки його персоналії яскраво відображають багатовікове тісне переплетіння історії і культури польського й українського народів» [1, с. 132]. Певні історичні періоди, окремі події, діяльність відомих і малознаних постатей потребують з часом перегляду й переосмислення, для чого вітчизняним науковцям варто залучати закордонні джерела, зокрема довідково-енциклопедичні. «Український національний біографічний архів», як багатофункціональна база даних, потенційно може забезпечити дослідникам доступ до таких джерел, серед яких — «Польський біографічний словник». Його опрацювання необхідно продовжити спільними зусиллями співробітників обох підрозділів Інституту біографічних досліджень НБУВ — відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів і відділу теорії та методики біобібліографії.

1. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія. Київ, 2013. 520 с.

2. O PSB. *IH PAN*. URL: <https://www.psb.pan.krakow.pl/o-psb/>

UDC 929+030(438):004.65

Tetiana Komarianska,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: tatvish01@gmail.com

Tetiana Kotliarova,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

Junior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: kotliarova@nbuv.gov.ua

**REPRESENTATION OF THE POLISH BIOGRAPHICAL DICTIONARY
IN THE UKRAINIAN NATIONAL BIOGRAPHICAL ARCHIVE
(TO THE 90th ANNIVERSARY OF THE PUBLICATION
OF THE 1st VOLUME OF THE DICTIONARY)**

The statistics of the presentation of the Polish Biographical Dictionary in the Ukrainian National Biographical Archive were analyzed, including its quantitative and qualitative contribution to the Personalities database, and stylistic and content differences in the presentation of individual personalities were identified in comparison with Ukrainian encyclopedic sources.

Keywords: the Ukrainian National Biographical Archive, the Polish Biographical Dictionary, person's profile.

УДК 016:929+821.161.2-1.09+7.036(477)

Негрейчук Ірина Олександрівна,

головна бібліографка науково-бібліографічного відділу,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
Київ, Україна

e-mail: nbv@nplu.org

**БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ДОВІДНИК ЯК ДЖЕРЕЛО
ІНФОРМАЦІЇ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ
«МИТЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ»
ТА «ПОЕТИ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ»)**

Проаналізовано інформаційний потенціал щодо розкриття тенденцій модерності українського мистецтва й літератури ХХ ст., а також внеску митців української діаспори й художників поетичного слова до скарбниці української культури у виданих Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого

біобібліографічних довідниках «Митці української діаспори», «Поети Київської школи».

Ключові слова: біобібліографічний довідник, мистецтво українське ХХ ст., митці української діаспори, письменники українські, поети Київської школи, Київська школа поезії (літературне об'єднання), Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого.

Упродовж 2021–2024 рр. фахівцями Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого було підготовлено та видано два актуальні видання — біобібліографічні довідники «Митці української діаспори» й «Поети Київської школи».

Поява «Митців...» була зумовлена назрілою останніми десятиліттями потребою ознайомити сучасників із творчістю митців української діаспори, висвітлити основні форми їхньої творчої діяльності відповідно до видів мистецтва. Мистецтво української діаспори ХХ ст. заслуговує на особливу увагу, адже воно є невід'ємною складовою національної культури в історичному й загальнокультурному контексті та важливим чинником збереження й розвитку окремих її сфер, заборонених в Україні в часи тоталітарного режиму.

Через трагічні події ХХ ст. деякі українці були змушені покинути свою землю й домівки: спочатку вплинула поразка Української революції 1917–1921 рр., а згодом — події Другої світової війни (1939–1945). На еміграції опинилася велика кількість митців різноманітних напрямів — художників, скульпторів, іконописців, письменників і громадських діячів. Микола Азовський, Емма Андіївська, Володимир Баляс, Іван Кейван, Едвард Козак, Юрій Кульчицький, Мирон Левицький, Богдан Певний і багато інших — усі вони були учасниками еміграційних переміщень другої й третьої хвиль. Українська культура почала розвиватися в різних країнах Європи, у Америці, Канаді й Австралії. Культурними осередками стали Прага, Париж, Нью-Йорк, Краків, Буенос-Айрес і інші міста світу.

Олександр Архипенко — уродженець Києва, одним із перших європейських митців втілював принципи кубізму в

скульптурі; був одним із найвидатніших новаторів модерної скульптури. Застосувавши абстрактні геометричні форми, О. Архипенко створив унікальні шедеври нового мистецтва ХХ ст. Він плекав ідею створення «механічної картини», намагаючись привести малюнок в рух. У результаті численних експериментів цей задум було втілено. У 1927 р. Патентне відомство США видало О. Архипенку два патенти: на «метод оформлення змінних зображень» і на апарат для передачі образів у русі, що увійшов в історію світової культури під назвою «Архипентура». Нині його, дещо модернізований, винахід розповсюджений у світі у вигляді рекламних щитів зі змінними зображеннями. Також митець запропонував «світломодулятори» — скульптуру з плексигласу й світла; здійснював експерименти зі «звуковою скульптурою» (1947).

Яків Гніздовський — уродженець Тернопільщини, який після війни чи не єдиний з українців у Північній Америці зумів здобути міжнародне визнання своїми численними гравюрами, оформленням літературних видань. У жанрі анімалістичної гравюри створив серію малюнків рослин і тварин із нью-йоркських ботанічних садів і зоопарку в Бронксі. Його роботи «Зимовий пейзаж» і «Соняшник» прикрашали робочий кабінет Президента США Джона Кеннеді в Білому домі. Згодом митець присвятив себе виключно техніці дереворізу. У 1986 р. світ побачила збірка створених ним екслібрисів. Роботи Я. Гніздовського були частиною виставки сучасної американської графіки, що експонувалась у країнах Латинської Америки, Японії, Індії й багатьох країнах Європи.

Одеситка Соня Делоне — графік, живописець, скульпторка, дизайнерка одягу й аксесуарів, була однією з перших художниць, яка зуміла об'єднати новаторський живопис із текстилем і стала «обличчям моди» тієї епохи. Вона бралася до всього, переключаючись із одного виду діяльності на інший: створювала моделі одягу й взуття, театральні костюми й декорації (зокрема для антрепризи С. Дягілева), займалася тюнінгом автомобілів, ткала килими, розмальовувала гральні карти, ілюструвала книги; відкрила власний дім мод «Casa Sonia»

в Мадриді. «Оптична» сукня художниці прикрасила обкладинку всесвітньо відомого американського журналу «Vogue»; її «сукні-поєми» здійснили справжню революцію не лише у світі моди, а й у світовому мистецтві. Незадовго до смерті С. Делоне газета «The New York Times» назвала мисткиню «однією з найвидатніших художниць свого часу і однією з останніх свідків паризького художнього життя до 1914 р.». Її ім'я стоїть одним із перших серед майстрів світового авангарду. На честь мисткині названо астероїд (1973).

Донедавна залишалися маловідомими імена багатьох митців, які утверджували українську культуру в закордонному середовищі. Але ситуація поступово змінилася на краще, і от вже в Києві з'явилися вулиці, названі іменами Олександра Архипенка, Якова Гніздовського, Соні Делоне, Никифора Дровняка; у Львові — Лева Геца і Сергія Литвиненка, у Чернівцях — Миколи Бідняка, у Коломиї — Святослава Гординського, у Рівному — Ніла Хасевича, у Вінниці — Миколи Битинського, в Івано-Франківську — Григорія Крука й ін. На знак вшанування пам'яті митців в Україні проходять виставки їхніх творів, встановлюються меморіальні дошки й пам'ятники, випускаються поштові марки і ювілейні монети, відкриваються кімнати-музеї.

Повернення невідомих і забутих імен митців є важливим чинником для розкриття культурних надбань України в мистецтві й літературі. Тому бібліографи Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого також долучилися до дослідження їхнього життя й творчості. Для більш зручного користування зібраною інформацією було використано формат довідника.

Біобібліографічний довідник «Митці української діаспори» [1], підготовлений фахівцями науково-бібліографічного відділу, містить інформацію про 89 персоналій найвідоміших українських митців, які, вимушено емігрувавши в різні часи в різні країни світу, продовжували плідно працювати, збагачуючи скарбницю української й світової культур. Серед них є як всесвітньо відомі художники, так і ті, чиї імена знані лише в невеликому колі поціновувачів мистецтва. У виданні в алфавіті персоналій подано

статті про творчість митців і списки літератури. Статті містять відомості про родину митця, навчальні заклади, у яких він здобув освіту, інформацію про творчий і життєвий шлях, цитати відомих мистецтвознавців, критиків, журналістів з оцінкою його творчості.

Списки літератури складаються з двох підрозділів. Підрозділ «Твори» вміщує відомості про мистецькі праці, видані як окремо (альбоми репродукцій, каталоги виставок, комплекти плакатів, листівок), так і надруковані в збірниках, періодичних виданнях тощо. У кінці підрозділу (за астерисками) надано інформацію про мистецтвознавчі праці, прозові й поетичні твори митця й матеріали, у підготовці яких він брав участь як редактор, упорядник, перекладач або рецензент. Другий підрозділ «Література» містить інформацію про публікації, присвячені життю й творчості митців, надруковані як в Україні, так і за її межами. Завершують список відомості про бібліографічні й довідкові видання.

Тенденції модерності, які властиві не тільки українському мистецтву, а й творчому слову ХХ ст. знайшли своє втілення в одному з найцікавіших явищ в українській літературі — Київській поетичній школі. З метою розкриття цього феномену в українській поезії другої половини ХХ ст. фахівцями Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого було підготовлено біобібліографічний довідник «Поети Київської школи» (2024). Видання містить максимально повну бібліографічну інформацію про діяльність, роль і місце найбільш знакових поетів, які асоціюються з діяльністю Київської школи: Василь Голобородько, Віктор Кордун, Василь Рубан, Микола Воробйов, Михайло Саченко, Валентина Отрощенко, Надія Кир'ян, Михайло Григорів, Іван Семененко, Станіслав Вишенський і Валерій Ілля.

Нове поетичне явище постало в середині 1960-х рр. у колі студентів Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка та існувало як неформальне об'єднання протягом майже 20 років виключно завдяки зусиллям самих поетів, здебільшого за вкрай несприятливих соціально-політичних умов. Постшістдесятники, як їх називали, принципово відмовилися від ідеології, були

незаангажованими, вільними від будь-яких постулатів і схем, вважалися фундаторами новотворів і чистої поезики. Творчу молодь об'єднувала спільна основа світобачення й естетичних смаків, опертя на прадавні традиції етносу, літературної класики й здобутки модернізму. Після періоду «вимушеної еміграції» під тиском «партійної політики» в галузі літератури митці Київської школи зуміли зберегти власне творче кредо й внутрішній бастион свого «Я», щоб в 1980-і рр. повернутися в простір лірики, не втративши своїх естетичних якостей і художньої перспективи, що й засвідчили їхні численні збірки.

Саме про феномен Київської школи поетів ідеться в літературному нарисі доктора філологічних наук, професорки, головної наукової співробітниці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Людмили Тарнашинської «Київська школа поетів: естетизація часопростору», який вміщено на початку біобібліографічного довідника «Поети Київської школи» [2, с. 8–23]. Як зауважила Л. Тарнашинська, «міфологеми наступників українських шістдесятників, відомих як представники Київської школи поетів, вийшовши поза ідеологічну орбіту епохи, здобували здатність пронизувати “різні епохи” й різні пласти буття» [2, с. 14].

Інформацію про поетів-«киян» розміщено в такому ж порядку, як і в попередньому виданні: спочатку подано біографічну довідку, а потім два підрозділи — твори поетів і література про них. Матеріал розташовано в хронологічному порядку. У розділі «Твори» також представлено інформацію про інтерв'ю з поетами, написані ними передмови, післямови, публіцистичні статті й виступи. Окремо виділено видання в перекладах іноземними мовами. Додаткову інформацію про фільмографію режисера документальних фільмів подано в розділі «Михайло Саченко», а в розділі «Василь Голобородько» виокремлено його листування.

Загалом обидва згадані біобібліографічні довідники містять цікаву й важливу інформацію про поетів української модерної літератури, митців-новаторів, світових зірок і ключових постатей української культури. Осмислення їхньої творчості, яка виникла

не стільки завдяки існуючій в країні ситуації, скільки всупереч їй, дає розуміння України в культурному вимірі та існування українців у глибинах мистецько-літературного процесу, недосяжних для безцеремонного втручання ідеології, у тих глибинах, де творилися справжні духовні цінності.

1. Митці української діаспори [Електронне видання] : біобібліогр. довід. М-во культури та інформ. політики України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2021. 488 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=13883>

2. Поети Київської школи [Електронне видання] : біобібліогр. довід. М-во культури та стратег. комунікацій України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2024. 340 с.: іл. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=14767>

UDC 016:929+821.161.2-1.09+7.036(477)

Iryna Nehreichuk,

Chief bibliographer of the Scientific and Bibliographic Department,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nbv@nplu.org

**BIOBIBLIOGRAPHIC REFERENCE BOOK AS A
SOURCE OF INFORMATION (BASED ON MATERIALS
FROM «ARTISTS OF THE UKRAINIAN DIASPORA»
AND «POETS OF THE KYIV SCHOOL»)**

In order to reveal the trends of modernity in Ukrainian art and literature of the 20th century, as well as the contribution of artists of the Ukrainian diaspora and artists of poetic words to the treasury of Ukrainian culture, the Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine issued the biobibliographic guides “Artists of the Ukrainian Diaspora” and “Poets of the Kyiv School”.

Keywords: biobibliographic reference book, Ukrainian art of the 20th century, artists of the Ukrainian diaspora, Ukrainian writers, poets of the Kyiv School, Kyiv School of Poetry (literary association), Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine.

УДК 012Томашівський:027.54(477.411)НІБУ
Литвин Ольга Володимирівна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7900-5208>,
завідувачка сектору ретроспективної бібліографії,
науково-бібліографічний відділ,
Національна історична бібліотека України,
Київ, Україна
e-mail: nibu.nbv@gmail.com

НАУКОВИЙ ДОРОБОК СТЕПАНА ТОМАШІВСЬКОГО В БІБЛІОГРАФІЧНИХ РЕСУРСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІСТОРИКА)

Огляд праць Степана Томашівського у фондах і бібліографічних покажчиках Національної історичної бібліотеки України. Акцентується увага на державницькій складовій у творчості вченого.

Ключові слова: Томашівський, Національна історична бібліотека України, бібліографія, державницька позиція.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності Національної історичної бібліотеки України (далі — НІБУ, Бібліотека) є створення бібліографічних покажчиків і формування тематичних баз даних з історії України. За 85 років існування книгозбірні її бібліографічний доробок становить понад 300 видань, з них — 56 випусків щорічника «Історія України», тематичні бібліографічні покажчики, каталоги колекцій фондів зібрань, дослідження з краєзнавства й видання, присвячені окремим історикам.

Останнім часом укладено низку біобібліографічних покажчиків, як то: «Петро Тронько — історик, краєзнавець», «Берлінський Максим Федорович», «Особистість в історії: матеріали до бібліографії», «В'ячеслав Липинський — історик, державник, патріот (до 140-річчя від дня народження)», «Бажан Олег Григорович», «Рєєнт Олександр Петрович».

Щорічник «Історія України» також містить рубрику, присвячену персоналіям істориків.

Результатом нового дослідницького проєкту Бібліотеки стало видання «Українські історики міжвоєнного періоду. 1918–1939. Біобібліографія» [8]. У ньому представлено персоналії діячів історичної науки, які були засновниками Української академії наук у 1918 році, працювали в академічних інституціях у цей період, а також освітян, архівістів, музейних працівників, членів Наукового товариства імені Шевченка, українських істориків, які перебували в еміграції.

Біобібліографія містить 237 персоналій істориків і представників гуманітарних наук, які спеціалізувалися на історичній тематиці. Більшість представлених у покажчику джерел зберігається у фонді НІБУ. Він, зокрема, містить окремі твори й статті історика Степана Томашівського, а також публікації про його життя й діяльність.

Мета повідомлення — визначити та проаналізувати праці Степана Томашівського, зазначені в покажчику «Українські історики міжвоєнного періоду. 1918–1939. Біобібліографія», акцентувати увагу на державницькому напрямку у творчості вченого.

Теоретична спадщина Степана Томашівського в умовах радянського тоталітарного режиму тривалий час замовчувалась і була недоступна для науковців [2, с. 33]. У сучасній українській історіографії публікації вченому присвятили Роман Коршук, Надія Бортняк, Неоніла Падюка, Михайло Швагуляк, Марія Щербата, Олексій Ясь, Володимир Потульницький. Так, аналізуючи погляди Степана Томашівського щодо національної ідеї, Роман Коршук констатує, що певні положення історика не втратили актуальності і сьогодні, *«...мыслитель не обмежувался “локальным” розумінням національної ідеї (здобуття незалежності), а визначив місію України як своєрідного чинника в європейській історії»* [3, с. 178].

Степан Теодорович Томашівський — український історик, політик, громадсько-політичний діяч, член Наукового товариства

імені Шевченка, провідний представник Львівської школи Михайла Грушевського, народився в 1875 році на Львівщині.

«Обдарований незвичайно логічним умом, умів і минуле власного народу і світові події вкладати в прозорі формули і виводити з них консеквентні висновки для сучасної хвилі», — так писав про вченого Іван Крип'якевич [4, с. 227], який вважав саме Степана Томашівського разом з В'ячеславом Липинським засновниками державницького напрямку в українській історіографії.

Історичний доробок Томашівського становить близько півсотні праць. Сфера його наукових інтересів — історія Галичини, середньовічна історія Русі, проблеми українсько-польського протистояння, роль церкви в суспільно-політичному житті України, державно-політичні процеси в Австро-Угорщині початку XVIII ст., політика гетьмана Івана Мазепи.

Відомий нарис «Українська історія: Старинні і середні віки» вийшов друком у 1919 р. [4]. Це була спроба викласти історію України з державницького, націєтворчого погляду, показати боротьбу українців за власну незалежність. Степан Томашівський досліджує геополітичне становище України, чинники, які впливають на історичний розвиток. Галицько-Волинська держава, на думку історика, — це перша українська національна держава, де центральне місце в процесах націєтворення й будувannya незалежної соборної держави відіграють саме західноукраїнські землі. У нарисі викладено загальні основи української історії від найдавніших часів до литовської, польської, московської й турецької експансії. Автор рішуче виступає проти колоніальної політики щодо української держави. Перехід автора з народницької ідеологічної платформи на державницькі погляди посилював особисті й доктринальні розходження між ним і Михайлом Грушевським [1; 9; 10].

«Українську історію» Степана Томашівського [7] Наталія Полонська-Василенко називає «першою державницькою працею з історії України» [5, с. 14]. *«Здобування землі, відокремлення від «руськості», витворення окремої національно-культурної індивідуальності і здобуття політичної самостійності — оце*

орієнтаційні пункти для історика в розміщенні світла чи тіні на його малюнку» — стверджує Степан Томашівський [7, с. 12]. У збірці «Під колесами історії» (1922) вчений пише: «Як би у нас справді було таке божевілля... коли соборна Україна з реготом безумного розтрошувала свою правдиву, велику й засібну державу; у моменті, коли у всіх тямущих Українців повинна була бути тільки одна думка, одна ціль, один ідеал: захистити існуючу державність» [6, с. 7]. На думку історика, завданням держави є об'єднання окремих елементів в одне ціле, таких як державна мова, культура українського народу, звичаї, історія.

Що стосується національної ідеї, то історик ставить питання: «...чи ми, Українці, маємо одну спільну національну ідею — цю необхідну передумову, щоб бути справжньою нацією», з сумом констатує: «Про одну спільну національну ідею у нас зараз і мови нема» [6, с. 6].

У нарисі «Суд історії» вчений повертає нас до подій Першої світової війни. Тут його прагнення співзвучні із сьогоденням: «...нам, Українцям, не слід забувати, що в історії сучасної світової катастрофи, українська руїна займає окреме, одначе дуже визначне місце; чи подбав хто досі про суд над тими, які своєю діяльністю або бездіяльністю довели рідну землю до сьогоднішнього стану? Пора б подумати про це» [6, с. 79–80].

І, проводячи історичну паралель, можна зазначити, що боротьба за національну ідею, власну державу, ідентичність, право на існування продовжується й нині. З початком повномасштабного вторгнення відбулась активізація цих процесів. Українці прагнуть розвивати й зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу.

1. Бортняк Н. В. Степан Томашівський: до відносин з Михайлом Грушевським. *Український історик*. Львів, 1996. Т. XXXIII. С. 291–296.

2. Кирилів М. Томашівський про роль та місце Української греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. пр. Львів, 2007. Вип. 19. С. 32–37.

3. Коршук Р. М. Українська національна ідея в творчій спадщині Степана Томашівського. *Гуманітарні студії*: зб. наук. пр. Київ, 2007. Вип. 2. С. 171–179.

4. Крип'якевич І. П. Степан Томашівський. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Львів, 1931. Т. СІІ. С. 225–230.

5. Полонська-Василенко Н. Д. Перша державницька праця з історії України. *Державницька думка*. 1951. Ч. 4. С. 4–14.

6. Томашівський С. Т. Під колесами історії: нариси і статті. Берлін: Українське слово, 1923. 102 с.

7. Томашівський С. Т. Українська історія: нарис 1: Старинні і середні віки. Львів: Вчора і нині, 1919. 154 с.

8. Українські історики міжвоєнного періоду. 1918–1939. Біобібліографія. М-во культури та стратегічних комунікацій України, Нац. іст. б-ка України. Київ, 2024. 768 с.

9. Ясь О. В. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): монографія: у 2-х ч. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. Ч. 1. 587 с.

10. Ясь О. В. Неоромантизм в історіографічній візії С. Томашівського. *Українській історичний журнал*. 2011. № 4. С. 195–214.

UDC 012Tomashivskyi:027.54(477.411)NHBU

Olha Lytvyn,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7900-5208>,

Head of the Retrospective Bibliography Section,

Scientific and Bibliographic Department,

National Historical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: nibu.nbv@gmail.com

**STEPAN TOMASHIVSKYI'S SCIENTIFIC CONTRIBUTION
IN THE BIBLIOGRAPHIC RESOURCES OF THE NATIONAL
HISTORICAL LIBRARY OF UKRAINE (TO MARK THE 150th
ANNIVERSARY OF THE HISTORIAN'S BIRTH)**

The article discusses publications by Stepan Tomashivskyi from the holdings and bibliographic indexes of the National Historical Library of Ukraine. The emphasis is on the state-building stance in the scholar's body of work.

Keywords: Tomashivskyi, National Historical Library of Ukraine, bibliography, state-building stance.

УДК 929:51(477)«1953/2023» Кондратьєв Ю.Г.

Левченко Юрій Іванович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-7275>,

кандидат історичних наук (доктор філософії),

головний бібліограф,

відділ інформаційно-бібліографічної роботи,

Наукова бібліотека Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова,

Київ, Україна

e-mail: hjcj@i.ua

БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК «ЮРІЙ ГРИГОРОВИЧ КОНДРАТЬЄВ»: ДОСВІД ПІДГОТОВКИ БІОГРАФІЧНОЇ СТАТТІ

Розкрито досвід підготовки біографічної статті до біобібліографічного покажчика «Юрій Григорович Кондратьєв». Показано етапи підготовки: збір матеріалу — відбір інформації — укладання тексту — кінцеве редагування.

Ключові слова: біографія, реконструкція, друковані біографічні статті, електронні матеріали, особова справа.

У вересні 2023 р. відійшов у вічність видатний український математик, професор Білефельдського університету й Українського державного університету імені Михайла

Драгоманова Юрій Григорович Кондратьєв. Для вшанування його пам'яті директорка Наукової бібліотеки Людмила Василівна Савенкова вирішила створити бібліографічний покажчик. Упродовж 2024 р. виконувалася його підготовка: укладалась бібліографія; здійснювалося написання біографічних статей («нарис науково-педагогічної діяльності», «основні дати життя та діяльності»); готувалися додаткові матеріали (світлини, іменний покажчик, перелік наукових ідентифікаторів у базах даних). У березні 2025 р. біобібліографічний покажчик «Юрій Григорович Кондратьєв» було видано, а його електронну версію розміщено в репозитарії Університету [2].

Безпосередньо підготовкою «Нарису науково-педагогічної діяльності» займалося три особи, які збирали й уточнювали з різних видів джерел біографічний матеріал: бібліограф Юрій Іванович Левченко опрацьовував друковані матеріали (статті й книги); бібліотекар Михайло Анатолійович Безсмертний провадив пошукову роботу щодо біографічної інформації в мережі Інтернет; директорка Наукової бібліотеки Людмила Василівна Савенкова комунікувала безпосередньо з рідними й колегами Юрія Георгійовича. Остаточну редакцію біографічної статті й наукове редагування здійснив проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, професор, доктор фізико-математичних наук і близький друг Юрія Григоровича — Григорій Мирославович Торбін.

Робота над нарисом почалася з підготовки основи: хронології наукової й викладацької діяльності. Матеріали до неї вибиралися з біографічних статей книг («Професори Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: 1944–2009 : біобібліографічний довідник» (2009), «Енциклопедія Сучасної України (Т. 14)» (2014), «Професори Київського університету: біографічний довідник» (2019) та інші) і статей («Математик Юрій Кондратьєв». *Міждисциплінарні дослідження складних систем* (№ 14, 2019), «Математик, Патріот, Вчитель, Особистість». *Міждисциплінарні дослідження складних систем* (№ 23, 2023), «Кондратьєв Юрій

Григорович 13.10.1953–05.09.2023». *Карпатські математичні публікації* (Т. 15, № 2, 2023) тощо) — повний перелік використаних праць представлений у бібліографічному покажчику в розділі «Публікації про Ю. Г. Кондратьєва». Ці книги й статті знаходилися в електронному каталозі Наукової бібліотеки, а потім замовлялися й опрацьовувались.

За результатами роботи було уточнено хронологію життя й діяльності Ю. Г. Кондратьєва:

Народився 23 жовтня 1953 р. в м. Київ;

1970 р. — закінчив фізико-математичну школу № 145 м. Києва;

1975 р. — закінчив Механіко-математичний факультет Київського державного університету імені Т. Шевченка;

1978 р. — закінчив аспірантуру при кафедрі математичного аналізу Київського державного університету імені Т. Шевченка;

У 1978–1991 рр. — працював асистентом, доцентом, професором кафедри математичного аналізу Механіко-математичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка;

1979 р. — захистив кандидатську дисертацію «Узагальнені функції в задачах нескінченновимірного аналізу»;

1987 р. — захистив докторську дисертацію «Спектральний аналіз нескінченновимірних еліптичних диференціальних операторів»;

З 1987 р. — розпочав наукову роботу в Інституті математики Академії наук УРСР;

У 1987–1990 рр. — доцент, професор Київського політехнічного інституту;

1990 р. — отримав стипендію Фонду Олександра Гумбольдта (Німеччина) та почав суміщати роботу за кордоном і в Україні;

У 1991–1997 рр. — працював науковим співробітником Білефельдського університету (Німеччина);

1997 р. — став співзасновником міжнародного математичного дослідницького центру «ViBoS» (Німеччина);

У 1997–2000 рр. — науковий співробітник Боннського університету (Німеччина);

У 2000–2004 рр. — завідувач відділу математичної фізики Інституту математики Національної академії України;

З 2000 р. — професор кафедри математики Білефельдського університету;

З 2008 р. — професор кафедри вищої математики Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова;

Помер 5 вересня 2023 року.

До покажчика, з етичних причин, не була включена інформація про те, що в 2004 р. Юрій Григорович був змушений залишити Інститут математики НАН України через розбіжності в баченні того, чи може керувати Відділом математичної фізики «іноземний науковець», бо частина «співробітників, вбачала порушення закону в тому, що починаючи з 1994 р., він має постійну позицію в одному з університетів Німеччини» [3, с. 16].

Одночасно з біографією збиралась інформація про наукову діяльність Ю.Г. Кондратьєва. Він належить до київської наукової школи дослідження функціонального аналізу, відповідно його науковими інтересами були: математичний аналіз, математична фізика, стохастика й просторова комбінаторика. Досліджував питання: нескінченновимірний аналіз; математичні основи квантової статистики фізики; аналіз на нелінійній конфігурації просторах нескінченних систем математичної фізики; стохастичні методи в математичній фізиці й біології. Став одним із засновників теорії евклідових гіббсових станів і досліджень на просторах неперервних конфігурацій. Активний учасник світової математичної спільноти: член математичних товариств України й Південно-Африканської республіки; з 1997 р. співдиректор Міжнародного дослідницького математичного центру Vibos (Білефельдський університет, Німеччина); з 2000 р. член Міждисциплінарного центру складних систем IZKS (Боннський університет, Німеччина); член Центру досліджень математики та прикладних програм ССМ (Португалія). За ініціативи Ю.Г. Кондратьєва в 2010 р. в Україні було створено Науково-

дослідний центр міждисциплінарних досліджень складних систем при НПУ імені М. П. Драгоманова. У 2012 р. при Центрі було засновано міжнародний журнал «Міждисциплінарні дослідження складних систем = Interdisciplinary Studies of Complex System», а Юрій Григорович став його редактором. Крім того, був шеф-редактором українського математичного журналу «Methods of Functional Analysis and Topology». Наукові заслуги відзначені стипендією Фонду Александра фон Гумбольдта (1991–1993 рр.) і Державною премією України в галузі науки і техніки (1998 р.).

Водночас М. А. Безсмертний збирав всю наявну інформацію про Юрія Григоровича в мережі Інтернет та розміщував її на Google Диску (Google Drive) у створену для цього папку під назвою «Кондратьєв». Усього було зібрано понад двадцять матеріалів (статей, повідомлень, офіційної інформації тощо) з різних інформаційних і наукових сайтів (Wikipedia, Prabook, Київське математичне товариство, Національна академія наук України, Німецько-українське академічне товариство й ін.) Ця електронна інформація доповнила зібраний біографічний матеріал із друкованих джерел. Зокрема сайт «Mathematics Genealogy Project» надав інформацію про наукову школу Юрія Григоровича — 33 кандидатів і докторів фізико-математичних наук з України, Німеччини, Великої Британії, Швеції, Португалії. Серед яких: Jose Luis da Silva, Tobias Kuna, Maria Joao Olivera, Dmitri Finkelshtein, Olekandr Kutoviy та ін. [5].

27 квітня 2023 р. Національна академія наук України повідомила про присвоєння Ю. Г. Кондратьєву Премії імені Марка Григоровича Крейна за видатні наукові роботи в галузі функціонального аналізу і теорії функцій у циклі праць «Нові класи еволюційних рівнянь і пов'язані з ними задачі аналізу» [1].

Завдяки матеріалам Білефельдського університету «Yuri G. Kondratiev, Ph.D., D.Sci. (Habilitation), Professor» вдалося встановити що: у 2007–2008 рр. він був керівником кафедри прикладної математики Університету Редігна (Велика Британія); у 2008 р. отримав вчене звання W3-повного професороа Білефельдського університету; входив до редколегій іноземних наукових журналів: «Complex Analysis and Operator Theory»,

«Infinite Dimensional Analysis, Quantum Probability and Related Topics», «International Journal of Stochastic Analysis», «Quaestiones Mathematicae», «Random Operators and Stochastic Equations»; керував роботою міжнародних проєктів: «Methods of Stochastic Analysis in the Theory of Collective Phenomena: Gibbs States and Statistical Hydrodynamics» (2002–2005 pp.), «Functional integrals in quantum statistical physics» (2005–2008 pp.) [4].

Для перевірки й уточнення знайденої біографічної інформації Л. В. Савенкова звернулась до відділу кадрів Університету та взяла в тимчасове користування особову справу Юрія Григоровича, яка стала завершальним джерелом для підготовки біографічного нарису покажчика. Зокрема особовий листок і автобіографія містили унікальну інформацію: у 2004–2008 рр. був професором Національного університету «Києво-Могилянська академія»; у 2015 р. — нагороджений Грамотою Верховної Ради України «За заслуги перед Українським народом»; інформація про захист дисертацій, їх спеціальність (математичний аналіз) і дати присвоєння наукових ступенів кандидата й доктора фізико-математичних наук.

Після цього почалося укладання нарису шляхом об'єднання біографічної хронології з матеріалами про наукову діяльність. Так інформація про належність до київської наукової школи вивчення функціонального аналізу була розміщена після захисту дисертацій. Після стипендії від Фонду О. Гумбольдта розмістилась інформація про сферу наукових інтересів і наукові досягнення. Інформація про освітньо-наукову діяльність і приналежність до світових математичних організацій — після хронології викладацької діяльності за кордоном і в Україні, а далі — інформація про власну наукову школу й відзначення наукових заслуг.

Одночасно здійснювалося логічне розширення вказаної інформації шляхом додавання уточнень. Так інформацію про батьків було додано на початку статті разом з датою народження. Деталізовано інформацію про: наукові досягнення; роботу в Інституті математики НАН України й Білефельдському університеті й Науково-дослідному центрі міждисциплінарних

досліджень складних систем при НПУ імені М. П. Драгоманова. Освітньо-наукова діяльність доповнилась: відкритими лекціями, науковими семінарами, міжнародними проєктами тощо. Також Л. В. Савенкова додала інформацію про сім'ю (дружину й дітей) Ю. Г. Кондратьєва й про завершення його життєвого шляху.

Після укладання тексту біографічної статті відбулось його редагування: перепереверка сумнівної біографічної й наукової інформації; перевірка на сучасну відповідність правопису; естетично-синонімічна заміна деяких слів (наприклад: «помер» — на «завершив життєвий шлях»; «має двох дітей» — на «у шлюбі народили двох дітей» і т.п.).

Отже, підготовка «Нарису науково-педагогічної діяльності» до біобібліографічного покажчика «Юрій Григорович Кондратьєв» була копіткою, адже пройшла в чотири етапи: 1) максимальний збір доступної інформації (друкованого й електронного матеріалу) про особу; 2) відбір біографічної інформації («трудової» хронології й наукової діяльності); 3) укладання на основі зібраної інформації власного (нового, унікального) біографічного тексту; 4) редагування укладеного тексту щодо хронології й логіки викладу подій, а також правил сучасного правопису.

На завершення, порада: під час підготовки біографічної статті спілкуйтесь, за можливості, з колегами, друзями, рідними, шукайте інформацію в різноманітних джерелах, пишіть свій власний текст, а не створюйте «монстра Франкенштейна», об'єднуючи різні біографічні частини з окремих текстів в один.

1. Лауреати премій імені видатних учених України за підсумками конкурсу 2022 року отримали нагороди. *Національна академія наук України*. URL: <https://surl.li/mrwzeb>

2. Юрій Григорович Кондратьєв: біобібліографічний покажчик. Наук. ред.: Г. О. Торбін; упоряд.: Ю. Левченко, М. Безсмертний. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. 107 с. URL: <https://surl.lu/nfnvoc>

3. Юрій Макарович Березанський. Біобібліографія. Київ: Інститут математики НАН України, 2007. 159 с.

4. Yuri G. Kondratiev, Ph.D., D.Sci. (Habilitation), Professor.
Bielefeld University. URL: <https://www.uni-bielefeld.de/>

5. Yuri G. Kondratiev. *Mathematics Genealogy Project*.
URL: <https://genealogy.math.ndsu.nodak.edu/id.php?id=81669>

UDC 929:51(477)«1953/2023»Kondratiev Yu.G.

Yurii Levchenko,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-7275>,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D),

Chief Bibliographer,

Department of Information and Bibliographic Work,

Scientific Library Dragomanov Ukrainian State University,

Kyiv, Ukraine

e-mail: hjcj@i.ua

BIOBIOGRAPHICAL INDEX “YURI GRIGORIEVICH KONDRATIEV”: EXPERIENCE IN PREPARING A BIOGRAPHICAL ARTICLE

The article describes the preparation of a biographical article for the biobibliographic index “Yuri Grigorievich Kondratiev”. The stages: of material collection — selection of information — compilation of the text — final editing are described.

Keywords: biography, reconstruction, printed biographical articles, electronic materials, personal file.

Матеріали до «Українського національного біографічного архіву»

Збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» продовжує започатковану в 2024 р. рубрику, присвячену публікації матеріалів, що на документальній основі висвітлюють життєвий шлях наших відомих і призабутих співвітчизників.

Нині редакційна колегія пропонує увазі читачів публікацію двох різних за тематикою й характером викладу матеріалів, об'єднаних прагненням авторів донести до суспільства правду про епізоди минулого, які не повинні здаватися другорядними, бо з їх чисельності складається наша спільна історія, драматичні обставини, які визначили людські долі. Минуле не підлягає забуттю.

Ідеться про дослідження старшої наукової співробітниці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, кандидата філологічних наук доцента Л. П. Козар, присвячене аналізу усноісторичних свідчень волонтерки Юлії Полянської, а також інших учасників і свідків подій про їх самовіддану роботу з організації допомоги жителям Ворзеля, насамперед літнім і безпомічним людям, які не мали можливості виїхати, і залишилися перел лицем цілком імовірної загибелі в трагічні дні окупації російськими варварами міста в лютому–березні 2022 року.

Л. П. Козар не вперше звертається до історії тих трагічних днів з дослідницького погляду фольклориста. У попередньому випуску нашого збірника опубліковано тези її виступу на XX Біографічних читаннях (2024 р.) «Окупація Ворзеля 2022 р. в рефлексіях усноісторичних свідчень родини Ігоря і Світлани Покладів» (*Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. Київ, 2024. Вип. 3. С. 59–69).

Обидві публікації об'єднує мотив великої пошани до кращих духовних якостей простих українців, їх людяності, здатності до протистояння жорстоким викликам долі, їх

прагнення до самоорганізації і взаємодопомоги за самих драматичних обставин невідомості, відсутності всього необхідного для життя, сваволі окупантів, загрози смерті. Особлива цінність таких матеріалів з погляду біографіки полягає в тому, що вони є штрихами до колективного портрету нашого народу.

Зовсім інший, значною мірою вже призабутій добі — повоєнній Україні кінця 40-х — початку 50-х років присвячена стаття молодого дослідника Е. В. Семешина, яка у форматі мікроісторії й історії повсякденності розкриває картину повоєнної України, містить факти з історії Сумського державного педагогічного інституту й біографії його ректора Дмитра Юхимовича Нукалова (1909–1954), які з часом ніби зовсім пішли в забуття. Скупими словами цитованих документів Е. В. Семешин демонструє рутинну атмосферу тогочасного функціонування освітянської сфери, сповнену ідеологічного тиску й доктринерства, драму працівників вищої освіти, які в той нелегкий час, працюючи в дуже скрутних умовах розрухи й поневірянь, робили все можливе, аби вивести життя України, її освіту й культуру на шляхи піднесення, а в той же час волею-неволею змушені були виступати провідниками політики більшовицької партії, пристосовуватися до жорстких вимог повоєнного ідеологічного наступу антинародного більшовицького режиму, який придушував у освітянському середовищі будь-які прояви національної свідомості, прагнув до викорінення всього, що могло розцінюватися як прояви «українського буржуазного націоналізму», суперечило ідеям провідного значення «великої російської культури».

Деякі документи й зафіксовані в них події можуть видатися сучасному читачеві шокуючими. Особливо це стосується ганебних прийомів жорсткого контролю за кожним кроком, приниження честі й людської гідності працівників освіти, до яких вдавалася влада і партійні інстанції; брудних інсинуацій, що використовувалися задля духовного й фізичного знищення особистості. Однак усе, про що йдеться в статті, було на той час не чимось надзвичайним, а саме «побутовим явищем», яке визначало загальну атмосферу пізньої сталінської доби, коли вже

не було таких масштабних масових репресій, як у передвоєнні роки, але існував щоденний брутальний тиск на особистість.

Стаття є розширеним варіантом доповіді, підготовленої автором до ХХІ Біографічних читань. Редакційна колегія збірника, розуміючи усі недоліки рукопису молодого дослідника-початківця, вважає за необхідне опублікувати його з дуже незначними скороченнями для ознайомлення читачів. Насамперед тому, що зібрані дослідником матеріали розкривають усю нелегку правду життя, умови праці й водночас — гнітючу ідеологічну атмосферу воєнних і перших повоєнних років, у якій доводилося діяти вітчизняним освітянам і науковцям. Наші сучасники, більшість з яких зросли вже в незалежній Україні, повинні знати й пам'ятати, через які жорсткі випробування пройшли покоління їх попередників, як вони ламали людей і призводили до життєвих трагедій. Це наша історія, і ми не повинні її забувати — і як гіркий урок, і як пересторогу.

УДК 93/94;82-9("364":2022)

КозарЛідія Петрівна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>,

кандидат філологічних наук, доцент,

старша наукова співробітниця,

відділ української і зарубіжної фольклористики

Інститут мистецтвознавства, фольклористики

та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Київ, Україна

e-mail: kozarli@ukr.net

СЮЖЕТНО-МОТИВНІ КОМПЛЕКСИ ОКУПАЦІЇ ВОРЗЕЛЯ В УСНОІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕННЯХ ВОЛОНТЕРКИ ЮЛІЇ ПОЛЯНСЬКОЇ

Розглядаються усноісторичні свідчення волонтерки Юлії Полянської, а також інших учасників подій про її роботу під час окупації Ворзеля. Юлія Полянська — журналістка, громадська

активістка, під час окупації Ворзеля надавала допомогу місцевим жителям у місцевому релігійному таборі «Відкрита Біблія». У її усноісторичних свідченнях виділено сюжетні мотиви окупації Ворзеля.

Ключові слова: Ворзель, окупація, сюжетно-мотивні комплекси, церква «Відкрита Біблія», Юлія Полянська.

Усноісторичні свідчення, записані від людей, які пережили досвід окупації чи безпосередню участь у воєнних діях на передовій, важливі для збереження національної пам'яті про боротьбу українців у російсько-українській війні 2022 року, адже фольклор у всі часи був і залишається одним із дієвих засобів для донесення правди про Україну й українців. Оскільки я пережила досвід окупації у Ворзелі в лютому–березні 2022 року, то для мене найближчими є саме усноісторичні свідчення від жителів Ворзеля й сусідньої Бучі. У своєму виступі хочу зупинитися на розгляді усноісторичних свідчень волонтерки Юлії Полянської. Перший такий крок буде спрямований на виділення основних сюжетно-мотивних комплексів у її розповідях про окупацію Ворзеля та її активну допомогу ворзелянам. Другим кроком буде порівняння цих сюжетних мотивів з іншими розповідями ворзелян, які пережили окупацію, і визначенні основних особливостей фольклоризації оповідей: образів, символів, повір'їв, снів тощо. На даному етапі акцентуємо увагу на основних сюжетних мотивах розповідей. Юлія Полянська — журналістка, громадська активістка, — під час окупації Ворзеля надавала допомогу місцевим жителям у місцевому релігійному таборі «Відкрита Біблія». При аналізі записів, зроблених від Ю. Полянської в 2022 році, її спогадів, опублікованих на сайті інтернету в червні 2022 року, ми виокремили такі основні сюжетні мотиви: перші реакції на початок війни; дислокація окупантів у Ворзелі; особливості евакуації з Ворзеля; створення волонтерського штабу в церкві «Відкрита Біблія»; рятувальна роль церкви «Відкрита Біблія» в окупованому Ворзелі; надання медичної допомоги пораненим; пожежа багатоповерхового будинку на вулиці Декабристів; перевірка росіянами «Відкритої

Біблії»; роздуми з приводу виживання в окупації після звільнення Ворзеля. Джерельною базою дослідження стали записи усноісторичних свідчень від журналістки, зроблені в жовтні 2022 р. автором дослідження, які зберігаються у власному архіві, а також інтернет-публікації Данути Костури «Ворзель в окупації» [1], Юлії Полянської «Окупація Ворзеля тривала півтора місяці: як виживали його мешканці» [4].

Перші реакції на початок війни. Про свої дії на початку війни волонтерка розповідала так: «А 24 вже дізналася, що на Гостомель вже почалися активні бойові дії. Мені позвонила близька подруга і попередила мене про те, що йде велика кількість техніки, близько 300 одиниць БМП і танків у ваш Бучанський район. Вона попросила, щоб я попередила людей тих, які не змогли евакуюватися, щоб вони ховалися. Я почала писати в групи, щоб люди шукали якісь укриття. Я як член ОСББ пішла до нашого управління до нашого директора. Він на той момент збирався вже їхати. Залишалася бабуся ще одна, якій він залишив ключі. Я її попросила, щоб вона підготувала підвали, в яких би могли ховатися. Люди на той момент повиходили з квартир. Боялися вже кудись виїжджати. Люди заходили в підвали і ховалися. На той момент я ще не вірила, що я зробила це, підготувала якісь продукти мінімальні. Думали, що там ідуть якісь бойові дії в Гостомелі, але думали, що вони сюди не доїдуть. Мій чоловік пішов на Гостомель і побачив, що вони дійсно ведуть активні бойові дії. Що туди вже висадився десант. Коли він повернувся, я почала просити, щоб ми виїхали, бабушку умовляли, що дитина мала. Моя сім'я разом з чоловіком відмовилися, бабушка не захотіла. Бо на той момент їй було 86 р. Ну і чоловік також сказав, що він не буде тікати, він буде воювати»[3].

Ю. Полянська також розповіла про перші кроки до організації захисту селища: «Через три дні техніка почала заїжджати до Ворзеля і танки почали їздити по нашим вулицям. Ми з подругою сиділи, вона хвора на епілепсію. У неї закінчилися ліки. Вона дуже хвилювалася. І казала, що треба приймати рішення про евакуацію. На той момент була створена

місцева тероборона. Хлопці місцеві в основному. Хлопці деякі були немісцеві, але давно мешкали у Ворзелі. І ці хлопці 25 числа прийняли рішення захищати селище. Літаки почали стріляти в сторону Ворзеля по Європейській. Ми всі полягали на землю і один з пострілів потрапив у цех на Європейській. Ми хвилювалися, щоб це не був дитячий будинок. Я позвонила в поліцію. Але 25 числа поліції в Бучанському районі вже майже не було. Вони евакуювалися, МЧС також евакуювалися і пожежна частина. Не було ні державних органів, ні депутатів. Я звонила до старости і він мені сказав, що евакуювався. Це було десь 2 березня. Ну от так почалися активні бойові дії Буча, Ворзель»[3].

Волонтерка намагалася зв'язатися з мером Бучі А. Федоруком. Ось як вона розповіла про це: «Коли почалася паніка, у людей закінчувалася їжа, ліки, я звернулася до Федорука. Нашо мені Анатолій Петрович сказав, що все під контролем. ЗСУ контролюють місто Буча. Наші солдати не дадуть прорватися окупантам. Що єдине, що його хвилює, це знайти спеціалістів, які будуть пекти хліб. Така була його відповідь... Це було 27. Це з самого початку. Вони тільки оце ще заходили. Він приїхав у роддом. Він розумів, що у нас буде велика кількість поранених. І на той момент лікарі почали виїжджати із Ворзеля, евакуюватися.... Дуже була страшна паніка серед лікарів. Анатолій Петрович приїхав. Не знаю, може він привіз ліки, може приїхав перевірити можливості роддому. Ну він так і поїхав. Мене дуже здивувало, що він приїхав без охорони. На момент окупації він був без охорони. Вже місцеве ТРО стояло на місцях. Ще я задала питання, чи є зброя. Він сказав, що зброї в Бучанській раді немає. І зброю ніхто надати не може. І ще до того хлопці почали шукати ту зброю, де тільки могли. Вони пішли до Бучанського військомату, який був зачинений. Там ніякої зброї не було. Почали звонити, шукати, ніде не було зброї. Єдине, де була зброя, це в Ірпені. Наші хлопці залишилися без зброї, без нічого, просто голі»[3].

Дислокація окупантів у Ворзелі. Ю. Полянська також подає інформація про основні місця дислокації окупантів у Ворзелі:

1. «Вперше я побачила це мабуть 3 чи 4 березня. Коли вони ввірвалися в Бучу. Вони заходили зі сторони Бучі. Танки їхали по центральним вулицям Лісова, Кленова і в сторону Немішаєва, Кічесьва. Там десь між Немішаєвим і Ворзелем була якась частина, де вони дислокувалися. В санаторіях росіяни створювали такі військові лагерь»[3].

2. «Я дуже боялася, щоб не потрапили вони в наш ЖК. Бо почали вони гатити по Ірпеню через Ворзель. Коли ми зрозуміли, що росіяни будуть заходити ще з більшою силою зі сторони Варшавської траси, тому що вони повністю захопили Варшавку. Біля кладовища вони створили військовий лагерь. Де було понад 25 копанок, місця під БМВ і танки. Ця військова стратегія була обрана не просто так, це було найближче місце, звідки вони могли обстрілювати»[3].

3. «Росіяни заїхали з 4 по 7 березня. Вони танками поїхали цими вулицями в сторону Кічесьва. На той момент пройшли перші бої і вони звозили на своїх танках поранених. Вони їх кудись везли, думаю в Кічесьвську лікарню. Там уже були готові лікарі, які надавали медичну допомогу російським пораненим. Була в мене така інформація, що Кічесьвська лікарня готувалася. Бо коли наші туди зайшли, то побачили, що там є російські пайки. Тому що в селищі була велика кількість колаборантів, які спілкувалися з росіянами і надавали допомогу». «Десь 9 березня. 10, 11, 12, 13. Тому що після 14 числа почалися активні бойові дії. Тут потрібно було дуже швидко реагувати місцевій владі. І вивезти якомога більше велику кількість. На той момент було зрозуміло, що росіяни проводять повну окупацію Бучанської територіальної громади. І що вони зробили. Вони проїхалися вулицями, а потім почали робити обшуки і переписувати населення. Вони спочатку по військовому у них проходили бойовики, а потім вони висилали омон і цей омон їздив на танках з метою пошуку націоналістів, тероборони і перепису мирного населення. А ми як волонтери, коли ми зрозуміли, що нам

потрібно рятувати людей, ми пішли до цієї “Відкритої Біблії”» [3].

Особливості евакуації з Ворзеля. Щодо евакуації волонтерка зазначила, що це не був зелений коридор, це була ініціатива Червоного Хреста, який супроводжував людей під час евакуації. Ось як вона описує цей момент: «Була велика кількість машин, люди виїжджали на своїх машинах. Автобуси я не бачила. Більшість людей, які залишилися тут, взагалі не знали, що ця евакуація відбувається. Це проблема місцевої влади, що вони не знайшли шляхи щодо повідомлення про евакуацію населення. Люди самостійно гуртувалися і коридорами виїжджали хто куди» [3].

Створення волонтерського штабу в церкві «Відкрита Біблія». Важливо те, що в спілкуванні з волонтеркою Юлією Полянською ми з перших уст дізнаємося про рятувальну роль волонтерського штабу, який діяв у церкві «Відкрита Біблія»: «На той момент ми вже перейшли в церкву “Відкрита Біблія”, де ми разом з волонтерами вирішили створити такий волонтерський штаб, в якому будемо збирати людей з усього Ворзеля, тому що на той момент відбулася евакуація» [3].

Рятувальна роль церкви «Відкрита Біблія» в окупованому Ворзелі. Ось як розповідає Ю. Полянська про рятувальну роль церкви «Відкрита Біблія»: «Це церква Євангелія. І вони вже багато років проводять тут священну службу. Був у нас такий пастор Григорій Михайлович. Він вже у перші дні, коли почалися активні бойові дії, пропала вода, він включав воду, бо в нього був генератор і протягом 4 днів надавав воду людям всього селища. Потім вони евакуювалися. І він передав ключі нашому волонтеру Сергію Шевченку. Ну і Сергій Шевченко запропонував нам об’єднатися, тому що в нас іншого виходу вже не було. Тому що кожен по одинці нічого не може. Врятувало людей це об’єднання. Ми знайшли спільну мову, поділили обов’язки, і кожен буде відповідати за той напрямок роботи. І з цих обов’язків, що було, це забезпечення в першу чергу їжею, харчуванням, ліками, одягом, медичною допомогою.

Я обрала медичний спектр, так доля мене змусила. Через те, що більшість пенсіонерів залишилося в селищі і ці люди, як виявилось, були самотні, а деяких родичі з якихось причин залишили. Ми в селищі почали шукати цих самотніх пенсіонерів. Хтось повинен був це робити. Ми назбирали десь 30 чоловік. Це з цієї частини. Бо на ту частину, на Пшеничну і Учгосп, не могли прорватися, бо там вже були блокпости російські. І така сама ситуація була і з Кічеським. Що ми зробили, ми охопили центральну частину Ворзеля. Ми одягали білу стрічку на машину, зрозуміло, що ми ризикували» [3].

З приводу «білої стрічки» волонтерка дала такі пояснення: «Біла стрічка — це як знак, що ти є мирне населення, що ти не належиш до нацистів, бендерівців, тероборони, ти є простим. І вони попередили, що якщо не буде білих стрічок, то вони будуть розстрілювати. Ну і фактично ми розуміємо, що по Бучі була така ситуація. Білі стрічки, вони в принципі рятували життя людей. Не всіх, але в більшості випадків, коли була біла стрічка, вони бачили людей, то вони не стріляли. Вони могли зупинити, обшукати і випустити. Але якщо не було білої стрічки, то це значило для них, що це буде просто огонь. Ну ми чіпляли на машину білу стрічку і з цією стрічкою по цій частині Ворзеля їздили. Але коли зрозуміли, що на машині страшно їздити, то тоді ходили пішки з тачкою. І на цій тачці привозили пенсіонерів до нашої “Відкритої Біблії”» [3].

Ось як описує волонтерка їхнє виживання у «Відкритій Біблії» під час окупації Ворзеля: «Дуже була цікава ситуація, я не очікувала, що з кожним днем людей ставало все більше. В нас уже було 40 чоловік разом з нами. І вже 28 лютого до нас почали приходити люди. Спочатку було десь чоловік 10, потім 15. Потім 20, потім 50. Потім 100. І вони приходили кожен день. Всі 30 кімнат були забиті людьми по 3 чоловіка. Люди лежачі були. Нас рятував цей м'ясокомбінат. Хазяїн відкрив склади з м'ясом і все віддав людям. Ми завдяки цьому почали забезпечувати пенсіонерів харчуванням. Потім постало питання, що потрібно готувати, бо пенсіонерам було важко. В нас з'явився кухар, який безкоштовно з 8 години ранку до 5 готувала трьохразове

харчування. В нас був генератор. Але його треба було заправляти. І хлопці почали відшукувати бензин. Вони пішки ходили на бензозаправки і шукали бензин. Не було світла, не було зв'язку. Влада зникла десь після 2 березня. І коли ж ми залишилися і це м'ясо нас врятувало, цей повар почав готувати кожного дня. І вже з 2 березня до нас почали приходити то 10, то 20 чоловік. 30, 50. І вже десь в середині березня до нас кожного дня ходило десь 70 чоловік, 90. У роддомі було багато ліків. І наші хлопці хотіли забрати ці ліки у «Відкриту Біблію». Росіяни також розуміли, що там можуть бути ліки. І мене послали по ці ліки. Сказали, що ти жінка і тебе може не вб'ють. Я відмовилася. І тоді хлопці поїхали і забрали ті ліки. А через 2 години там уже були росіяни» [3].

Про виживання людей у «Відкритій Біблії» я записала ще інформацію від інших людей, також знайшла публікації на сайтах інтернету. Порівнюючи їх, можна прослідкувати варіативність записів. Саме виживання людей у релігійному таборі також обростає різними історіями, набирає легендарного змісту.

Ось яку інформацію подає Данута Костура:

1. «Відкрита Біблія».

«У ці дні до тероборонівців підійшов Григорій Ступак, керівник Благодійного християнського фонду “Відкрита Біблія”. Сказав, що люди, які проживають у будівлі табору мерзнуть, є генератор, але немає чим його заправити. На території є свердловина, є два котли для опалювання деревом. Розповів, що 24 лютого він разом зі сім'єю та іншими родичами вирішили переїхати з Києва у більш безпечніше місце — ворзельський табір. А як виявилось, Ворзель став одним із найнебезпечніших. Почалися пошуки і відкачка палива. За паливом ходили, як правило, втрьох — Володимир, Сергій, Дмитро. Коли запустили генератор, до табору почали стікатися багато мешканців, щоб зарядити телефони, набрати води, попити гарячого чаю. 9 березня, коли відкрили зелений коридор, пастор Григорій, передавши ключі від столової Володимир Нарожному, разом з родичами повернулися у Київ. 12 березня Володимир Нарожний

передав всі ключі у надійні руки Сергія Шевченка, а сам разом зі сім'єю виїхав у Прилуки. У день, коли Ворзель звільнили, він вже був у Києві. А звідти пішки добрався до Ворзеля» [1].

2. Розповідає Сергій Шевченко

«Коли пастор Григорій виїжджав, то залишив ключі від столової. Але почалися холоди (вночі — 12), то вирішили запустити кочегарку і житлове приміщення (до морозів люди приходили за водою, бувало і до ста осіб, і зарядити телефон). Сергій каже, що його задача була “якнайбільше спасти людей”. Поселяли осіб похилого віку, інвалідів, з будинку на Декабристів, де вигоріли квартири, лежачих. Їх забирали на покривалах, деяких на інвалідній колясці, яку знайшли у церкві. У таборі тоді проживало 47 людей, згодом 60. Якщо деяких забирали у Київ волонтери, то на їх місце селили інших. Селити було кого — от залетів снаряд у приватний будинок і п'ятеро людей довелося забрати.

Іноді, коли їздили тачкою по Ворзелю, зустрічали колони рашистів. Тоді ставали, піднімали руки. Зо три рази думали, що це кінець — розстріляють. Особливо запам'ятався випадок у пекарні, що на вулиці Героїв України. Дізнався, що там є хліб. Пішли удвох з хлопцем. Все було розкрито, хліб лежав на стелажах з написом, що бракований. Хлопець пішов за машиною. Сергій почув звук мотора, виглянув, а там БТР з росіянами і хтось з місцевих. Йому наказали стояти біля стіни, самі набрали хліба, муки і поїхали. Сергій тоді вернувся за тачкою, яку заповнили хлібом. Потім його подавали щодня з чаєм людям, які приходили за водою і зарядити телефони.

М'ясом запаслися. Побачили, що його везуть у машинах. Виявилося, що з комбінату, де виробляли ковбаси та інше. Набрали тоді з пів тони м'яса, деяке було у вакуумній упаковці. Його роздали людям, які приходили за водою.

Після того, як у приміщення “Шкіпера” і СПА-готелю “залізли орки, побили все, та й люди почали лазити, тягти, що попало”, ресторан вже не мав змоги готувати їжу. Тероборона взяла тоді 4 маленькі холодильники і морозильну камеру з

продуктами (згодом все повернули). Зробили запас їжі для проживаючих» [1].

Надання медичної допомоги пораненим. Ю. Полянська розповіла дві історії про надання допомоги пораненим під час окупації: «В нас постраждав наш тероборонівець, який з трьома дітьми доїхав до Бучі. Його підстрелили. Його привезли до роддому. Хірурга не було. Людина помирала просто на руках. В мене паніка почалася. Вперше в мене таке було, що людина поранена на руках. Тоді хлопці привезли нашого хірурга В'ячеслава Преподобного. Він зробив операцію, але він не зміг достати цю кулю. І на жаль треба було його вивезти. До Бучі. Але був втрачений час, 3 дні. І він помер. Друга ситуація була, це людині підстрелили ногу. Він був на велосипеді. Вони його побачили, вони влучили йому в ногу. Попало в артерію і він помирав від втрати крові. Ми перевязали йому жгутом ногу. Промили горілкою. Було прийняте рішення везти його в лікарню. В роддом. В Бучу росіяни не пускали навіть з пораненням. Йому там надали допомогу. Він залишився живий, але йому ампутували ногу» [3].

Пожежа багатоповерхового будинку на вулиці Декабристів. Ось які деталі про пожежу в багатоповерховому будинку дізнаємося від Ю. Полянської: «Десь 15 березня вони потрапили в наш будинок. Загорілася криша. Люди повибігали всі. Всі в паніці, шоці. Люди не були готові до такого стресу. На жаль більшість людей стояло і не знало, що робить. МЧС, пожежна не відповідали. Поліції не було. Хлопці поїхали на велосипедах, всі машини пожежні були заборані. Вогонь перекидався з одної частини на іншу. Наші хлопці залізли на цей дах. І почали тушити. Ми почали шукати вогнегасники, які можливо десь залишилися. Води не було. З Шкіпера забрали 4 вогнегасники. І пожежу загасили. Але всеодно воно перекинулося на 5, на 6 під'їзд і хлопці залазили на цю кришу, але не могли пройти, бо задихалися від диму. Вирішили, що потрібно гасить водою. Почали носити воду відрами на 6 поверх. Ну десь в районі 12 години вони частково погасили. Я всі речі

повиносила. Волонтер Сергій Шевченко, Василь Іванович, наш колишній ОСББ, та інші хлопці цю пожежу загасили десь о 4 ранку. Цілу ніч хлопці боролися за житло. Один хлопець був з Донецька, другий з Сум, третій з Луганська. Це волонтери. Вони затушили вогонь. Дуже цікава ситуація. Бо наші місцеві, що тут жили, просто спостерігали. Що саме цікаво, жоден з них не отримав ніякої грамоти. Ніякої подяки від цієї влади. Вони зараз у Бучі живуть у доміках для переселенців. Мені особисто їхні грамоти не потрібні. Навіть ті 3 тисячі окупаційних не дали. Саме головне, що ми врятували велику кількість людей. Що ми змогли протриматися. Коли були активні обстріли, ми намагалися сховати людей у бомбосховища. Я розуміла, що цих людей треба зберегти. Вони всі були з вищою освітою, інтелігентні люди. Вони мають гідно знаходитися в нормальних умовах. І чим ми могли, тим допомагали» [3]. Тоді ті всі люди із згорілого будинку перейшли до «Відкритої Біблії».

Перевірка росіянами «Відкритої Біблії». «А коли почалися вже активні обшуки, вони зрозуміли, що тут є якісь партизани, тероборона. Вони почали шукать їх всюди. По всіх точках, по всіх домах. Вони вибирали такі будинки прокурорські, де можна було гарно влаштуватися. Поспівати, потанцювати, весело все було. У нас була тероборона, військові. І я розуміла, що вони нас захищають, але з другого боку влюбий момент ми, мирне населення, можемо постраждати від того, що вони з нами. Навіть коли вони розуміли, що їх шукають, більшість хлопців переховувались. Вони ховалися в різні будинки, залягали, щоб просто їх не знайшли. Так вони ховалися більшу частину окупації. Ну в принципі робили вони це правильно, тому що коли росіяни розуміли, що вони з нами (хтось здавав), то вони прийшли перед тим як вони вже виходили з Ворзеля в останній день. Вони прийшли з обшуками. Я повертаюся від мами, а там 15 росіян роблять перевірку у “Відкритій Біблії”. Зі зброєю, з усім. Мене врятувало те, що в мене дитина, мені потрібно дитину завести в кімнату і що телефон я заховала. Вони обшукували кімнати, вони шукали телефони, перевіряли хто куди звонив і таке інше. У одної

бабушки вони цей телефон розбили, у інших порозбивали. Вони перевіряли телефони, кімнати, документи. Потім вони провели допити з цими хлопцями. Чого вони тут залишилися, чого вони тут перебувають, попередили їх, що якщо знайдуть зброю, то розстріляють. Шукали зброю. Питання, що люди беззахисні це одне, а хлопці на території це зовсім інше. Досі для мене дуже велика загадка, чого вони залишили їх живими. Я їм просто казала в тебе є мама, в тебе є родина. Це просто бабусі, дідусі, вони нічого не винні, ми їх просто збирали. І їх оберігаємо. А хлопці нам допомагають. Даємо можливість жити. І ці хлопці просто забезпечують всім необхідним цих людей. Вони відійшли в сторону, я чула їх розмови. Вони просто запитували, чи залишати їх. Бо це була зачистка. Це третій раз вони прийшли до нас. Вони приходили раніше, але вони не робили обшуки. Але ці командіри, не знаю яким чином, але він їм сказав, що я не бачу тут небезпеки. Ну вони після цього вийшли. Посідали на танки і поїхали. Це були росіяни. Я бурятів не бачила. Я бачила росіян. І це вони були з пітера. Це були не прості військові. Це були керівний склад. Навіть по їхній розмові було зрозуміло, що це не звичайні рядові. Ну десь через два дні о 4 годині ранку стояв великий гул, техніка гула, я вийшла на вулицю і зрозуміла, що техніка уїжджає в сторону Житомира по Варшавці. Виходили вони десь години 2–3. Я розуміла, що там була велика кількість танків. Ну от і все. Фактично так вони покинули Бучу і Ворзель» [3].

Роздуми з приводу виживання в окупації після звільнення Ворзеля: 1. «Ну знаєте, я не знаю, яке у мене було відчуття. У мене було відчуття якоїсь протрації. Ти розумієш що ти молився, ти просив Бога, може не очікував, що будеш живий, але це така гарна новина, дійсно, якась мрія здійснилася, що вони поїхали, і саме головне, що Ворзель якась сила зберегла. Що люди не загинули. Це саме головне. І дуже мало насправді будинків у нас постраждало. І це дійсно якесь господнє провидіння» [3].

2. «Я ще хотіла запитати про чоловіка, який з учгоспу привозив молоко у “Відкриту Біблію”. Був такий чоловік. Він

дійсно допоміг нам дуже. Ми йому ліки, він нам молоко. Він залишився через корови тут. Я також робила записи від цього чоловіка, але він не любить публічності, тому не можу назвати його прізвище. Але і зараз у Ворзелі ходять легенди про чоловіка, який із учгоспу через ворожі блокпости возив молоко людям у “Відкриту Біблію”» [3].

3. «Взагалі я хочу сказати, що у нас чудові люди. Я з такою кількістю познайомилася, взагалі дуже класні наші люди, це такі казкові люди, що для мене ця окупація виявилася дійсно таким чудом, що я познайомилася з великою кількістю мудрих, розумних, дуже толерантних людей. На той момент якби життя змусило нас усіх об’єднатися, і дякуючи цьому об’єднанню ми вижили. Завдяки мудрості наших мешканців, їхній толерантності, можливо, якомусь там розуму, культурі, вони зрозуміли, що в цих умовах потрібно намагатися зберігати спокій. І шукати якісь там шляхи організовуватися, самоорганізовуватися і деє в такому форматі завдяки цьому вважаю, що ми вижили» [3].

4. «Сказати за деокупацію. До нас заїхала велика кількість волонтерів з усієї України. Це просто святі люди, я вважаю. Люди, які вже після деокупації надали дуже велику допомогу. Костя ще під час окупації привозив велику кількість ліків. І привозив корм для собак, для котів. Що саме головне, ми не сварилися. Під час окупації ми дуже злагоджено працювали. Війна змінила людей і окупація змінила людей, саме завдяки волонтерам люди вижили» [3].

Таким чином, сюжетно-мотивні комплекси, які ми виділили у свідченнях волонтерки Юлії Полянської, важливі для фольклористики. Їх можна розглядати як народні перекази, які зберігають відомості про окупацію Ворзеля. І хоч «спогад однієї людини не є колективним надбанням, а отже, й не є фольклором, як писала дослідниця Л. Іваннікова, — але функціонуючи в межах усної традиції, він поступово здобуває ознаки фольклору» [2]. Усні наративи учасників подій, волонтерів стануть важливим джерелом історичного фольклору, у якому збережені народні погляди на трагічні історичні події початку

російсько-української повномасштабної війни 2022 року. Виділені нами мотиви допомагають створити колективний образ життя нації в період катастроф, відтворити образи й емоції пережитого, допомагають зрозуміти себе й свого ворога на війні. Такі усноісторичні свідчення мають цінність як для істориків, так і етнографів і фольклористів.

1. Костура Данута. Ворзель в окупації. *Українська Народна Рада Приірпіння*. 27.06.2023. URL: <https://surl.lu/nibqel>

2. Іваннікова Л. Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування*. Київ, 2014. С. 65.

3. Козар Л. Записи усноісторичних свідчень від Юлії Полянської, зроблені в жовтні 2022 р.

4. Окупація Ворзеля тривала півтора місяці: як виживали його мешканці. *Зоря Приірпіння*. 24.06.2022. URL: <https://zora-irpin.info/okupatsiya-vorzelya-tryvala-dva-misyatsi-yak-vyzhyvaly-jogo-meshkantsi/>

UDC 93/94;82-9("364":2022)

Lydia Kozar,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Senior Researcher of the Department of Ukrainian and

Foreign Folklore Studies,

M. Rylsky Institute of Folklore,

NAS of Ukraine

Kyiv, Ukraine

e-mail: kozarli@ukr.net

**PLOT-MOTIVE COMPLEXES OF THE OCCUPATION OF
VORZEL IN THE ORAL HISTORY TESTIMONIES
OF VOLUNTEER YULIIA POLIANSKA**

The oral history testimony of volunteer Yuliia Polianska and other participants in the events about her work during the occupation of Vorzel is examined. Yulia Polyanska is a journalist and social activist who helped local residents at the local religious camp “Open Bible” during the occupation of Vorzel. Her oral history testimony highlights the narrative motifs of the occupation of Vorzel.

Keywords: Vorzel, occupation, plot-motive complexes, Open Bible Church, Yuliia Polianska.

УДК 929:378(477.52)

Семешин Едуард Володимирович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5022-203X>,

магістр історії,

незалежний дослідник,

Ромни, Україна

e-mail: edvardhannover@gmail.com

ДМИТРО НУКАЛОВ: ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ДИРЕКТОРА СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Висвітлюється діяльність Дмитра Юхимовича Нукалова (1909–1954) на посаді директора Сумського державного педагогічного інституту в перші повоєнні роки. Уперше введено до наукового обігу архівні документи з фонду партійної організації інституту, які дають змогу комплексно оцінити управлінську й партійну діяльність Д. Нукалова в контексті політичних і соціокультурних процесів сталінської доби.

Ключові слова: Дмитро Юхимович Нукалов, Сумський державний педагогічний інститут, сталінізм, Сумщина.

Постать Дмитра Юхимовича Нукалова — одного з керівників Сумського державного педагогічного інституту (далі

СумДПІ) — залишається майже не висвітленою в історичних дослідженнях, попри його помітну роль в історії Сумщини в часи Другої світової війни й перші повоєнні роки. Він очолював інститут у 1940–1941 й 1944–1948 роках, зробивши вагомий внесок у відновлення роботи закладу, який згодом перетворився на провідний центр освіти й науки краю. Наукова розвідка Я. Куца та Е. Семешина стала першою спробою об'єктивного біографічного осмислення цієї постаті. У зазначеній публікації основну увагу було зосереджено на життєвому шляху Д. Нукалова [28].

Метою цього дослідження є аналіз діяльності Дмитра Нукалова на посаді директора СумДПІ в 1944–1948 роках на основі збережених архівних джерел, зокрема, документів партійної організації закладу.

Історія повернення СумДПІ з евакуації, відновлення його, перерваної війною, діяльності, перші кроки до подальшого розвитку — нелегка й драматична, — стала справжнім випробуванням сил, характерів, організаторських здібностей, відданості справі для багатьох учасників тих подій.

Показовим є хоча б той факт, що впродовж року змінилося кілька очільників інституту. 23 вересня 1943 року тимчасово виконуючим обов'язки директора СумДПІ був призначений Іван Кузьмич Лукаш. Він перебував на цій посаді до 12 жовтня 1943 року та, імовірно, відповідав за повернення інституту з евакуації. Згодом обов'язки директора перейняв Віталій Іванович Зайцев [19, Арк. 60]. Офіційне відновлення діяльності СумДПІ відбулося після ухвалення постанови Ради народних комісарів УРСР від 21 жовтня 1943 року «Про поновлення роботи Полтавського та Сумського педагогічних інститутів» [5, С. 60]. Із 5 серпня 1944 року тимчасове виконання обов'язків директора спочатку було покладено на Павла Петровича Галагана, а згодом — знову на Івана Кузьмича Лукаша, який очолював інститут до 11 листопада 1944 року [19, Арк. 60]. Лише після цього на посаду директора СумДПІ був призначений Дмитро Юхимович Нукалов [28, с. 147].

У 1943–1944 рр. СумДПІ опинився в надзвичайно складних умовах. Як зазначає С. Буряк, у листопаді 1943 року навчальний корпус інституту було зайнято під госпіталь, а придатні приміщення міськрада передала стороннім установам. Єдиною будівлею, що залишилася інституту, став занедбаний гуртожиток — частково зруйнований, без печей, вікон і дверей. У таких умовах проведення занять було неможливим, тому навчальний процес тимчасово організували в приміщеннях місцевих шкіл, паралельно здійснюючи ремонт власних корпусів [3, с. 141]. На засіданні бюро Сумського МК КП(б)У 2 лютого 1944 року було розглянуто питання про роботу СумДПІ. За результатами засідання бюро, МК КП(б)У зобов'язало «голову Міськвиконкому тов. Толстокора до 1 травня 1944 року звільнити від сторонніх мешканців приміщення, що належить інституту і закріпити за ним будинок № 39 по Радянській вулиці під квартири для викладачів» [6, Арк. 44]. Імовірно однак, що ця проблема вирішена не була. Народний комісар освіти УРСР Павло Тичина 12 квітня 1944 року направив лист секретареві Сумського обкому КП(б)У Василю Чучукалу, у якому повідомляв, що СумДПІ перебуває в надзвичайно складних умовах щодо забезпечення навчальними приміщеннями, а також житловою площею для професорсько-викладацького складу й студентів. Заняття проводилися в дві зміни в приміщеннях гуртожитку, які не відповідали вимогам для нормального навчального процесу й були непридатні для розміщення кабінетів і лабораторій. Виходячи з потреби забезпечення шкіл УРСР педагогічними кадрами, Народний комісаріат освіти УРСР встановив для СумДПІ на 1944–1945 навчальний рік контингент прийому на перший курс у кількості 300 осіб. Таким чином, загальна чисельність студентів мала зрости до 650–700 осіб. Однак інститут, не маючи у своєму розпорядженні навчального корпусу, який продовжував займати госпіталь Наркомату охорони здоров'я, не міг забезпечити навчальний процес для такої кількості студентів. У зв'язку з цим Наркомат освіти звернувся з проханням «вжити всіх заходів для якнайшвидшого звільнення навчального корпусу» [13, Арк. 7]. Загалом, до

призначення Д. Нукалова, становище інституту покращилося лише в незначній мірі, хоча процес реевакуації майна навчального закладу тільки завершився. Так лише в серпні 1944 р. з м. Чкалов прибуло лабораторне устаткування, евакуйоване в 1941 р. [4, с. 2].

Архівні документи свідчать, що особливо складним було становище студентів, оскільки дирекція СумДПІ не змогла забезпечити їх постачання продовольством за картковою системою. На виконання постанови РНК УРСР № 420 від 18 березня 1945 року «Про організацію допоміжних господарств при вищих учбових закладах» при СумДПІ було організовано господарство площею 70 га [22, Арк. 33]. У наказі № 1008 заступника народного комісара освіти УРСР О. Філіпова від 8 березня 1946 року «Про стан роботи відділів робітничого та студентського постачання при педвишах та управління по робітничому і студентському постачанню Наркомосвіти УРСР» зазначалося про незадовільне розгортання системи громадського харчування й торгівлі, внаслідок чого річний план з громадського харчування було виконано лише на 67%, а план з роздрібної торгівлі — на 75%. Зазначалося, що особливо незадовільно було реалізовано фонди по Конотопському учительському інституту, Сталінському й Сумському педінститутах [24, Арк. 77]. Напередодні, 7 березня 1946 р., Д. Нукалов видав наказ № 58, у якому зазначалося, що попри неодноразові попередження начальнику Відділу робітничого постачання (ВРП) Г. Г. Неумивашенку, колишньому заступнику начальника ВРП Полосухіну, завідувачу бази Аксевичу й завідувачу допоміжного господарства Цибульнику щодо збереження врожаю через недбале ставлення завідувача бази було втрачено 200 кг квасолі, що зіпсувалась і стала непридатною до споживання. Відповідальними за завдані збитки було визнано Полосухіна, Аксевича й Цибульника. За розпорядженням директора справу передано до суду, а бухгалтерії ВРП доручено провести перевірку документації для встановлення витрат і залишків врожаю [1, Арк. 59].

Красномовно зображують ситуацію такі факти. Секретар обкому ЛКСМУ Н. Протасенов у листі до секретаря Сумського обкому КП(б)У від 10 жовтня 1946 року повідомляв, що у вересні того ж року в їдальні інституту з вини (ВРП) щорічно не вистачало 20–25 кг хліба для студентів. Через бездіяльність дирекції СумДПІ, яка не поставила перед ВРП завдання повноцінного забезпечення хлібом, близько 100–120 осіб щомісяця недоотримували по 200 грамів хліба. Крім того, 11 студентів, які нещодавно вступили до інституту, досі не отримали хлібних карток. Під час екзаменаційної сесії до СумДПІ завезли 250 тонн торфу. Секретар партбюро О. Коровай викликав секретаря комітету комсомолу Себрякову та доручив їй організувати комсомольців на його заготівлю. Було сформовано кілька груп, кожна з яких отримала контрольне завдання — приблизно по 300 кг на одного студента. Студенти за власний кошт найняли транспорт: вартість завезення, що становила 600–700 крб, розподілялася порівну між членами групи (15 осіб). Про ці обставини було поінформовано директора, партійне бюро й уесь колектив СумДПІ [14, Арк. 233 зв.].

До початку війни СумДПІ мав навчальний корпус, що складався зі 112 кімнат загальною площею 37 395 кв. метрів. У 1946 р. в ньому розмістилися обласний комітет КП(б)У й облвиконком. Відремонтовані інститутом гуртожитки міський виконком частково переобладнав під квартири для мешканців міста, а частково використав для розв'язання інших господарських потреб. Замість вилученого навчального корпусу інституту надали два інші приміщення загальною площею 12 000 кв. метрів, а також три невеликі будівлі, що належали міськвиконкому, — для розміщення гуртожитків і бібліотеки [21, Арк. 2]. У червні 1946 р. інститут переїхав до нових приміщень, що потребували значних витрат на меблі й інвентар. Їх придбали через Роменську меблеву фабрику й місцевий деревообробний завод, а також виготовили в ремісничих училищах і кооперативних артілях. Проте витрати перевищили затверджений ліміт на закупівлю інвентарю й ремонт обладнання: замість 120 тис. крб. було витрачено 149 567 крб., з яких 12 920 крб.

пішли на ремонт вантажного автомобіля «ГАЗ», отриманого від Чернівецького облВНО без капітального ремонту. Після звільнення приміщень обкомом і облвиконкомом інституту довелося власним коштом провести ремонт, зокрема, відновити систему опалення та збудувати печі. За статтею 14 «Позалімітні витрати» при встановленому ліміті у 80 тис. крб. фактично було витрачено 86 142 крб. За статтею 15 «Інші витрати» (розділ 1 — «Дотації на утримання студентських гуртожитків») при ліміті 5,3 тис. крб. витрати склали 7 932 крб. Однією з причин перевищення стало запізніле введення в експлуатацію гуртожитків, які почали функціонувати лише у вересні 1946 р. замість запланованого квітня. Упродовж трьох місяців приміщення гуртожитків використовувалися як навчальні аудиторії, тож довелося орендувати житло для студентів у приватних будинках і квартирах, що обійшлося в 38 835 крб. замість передбачених 33,4 тис. крб. [19, Арк. 17–19]. 29 листопада — 13 грудня 1946 року в присутності директора СумДПІ Д. Нукалова і головного бухгалтера Василя Йосиповича Санжаровського інспектор-ревізор Міністерства освіти УРСР Микола Миколайович Безносик, на підставі посвідчення Міністерства освіти від 26 листопада 1946 року за № 17, провів документальну ревізію фінансово-господарської діяльності СумДПІ [19, Арк. 60]. Висновки цього обстеження були оголошені наказом заступника Міністра освіти УРСР Філіпова від 17 січня 1947 року за № 130 [19, Арк. 25].

Водночас, на тлі зазначених труднощів, чи не головна увага партійних органів зосереджувалася на ідеологічному контролі. 27 травня 1946 року відбулося закрите засідання первинної партійної організації СумДПІ, на якому було заслухано доповідь М. Боня про роботу партбюро за період з 15 грудня 1944 року. У ході дебатів М. Семиволос наголосив, що партійне бюро повинно по-справжньому зайнятися питанням кадрового складу інституту з метою виявлення осіб, які вороже налаштовані до політики нашої держави (зокрема, Охріменко). Необхідно також вивчити поведінку бухгалтера Санжаровського під час німецької окупації, а також Ревіної і Родіоновой, які перебували

на службі в німців. Д. Нукалов у своєму виступі зосередився переважно на практичних проблемах функціонування закладу та закликав новообране партбюро терміново мобілізувати всі партійні, комсомольські й профспілкові організації на чітке й своєчасне виконання завдань, поставлених перед інститутом. Зокрема він акцентував увагу на необхідності: 1) максимальної допомоги дирекції інституту в наборі студентів на перші курси 1946/47 навчального року; 2) мобілізації всіх наявних ресурсів для відновлення навчального корпусу й ремонту студентських гуртожитків; 3) забезпечення підтримки міського партійного комітету в питанні завезення палива для інституту [7, Арк. 1, 2].

З 30 липня до 14 серпня 1946 року Д. Нукалов перебував у відрядженні — у Міністерстві освіти, у Москві [1, Арк. 241, 253]. 12 серпня того ж року в газеті «Правда» вийшла стаття з критикою роботи партійних організацій наукових установ. У ній наголошувалося на необхідності не лише виконання наукового плану, а й марксистсько-ленінського виховання наукових кадрів [29, с. 1]. Ця публікація стала сигналом для місцевих осередків. На закритому засіданні партійної організації СумДПП 5 вересня 1946 року обговорили згадану статтю. Директор інституту Д. Нукалов зазначив, що кафедри історії й літератури не критикували підручники з історії України й української літератури, а навпаки — беззастережно використовували їх і рекомендували студентам. М. Семиволос звернув увагу на те, що багато студентів під час війни перебували на окупованій території, де зазнали впливу буржуазної ідеології. Він підкреслив важливість ідеологічного виховання, яке має стати одним із головних завдань комсомолу. Також він розкритикував кафедру української літератури за те, що, попри виявлені ще взимку серйозні помилки в підручнику, вона не винесла це питання на ширше обговорення [7, Арк. 11зв., 12].

Слід зазначити, що в 1946/47 навчальному році Д. Нукалов також виконував обов'язки завідувача кафедри історії СРСР із посадовим окладом 735 крб. (наказ № 325 від 13 листопада 1946 року) [1].

16 вересня 1946 року на відкритому засіданні парторганізації СумДПІ було заслухано доповідь директора Д. Нукалова щодо постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У «Про ідеологічні збочення та помилки в галузі історії, літератури і мистецтва». У дебатах викладачі Е. Богуш і М. Семиволос піддали критиці викладача літератури М. Бика. І. Давиденко звинуватив Д. Нукалова в тому, що той підтримує історичні концепції Грушевського й ставить акцент на розвитку науки в IV столітті, ігноруючи значення торгового капіталу. Д. Білецький заявив, що підручник з теорії української літератури, редагований Масловим і Кирилюком, має ворожу ідеологічну спрямованість. Він пов'язував це з пропагандою концепцій Грушевського, яку, за його словами, поширювали в еміграції діячі на кшталт Донцова, а їхні «агенти», як Бандера, що прибули в Україну з німецьким військом. Авторів підручника звинуватив у перекрученні дійсності й викривленні історії. Він критикував Шаховського за помилки у висвітленні літератури XX століття й за відсутність у його підручнику теми братерських зв'язків українського й російського народів. Д. Білецький зазначив, що в публікаціях Дорошкевича, Пільгука і Шамрая виявляються ворожі настрої. Зокрема Шамрай, аналізуючи творчість Лесі Українки, приділяє увагу її зв'язкам з англійською літературою, але жодним словом не згадує про зв'язок із «великою російською літературою», зокрема, Пушкіним [7, Арк. 13, 14, 15].

У плані роботи кафедри історії на перший семестр 1946/47 навчального року було передбачено виступ Д. Нукалова 25 вересня 1946 року на засіданні кафедри з доповіддю на тему «Історична концепція Грушевського — ідеологія контрреволюційної української націоналістичної буржуазії» [20, Арк. 53]. 25 вересня 1946 року Д. Нукалов вирушив до Москви в службове відрядження за викликом ЦК ВКП(б), де перебував до 9 жовтня [1, Арк. 311]. 16 жовтня на закритому засіданні парторганізації СумДПІ було заслухано доповідь М. Боня щодо рішень пленуму міськкому КП(б)У. У ході обговорення Д. Нукалов навів приклади проблем у роботі з кадрами. Зокрема повідомив, що стосовно студентки 4 курсу літературного

факультету Соколової надійшла заява про зраду Батьківщині, а перевірка 12 подібних осіб просувається повільно. Він наголосив на потребі змінити підходи до перевірки кадрів, оскільки трапляються випадки працевлаштування осіб за рекомендацією впливових осіб без належної перевірки (наприклад, випадок із П. Охріменком). Також згадав про чутки щодо комсомольця Підлущького, який нібито працював перекладачем у німців, хоча доказів немає. Д. Нукалов застеріг, що до інституту намагаються потрапити особи, зокрема із Західної України, аби «розчинитися» серед студентів. Він закликав до підвищення партійної відповідальності й згадав свою статтю в газеті «Більшовицька зброя» про переселення людей до Сум, де показав, як населення тікало від польських панів. Секретар парторганізації О. Каравай розкритикував статтю Д. Нукалова «З історії міста Суми» за вплив ідей школи Грушевського. Він також висловив незадоволення статтею Циколя «Діалектичний матеріалізм — світогляд марксистсько-ленінської партії»: надто багато про Гегеля, замало про Леніна й Сталіна. За словами О. Каравай, ці матеріали не були обговорені кафедрами історії й марксизму-ленінізму, що викликало занепокоєння серед викладачів. М. Семиволос, у свою чергу, висловив сумніви щодо головного бухгалтера Санжаровського, чия біографію вважав непрозорою, але не погодився з критикою статті Д. Нукалова, зауваживши, що О. Каравай не дав глибокого аналізу, і хоч у статті є недоліки, впливу Грушевського він не побачив [7, Арк. 20–22].

25 жовтня 1946 року в кабінеті директора СумДПІ відбулося розширене засідання вченої ради за участю всіх викладачів. Д. Нукалов виступив з доповіддю «Про ідеологічну роботу серед студентів і наукових працівників». За результатами засідання вчена рада ухвалила: 1) прийняти до відома та виконати рішення бюро обкому КП(б)У від 19 жовтня 1946 року; 2) завідувачам кафедр доручити на основі рішень ЦК ВКП(б)У та ЦК КП(б)У посилити ідеологічну роботу, встановити систематичний контроль за якістю лекцій і семінарів. У лекціях і семінарах необхідно було акцентувати на протилежності між

буржуазним і пролетарським світоглядом і перевагах радянського соціалізму над капіталізмом [18, Арк. 32, 44].

26 жовтня 1946 року газета «Більшовицька зброя» повідомила про збори партійного активу м. Суми, на яких заслухали доповідь секретаря обкому й міському КП(б)У І. Іванова «Про рішення ЦК ВКП(б) і доповідь тов. Жданова про журнали “Звезда” і “Ленинград” та завдання міської парторганізації з поліпшення ідеологічної роботи». І. Іванов заявив, що «газета “Більшовицька зброя” недавно надрукувала статтю зав. кафедрою Сумського педагогічного інституту т. Ціколя “Діалектичний матеріалізм — світогляд марксистсько-ленінської партії”. В цій статті не показано найголовніше. Замість того, щоб в основу всієї статті покласти геніальну працю товариша Сталіна про діалектичний і історичний матеріалізм, про неї говориться лише в кількох рядках. В наслідок такого висвітлення розвиток марксистсько-ленінської філософії подано у спотвореному світлі. В газеті “Більшовицька зброя” надрукована неправильна стаття директора Сумського педінституту т. Нукалова “З історії міста Суми”. Ця стаття написана за схемою буржуазного націоналіста Грушевського. За поглядами Грушевського і його “школи” українці є безкласовою нацією, панівні експлуаторські класи ототожнюються з експлуатованими масами, національні інтереси ставляться вище соціально-класових. Роблячи велику помилку у своїй статті, т. Нукалов зупиняється лише на боротьбі проти іноземних загарбників, проходить мимо тієї боротьби, яку українські трудящі вели разом з російським народом проти загальних ворогів — поміщиків, капіталістів і царизму. У своїй статті т. Нукалов нічого не сказав про феодално-кріпосницький гніт, змальовує великого поміщика Кондратьєва, що мав 100 тисяч десятин землі, не як експлуататора, а як борця за загальні інтереси. Стаття вносить плутанину в питанні про походження українського народу». Також він зупинився «на серйозних помилках в роботі Сумського педагогічного інституту», «в лекціях т. Нукалова не розкриваються шкідливі буржуазно-націоналістичні погляди Грушевського і їх класова суть. У

викладанні суспільних дисциплін відсутнє пов'язування із сучасністю, немає достатньої політичної заостреності. В інституті не розгорнута як слід боротьба за чистоту марксистсько-ленінської теорії». У дебатах виступили 17 осіб, які підтвердили наявність помилок. Завідувач лекторським бюро обкому КП(б)У В. Жлобницький виступив з критикою Д. Нукалова. Зрештою, Д. Нукалов і Я. Циколь визнали свої помилки [27, С. 2].

30 жовтня 1946 року на зібранні парторганізації СумДПІ було розглянуто рішення бюро обкому КП(б)У від 19 жовтня «Про неправильні, безсистемні та помилково надруковані в обласній газеті “Більшовицька зброя” статті директора Сумського педінституту і зав[ідувача] кафедрою основ марксизму-ленізму і про стан викладання основ м/ленізму, історії СРСР і загальної історії в педінституті». Секретар міськкому КП(б)У Шевченко у своїй доповіді критикував партійне бюро та Каравая за відсутність контролю над діяльністю завідувачів кафедр і викладачів: лише 24 із 68 викладачів займалися самоосвітою, а педагогам не надавалося належної допомоги. За його словами, директор СумДПІ Д. Нукалов недостатньо вимогливий до підлеглих, Я. Циколь мало критикував себе й інших робітників. Д. Нукалов визнав справедливність критики, зокрема, щодо відсутності в його статті теми класової боротьби, некритичного використання підручників, недотримання рішень ЦК ВКП(б) та недостатньої вимогливості до колег. Він визнав, що діяльність частини викладачів — Богаєвського, Мулярчука й Дешка — не була належно проаналізована.

За словами директора інституту, з рішень бюро обкому було зроблено відповідні висновки, а кафедрам надано вказівки переглянути робочі плани. На засіданнях обговорювали питання ідейного виховання студентів, підвищення якості підготовки до лекцій, перегляду курсу історії України, конспектів, списків літератури, а також рекомендовано використовувати лекції останнього випуску Вищої партійної школи. Д. Нукалов відсторонив М. Б. Бика від викладання курсу російської літератури, а також звільнив завідувача кафедри хімії [7, Арк. 23–

26]. Наказом № 193 директора Д. Нукалова від 24 липня 1946 року, з метою реалізації розпорядження заступника міністра вищої освіти СРСР професора Синецького від 13 липня того ж року виконання обов'язків завідувача кафедри хімії було покладено на М. Д. Боня замість Н. С. Ревіної, яка залишалася працювати асистентом [1, Арк. 233].

З доповіді В. Пільвермана на засіданні вченої ради СумДПІ 14 лютого 1947 року відомо, що кафедра історії пройшла обстеження з боку обкому КП(б)У, результати якого було представлено у звіті Д. Нукалова на зборах партактиву 30 жовтня 1946 року. Згодом, на початку грудня того ж року, діяльність інституту, зокрема кафедри історії, перевіряв інспектор Міністерства освіти УРСР Е. М. Куш. В. М Пільверман відзначив певний прогрес: якість викладання після першої перевірки суттєво зросла, хоча залишалася проблема недостатнього зв'язку з сучасністю. Читання курсу історії України доручили В. Мусатенко, а Д. Нукалов зробив відповідні висновки й врахував обґрунтовану критику. У своєму виступі на тому ж засіданні директор СумДПІ наголосив, що викладачі історичних дисциплін несуть відповідальність за глибоке ідейне виховання студентів. Він навів приклад «антирадянського прояву» на історичному факультеті: Викладач Б. Мільштейн прочитала на кафедрі антирадянський напис. Потім піймали студента. Виявилося, що це «агент ворога» [18, Арк. 97]. Напередодні засідання, 12 лютого 1947 року, наказом № 51 Д. Нукалова студентку 1 курсу історичного факультету Варвару Кривошеєву було відраховано у зв'язку з її арештом органами МВС [1, Арк. 90зв.].

Наказом № 475 заступника міністра освіти О. Руська від 17 лютого 1947 року Д. Нукалову було вказано на низький рівень підготовки низки лекторів та поставлено завдання усунути виявлені недоліки й поліпшити керівництво навчально-виховною й науковою роботою. Зокрема відзначалося, що лекції М. Б. Бика з російської літератури ХХ ст. мали низький ідейно-теоретичний рівень, були схематичними та містили помилки в трактуванні літературних напрямів і оцінці творчості окремих письменників.

Лекції із загальної літератури він читав за застарілим підручником Шиллера «Західноєвропейська література», який було вилучено з ужитку. У зв'язку з цим директору інституту було наказано звільнити М. Б. Бика як такого, що не забезпечує якісного викладання й не працює над професійним зростанням [15, Арк. 178–181].

У 1946 році Д. Нукалов працював над брошурою про партизанський рух на Сумщині. Вартість роботи становила 1000 крб., а завершити її планувалося до січня 1947 року. Статтю на цю тему мали включити до збірника «Наукові записки» СумДПП. Іншу його працю — «Історія міста Суми» — передбачалося видати окремою книгою; вона також розглядалася як потенційна дисертаційна робота. 24 січня 1947 року Д. Нукалов виступив на науковій конференції з доповіддю з історії міста Суми [16, Арк. 85, 159, 167]. Було відзначено, що йому вдалося зібрати цінний і багатий матеріал, а деякі розділи вирізняються науковою глибиною. Водночас зазначалося, що робота загалом недопрацьована: їй бракує послідовності й цілісності викладу, трапляються малореlevantні факти (наприклад, згадка про приїзд Чайковського до Сум) [17, Арк. 28, 30зв.]. Сам Д. Нукалов був відомим і за межами Сумщини — у 1949 р. про нього згадував журнал «Вопросы истории» як про автора популярних публікацій у місцевій пресі з історії краю [30, с. 103].

На зібранні партактиву СумДПП 8 жовтня 1947 року була заслухана й обговорена доповідь Д. Нукалова про постанову ЦК КП(б)У «Про покращення викладання і політико-виховної роботи в вищих навчальних закладах УРСР» і чергові завдання парторганізації. Партактив констатував незадовільне викладання історії України (В. Мусатенко): «в лекціях ще недостатньо глибоко і ясно висвітлювалося історична єдність і дружба великого російського та українського народів», а «в лекції “Україна напередодні революції 1905 р.” тов. Мусатенко не показав процесу класового утворення на Україні, ще не зміг повністю подолати вплив буржуазно-націоналістичної концепції Грушевського, матеріал викладав так, що логічно підводив до

висновку про безбуржуазність української нації», не було «гострої критики буржуазно-націоналістичної концепції» [8, Арк. 35, 36].

На виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 24 березня 1948 року виконком обласної ради депутатів зобов'язав директора СумДПІ Д. Нукалова до 1 вересня того ж року провести підготовчу роботу з організації навчання учителів малювання й креслення шляхом здобуття студентами другої спеціальності [23, Арк. 80].

20 червня 1946 року директор Конотопського учительського інституту Буяло звернувся до заступника Міністра освіти УРСР О. Руська. Судячи з тексту документа, цей лист був відповіддю на звернення Буяла № 8/08 від 14 червня 1946 року. У своєму листі директор Конотопського учительського інституту повідомляв: 1) Навчальний корпус інституту зруйновано німецько-фашистськими загарбниками. Для його відбудови вже виготовлено необхідну технічну документацію та виділено кошти. Однак відновлювальні роботи затримуються через відсутність у м. Конотоп будівельних організацій. Міністерство житлового і цивільного будівництва УРСР досі не відкрило в місті будівельну діляницю, що ставить під загрозу відновлення навчального корпусу. 2) Інститут тимчасово використовує приміщення середньої школи. Розпочато ремонт навчального корпусу й гуртожитків, який планується завершити до 10 серпня 1946 року. Місцеві організації надали допомогу в забезпеченні ремонтними матеріалами. Паливом інститут забезпечено на 80%. Однак є гостра потреба в 380 квадратних метрах віконного скла, яке неможливо придбати в місцевих умовах. Буяло просив надати розпорядження про постачання скла Конотопському учительському інституту; 3) Ремонт меблів триває і має бути завершений до 15 серпня 1946 року. Для гуртожитків необхідно забезпечити ліжка; 4) Інститут гостро потребує підручників і наочного приладдя. Викладачі забезпечені паливом [25, Арк. 217].

Судячи з наявних архівних матеріалів, проблема забезпечення Конотопського учительського інституту

будівельними матеріалами, зокрема віконним склом, залишалася актуальною впродовж усього 1946 р. Її вирішення було покладено на керівництво СумДПІ. Відомо, що вже в грудні 1946 р. агент із постачання СумДПІ Д. М. Ільченко був відряджений до м. Лисичанськ для організації доставки скла [19, Арк. 43]. У наказі № 1769 заступника міністра освіти УРСР О. М. Русько від 6 вересня 1948 року зазначалося, що «з метою своєчасного проведення ремонтів Сумського, Конотопського, Глухівського та Лебединського інститутів, Міністерством освіти УРСР було доручено Сумському педінституту реалізацію в липні м-ці одного вагону /2000 м²/ віконного скла. Директор інституту т. Нукалов і особливо головний бухгалтер т. Санжаревський по бюрократичному поставилися до цього доручення. Замість того, щоб негайно виставити акредитив Лисичанському склозаводові, лише 20 липня розпочав непотрібну формально-бюрократичну переписку із заводом, внаслідок чого плановий вагон був анульований, а інститути залишилися без скла» [26, Арк. 87]. Хоча в зазначеному наказі прямо не йдеться про звільнення Д. Нукалова з посади директора СумДПІ, просте зіставлення дат свідчить, що саме цей факт став причиною його усунення з керівної посади в навчальному закладі. Згідно з наказом № 151 Д. Нукалова від 6 вересня 1948 року, на підставі наказу № 1753 від 4 вересня того ж року, виданого заступником Міністра освіти, він передав обов'язки директора СумДПІ доценту Гаврилу Івановичу Носку, починаючи з 6 вересня 1948 року [2].

Зазначені події стали офіційною підставою для звільнення Д. Нукалова, хоча глибинною причиною було також його зловживання алкоголем, яке неодноразово обговорювалося на засіданнях партійної організації й вченої ради СумДПІ. Д. Нукалов залишився працювати старшим викладачем кафедри історії СРСР [28, с. 150]. У плані роботи кафедри на перше півріччя 1949/1950 навчального року було передбачено відзначення 70-річчя з дня народження Й. В. Сталіна й 10-річчя з дня, так званого, возз'єднання українського народу в єдину Радянську Українську Соціалістичну Державу. Старшим викладачам кафедри — В. Мусатенку, Д. Нукалову й

В. Тичині — було доручено підготувати й прочитати протягом місяця лекції, присвячені 10-й річниці возз'єднання українського народу для студентів усіх курсів [20, Арк. 108].

У подальшому, однак, доля Д. Нукалова склалася нещасливо. Через життєві невдачі він почав втрачати контроль над собою. Його почали публічно звинувачувати в негідній поведінці й пияцтві, що призводило до зриву занять зі студентами [11, Арк. 74зв.]. Його навіть направляли на примусове лікування, звільнили з інституту. Шлях Д. Нукалова закінчився трагічно: у 1954 р. він пішов з життя [28, С. 150].

Дослідження управлінської діяльності Дмитра Нукалова в 1944–1948 рр. дає змогу глибше зрозуміти особливості функціонування радянської номенклатури в умовах післявоєнної відбудови. Особливе значення в його діяльності мала участь у відновленні Сумського державного педагогічного інституту, який він очолював у надзвичайно складний період. Його управлінська практика відзначалася жорстким дотриманням партійної лінії в умовах зростання ідеологічного тиску й початку холодної війни. Попри вірність політиці комуністичної партії, Д. Нукалов не зміг уникнути політичних обвинувачень, що свідчить про високу напруженість внутрішньопартійного середовища того часу.

1. Архів Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Книга наказів 1946 р.

2. Архів Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Книга наказів 1948 р.

3. Буряк С. А. Історична освіта в педагогічних вузах Української РСР (1943–1956 рр.): Дис....канд. іст. Наук: 07.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 269 с.

4. Галаган П. 500 студентів почали навчання. *Більшовицька зброя*. № 182. 1944. 10 жовтня.

5. Год Б. В., Єрмак О. П. Полтавський педінститут в роки Великої вітчизняної війни та післявоєнний період. *Історична пам'ять*. № 1, 2010. С. 58–71.

6. Державний архів Сумської області, Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 89. (Далі — ДАСО).

7. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 1.
8. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 3.
9. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 4.
10. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 5.
11. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 9.
12. ДАСО; Ф. П-1690, Оп. 1, Спр. 10.
13. ДАСО; Ф. П-4, Оп. 2, Спр. 212.
14. ДАСО; Ф. П-413, Оп. 1, Спр. 120.
15. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 1.
16. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 2.
17. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 10.
18. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 16.
19. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 22.
20. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 24.
21. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 63.
22. ДАСО; Ф. Р-3552, Оп. 1, Спр. 3.
23. ДАСО; Ф. Р-3552, Оп. 1, Спр. 325.
24. ДАСО; Ф. Р-4962, Оп. 1, Спр. 19.
25. ДАСО; Ф. Р-4962, Оп. 1, Спр. 21.
26. ДАСО; Ф. Р-4962, Оп. 1, Спр. 39.
27. Збори партійного активу м. Суми. *Більшовицька зброя*, 1946. 26 жовтня.
28. Куц Я., Семешин Е. Директор Сумського державного педагогічного інституту Дмитро Нукалов: штрихи до біографії на тлі доби. *Консенсус*. 2024. № 4. С 141–154.
29. Партийные организации в научных учреждениях. *Правда*. 1946. 12 августа.
30. Яцунский В. Изучение местной истории в СССР. *Вопросы истории*. 1949. Август. № 8. С. 74–112.

UDC 929: 378 (477.52)

Eduard Semeshyn,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5022-203X>,

Magister of History,

independent researcher,

Romny, Ukraine

e-mail: edvardhannover@gmail.com

DMYTRO NUKALOV: INSIGHTS TO THE BIOGRAPHY OF THE DIRECTOR OF THE SUMY STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

This article examines the activities of Dmytro Yukhymovych Nukalov during his tenure as director of the Sumy State Pedagogical Institute in the immediate postwar years. For the first time, archival documents from the institute's party organization are introduced into scholarly circulation. These materials enable a comprehensive assessment of Nukalov's administrative and party-related work within the broader context of the political and socio-cultural dynamics of the Stalinist era.

Keywords: Dmytro Yukhymovych Nukalov, Sumy State Pedagogical Institute, Stalinism, Sumy region

UDC 016:929(477)(066)

Biography. Biographics. Biographical science : coll. of papers of Institute of Biographical research : scientific electronic edition / NAS of Ukraine, V. I. Vernadskyi National. Library of Ukraine; Editorial board: V. I. Popyk (editor-in-chief) and others. – Kyiv, 2025. – No. 4. – 229 p.

Collection of works by the Institute of Biographical Research of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is devoted to the problems of the theory and methodology of biography, topical issues of its experience, current state and promising development tasks. The fourth issue of the collection contains abstracts of reports and messages of participants of the XXI Biographical Readings “Biography and Patriotic Consolidation of Ukrainian Society”, which took place on June 4, 2025 in Kyiv, as well as materials for the “Ukrainian National Biographical Archive”.

The publication is aimed at scientists working in the field of biography, biobibliography, social communications, development of electronic resources of biographical information, as well as a wide range of people interested in national history and culture.

Наукове видання

Biography. Біографіка. Біографістика
Збірник праць Інституту біографічних досліджень
Електронне наукове видання

Випуск 4

Відповідальний редактор
Володимир Іванович Попик

Літературна редакція – О. В. Плющик
Макетування – О. В. Плющик

Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 18,53. Обл.-вид. арк. 10,26

Видавець
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від № 7871 від 28.06.2023